

СамДУ ҳузуридаги педагог
кадрларни қайта тайёрлаш ва
уларнинг малакасини ошириш
минтақавий маркази

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ТОЖИК АДАБИЁТИ МУАММОЛАРИ

модулидан ўқув-услубий мажмуа

САМАРҚАНД - 2023

Модулнинг ишчи дастури Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув дастури ва ўқув режасига мувофиқ ишлаб чиқилган ҳамда СамДУ Илмий кенгашининг 2020 йил «28» декабрдаги 4 -сонли қарори билан тасдиқланган.

Тузувчи:

СамДУ Тожик тили ва адабиёти
кафедраси доценти, ф.ф.н.
С.Хўжақулов

Такризчи:

СамДУ Тожик тили ва адабиёти
кафедраси профессори ф.ф.д.
Ж.Ҳамроев

**Хорижий
экспертлар:**

Тожикистон Миллий
университети, филология
факультети профессори, ф.ф.д.
Эмомали Сирожиддини

Тожикистон Миллий
университети, филология
факультети профессори, ф.ф.д.
Дилмурод Ражабович Хомидов

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	7
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАР	13
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ.....	101
V. ГЛОССАРИЙ.....	102
VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	104
VII. ЭКСПЕРТ ХУЛОСА.....	106

I. Ишчи дастур

КИРИШ

Мазкур дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Фаннинг мақсади ва вазифалари **Ҳозирги замон тожик адабиёти муаммолари** **фанининг мақсади ва вазифалари:**

- педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларида XX аср бошларидаги тарихий шароит ва тожик адабиётидаги ўзгаришлар, жаҳид адабиётининг шаклланиши ва асосий хусусиятлари, шўролар даври адабиётининг майдонга келиши ва бадиий адабиётнинг янги йўналиши, мафкуравий тазйиқ ва адабий жараён 20-30 йиллар адабиётининг ғоявий йўналиши, мавзулари ва йирик вакиллари, социалистик реализм ижодий методи ва унинг бадиий адабиёт тақдиридаги ўрни бўйича кўп сонли тадқиқотлар ҳақидаги фан – ҳозирги замон тожик адабиёти муаммолари ҳақида тасаввурни шакллантиришдан иборат. Шунингдек тингловчиларга миллий мустақиллик мафкуриси ва ҳозирги адабий жараённинг асосий тамойиллари, мустақиллик даври адабиётининг асосий хусусиятлари, мавзу ва ғоявий йўналиши, ҳозирги адабий жараёндаги сифат ўзгариши ва унинг

ифодаланиш шакл ва жанрлари, ҳозирги адабий жараёнга хос қонуният ва бадиий –эстетик кашфиётлар, ҳозирги тожик адабиётининг ғоявий йўналиши, мавзулар доираси ва жанрий хусусиятларидаги янгиланишларнинг усуллари ва ютуқларини ёритиб беради;

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Ҳозирги замон тожик адабиёти муаммолари” фани тожик адабиёти муаммоларини ҳал қилишда, адабиётшунослик, лингвокультурология, математика ва тизимли таҳлил усулларидан фойдаланади. Фан юзасидан тайёргарлик – адабиётга оид муҳим ахборотни олиш мақсадида шеърят структурасига доир экспериментал маълумотларни таҳлил қилиш учун компьютер технологияларидан назарий ва амалий билим ва кўникмалар олиш имкониятини беради. Шу боис тингловчилар уни тўлиқ ўзлаштиришлари учун XX аср бошларидаги тарихий шароит ва тожик адабиётидаги ўзгаришлар, жаҳид адабиётининг шаклланиши ва асосий хусусиятлари, шўролар даври адабиётининг майдонга келиши ва бадиий адабиётнинг янги йўналиши, мафкуравий тазйиқ ва адабий жараён 20-30 йиллар адабиётининг ғоявий йўналиши, мавзулари ва йирик вакиллари, социалистик реализм ижодий методи ва унинг бадиий адабиёт тақдиридаги ўрни, миллий мустақиллик мафкураси ва ҳозирги адабий жараённинг асосий тамойиллари, мустақиллик даври адабиётининг асосий хусусиятлари, мавзу ва ғоявий йўналиши, ҳозирги адабий жараёндаги сифат ўзгариши ва унинг ифодаланиш шакл ва жанрлари, ҳозирги адабий жараёнга хос қонуният ва бадиий –эстетик кашфиётлар, ҳозирги тожик адабиётининг ғоявий йўналиши, мавзулар доираси ва жанрий хусусиятларидаги янгиланишлар содир бўладиган мураккаб жараёнларни умумлаштириш учун етарли билим ва кўникмаларга эга бўлиши талаб этилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Республикамизнинг иқтисодиёти ижтимоий фанларнинг ривожланишига ва унинг ютуқларига ҳам боғлиқ. Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин. Шу сабабли ҳам ушбу модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар ҳозирги замон тожик адабиёти муаммолари фанини амалда қўллаш ва тожик тили соҳасидаги мавжуд муаммоларни баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			Кўчма машғулот
			Жами	жумладан		
				Назарий	Амалий машғулот	
1.	Муқаддима	2	2	2		
2.	Адабиёти маорифпарварй. Адабиёти давраи муборизаҳои иҷтимоӣ-сиёсий ва мафкуравий (1917-1929).	2	2	2		
3.	Даврони инкишофи суннатҳо ва мерос	2	2	2		
4	Насри бадеии адабиёти ниммаи аввали асри XX	2	2	2		
5	Дарачаи ташаккули насри бадеии тоҷик аз солҳои 60 қарни XX- то имрӯз	2	2	2		
6	Трилогияи Чалол Иқромӣ	2	2		2	
7	Мавқеи дoston дар эҷодиёти М.Турсунзода	2	2		2	
8	Сотим Улуғзода ва таърихиат дар осори ӯ	2	2		2	
9	Инкишофи жанри дostonи манзум дар эҷодиёти М. Қаноат	2	2		2	
10	Тасвири проблемаҳои ахлоқи иҷтимоӣ, қувватгирифтани психологизми тасвир, вусъати монологи ботинӣ	2	2		2	
	Жами:	20	20	10	10	

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (қўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лоyiҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

I. МОЛУНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўллари топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Намуна: Анаънавий ва замонавий таълим шакллари “SWOT-таҳлил” методидан таҳлил қилинг.

Оддий маърузада маърузачи талабалар, тингловчиларга кўп маълумот бера олади	Муаммоли маърузада камроқ маълумот берилади, бироқ улар талабалар онгига сингдириб берилади
Ўқитувчи асосан ўзи ва аълочи, қизиқувчи талабалар билан гаплашади, яъни дарсда оз сонли талабалар қамраб олинади	Муаммоли маърузада кўп сонли талабалар, тингловчилар қамраб олинади
Оддий маърузада фақат ўқитувчи режа асосида ва тайёрлаб келган маълумотлари атрофида гаплашилади	Муаммоли маърузада муҳокама жараёнида янги-янги масалалар, муаммолар юзага чиқиши, ғоялар туҳилиши мумкин.
Ўқитувчи учун асосий тўсиқ – дастурдан чиқиб кета олмаслик, талаба учун қизиқмас ҳам ўқитувчини эшитиб ўтириш мажбурияти	Кенг муҳокама учун вақтнинг чегараланганлиги, талабаларни мавзудан четга буришга интилишлари

Резюме, Веер методидан фойдаланиш

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айтилган пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва

Намуна:

Филологиядан малака талаблари					
Собиқ стандартлар		Амалдаги стандартлар		Тақомиллаштирилган стандартлар	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“ФСМУ” методидан фойдаланиш

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

-
ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Филологиядан малака талабларини халқаро андозалар асосида такомиллаштириш ва сертификатлаштириш таълим самарадорлигининг энг муҳим омилларидан биридир”.

Топширик: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

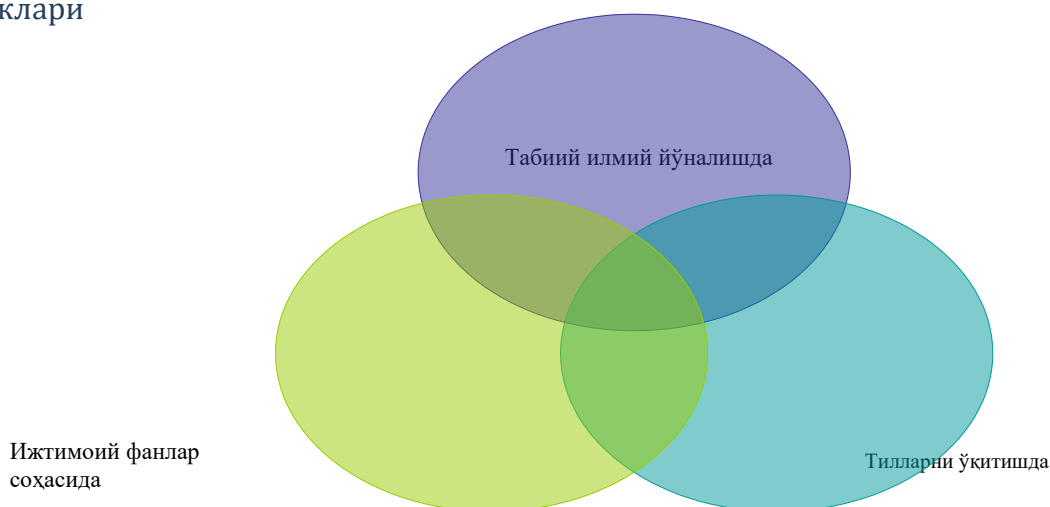
Венн Диаграммаси методидан фойдаланиш

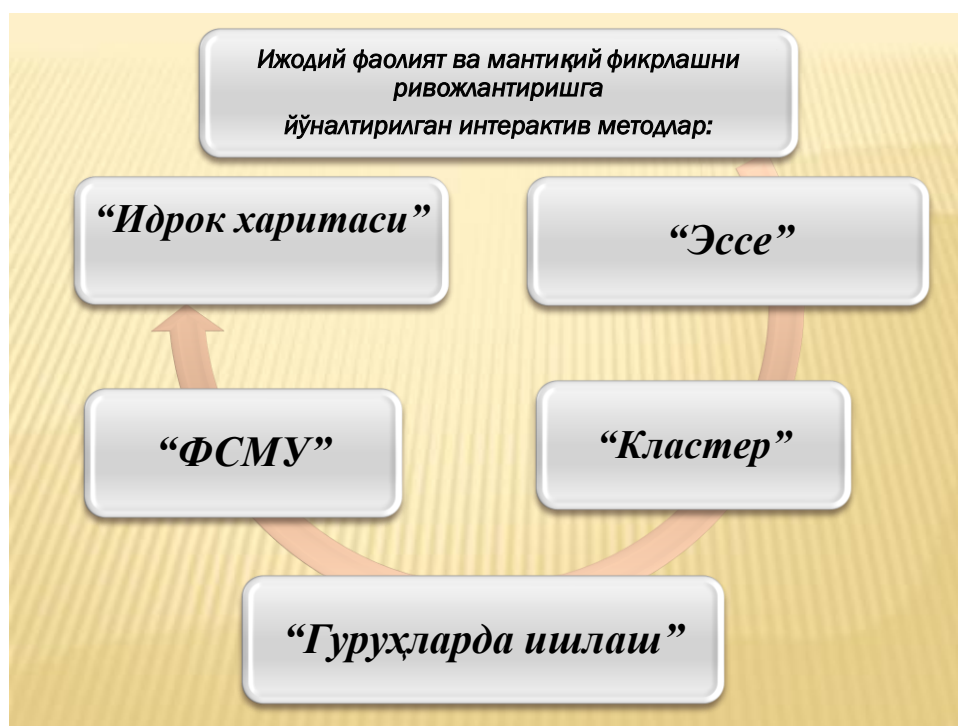
Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;
- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништириладилар;
- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштириладилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Намуна: Филологияни турли йўналишларда ўқитишнинг фарқли жиҳатлари ўзига хосликлари

Ўқув жараёнида муаммолар ва муаммоли вазиятларни ечишга йўналтирилган интерфаол методлар

“SWOT-универсал таҳлил”

“Дебат”,

Муаммоли вазият яратиш

“Резюме”,

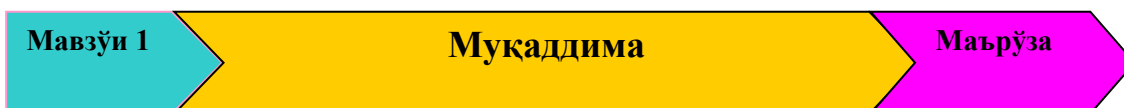
“Т-чизмаси”,

“Венн диаграммаси”,

“Органайзер”,

Ҳар хил чизмалар, жадваллар ёрдамида амалга ошириладиган интерфаол методлар:

II. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАР

Нақша:

- 1. Мафъуми адабиёти муосири тоъик*
- 2. Муаммоҳои адабиёти навини тоъик, ҳамчун давраи тоза ва сифатан нав.*
- 3. Муаммоҳои адабиёти навини тоъик ва алокаи он бо фанҳои дигар.*
- 4. Омилҳои асосии ташаккул ва пайдоиши адабиёти навини тоъик*
- 5. Маръилаҳои асосии инкишофи адабиёти навини тоъик*

Таърихи адабиёти ин ё он халқро маълуми адибон ва осори онҳо ба ҳам меоварад. Агар таърихи адабиётро дар ҳамин контекст баррасӣ кунем, зокири ходисаҳои адабӣ фурузгор шуда, моҳияти аслии онҳо ошкор мегардад. Воқеан ҳам, ба қавли мунаққиди баръастаи рус В.Г.Белинский «Бе китоб, бе нависанда ва бе хонанда ҳеҷ адабиёт вуҷуд дошта наметавонад, ҳамчунон ки театр бе сахна, бе репертуар, бе актёр ва тамошобин, вале танҳо китоб, нависанда ва хонанда ба сари худ адабиётро тарк намедиханд: онро рӯҳи халқ, ки дар таърихи он ҷорист, меофаринад».

Ба назари мо, аз ҳамин мавқеъ бояд ба танзими барнома ва таълими курси «Таърихи навини адабиёти тоъик» шурӯъ кард. Дар ин замина омили муҳимтарин ташаккули тоъиконро чун халқи соҳибзабону соҳибфарҳанг бояд дар назар дошт. Беш аз ин пайдоиш ва ташаккули адабиёти сифатан наvero, ки хоси ин халқ ва муҳити маънавии он аст, низ ба инобат гирифтани ба мақсад мувофиқ аст.

Имрӯз равшан гардид, ки вақт ба тарҳсозии қаблии мо дасти таҳрири саҳеҳ ворид кард. Дарҳамшикании империяи шуравӣ ва дар ҳудуди он таъсиси ёфтани давлатҳои мустақил, минҷумла Љумҳурии Ўзбекистону Тоъикистон, назари моро ба воқеият дигар кард. Акнун бояд, ки воқеияти таърихи навини адабиёти тоъикро аз дидгоҳи дигар тарҳ ва танзим кунем. Тамоҷулоҳо, ҳадафҳо

ва марҳилаҳои инкишофи онро аз ҳамин назаргоҳ санҷем ва муайян кунем. Танҳо ба хотири он ки ин таърих бо ҳама печухамхояш, сафедиву сиёҳхояш аниқ ва саҳеҳ арзёбӣ шавад.

Барномаи таърихи навини адабиёти тоҷикро мо наметавонем дар контексти ягонаи адабиёти форсӣ тарҳ диҳем. Зеро сарфи назар аз алоқаҳои кӯтоҳи адабӣ ин адабиётҳо билкул ҳар заминаҳои мутафовит марҳилаҳои инкишофро тай намудаанд. Ҳамчунин, муҳимтар аз ҳама, савия ва ҳадафҳои адабиёти Эрону Афғонистон ва Тоҷикистон дигар будаанд, ки ин воқеият пазируфтани аст. Дар ин замина мо аз пайвандҳои бунёдӣ ва алоқаҳои адабӣ сарфи назар карданӣ нестем. Ин масъалаҳо, албатта бояд мавриди омӯзиш қарор гиранд.

Назари мо ба даврабандии ин таърих низ комилан дигар аст. Ба фикри мо адабиётро танҳо аз рӯи тамоюлотӣ тааллуқоти ҳизбиву сиёсӣ ва замонӣ наметавон даврабандӣ кард. Дар ин равиш моҳияти аслии дигаргуниҳои сифатӣ ғоявӣ бадеии адабиёт бояд мавриди назар бошад. Чунин дигаргунӣ дар адабиёти тоҷик аз нимаи дууми асри XIX ба мушоҳида мерасад, ки ҳодисаи қонунмандии инкишофи он аст. Тағйирот ва дигаргуниҳои минбаъдаро, ки бояд асоси даврабандии адабиёти навинро муайян кунанд, низ лӯстулӯҳои ғоявӣ ва бадеӣ муайян мекунад.

Ҳадафи аслии барнома ва таълими курси «Таърихи навини адабиёти тоҷик» ҳамоно баррасӣ ва арзёбии махсусиятҳои ин адабиёт мебошад, ки тақозои вақт аст. Вобаста ба мақсади омӯзиши курси «Таърихи навини адабиёти тоҷик» ҳудуди маводи таълимии онро низ бояд муайян кард. Ин фан толибонро бо муҳимтарин равишҳои инкишофи адабиёти ин давр ошно карда, бурду боҳти онро ба онҳо нишон медиҳад, ҷараёнҳои манфию мусбатро тафовут медиҳад, дар бораи шахсиятҳои эълодӣ, ки дар адабиёти ин давр мақоми шоён доранд, маълумоти ҷомеъ таҳия мекунад.

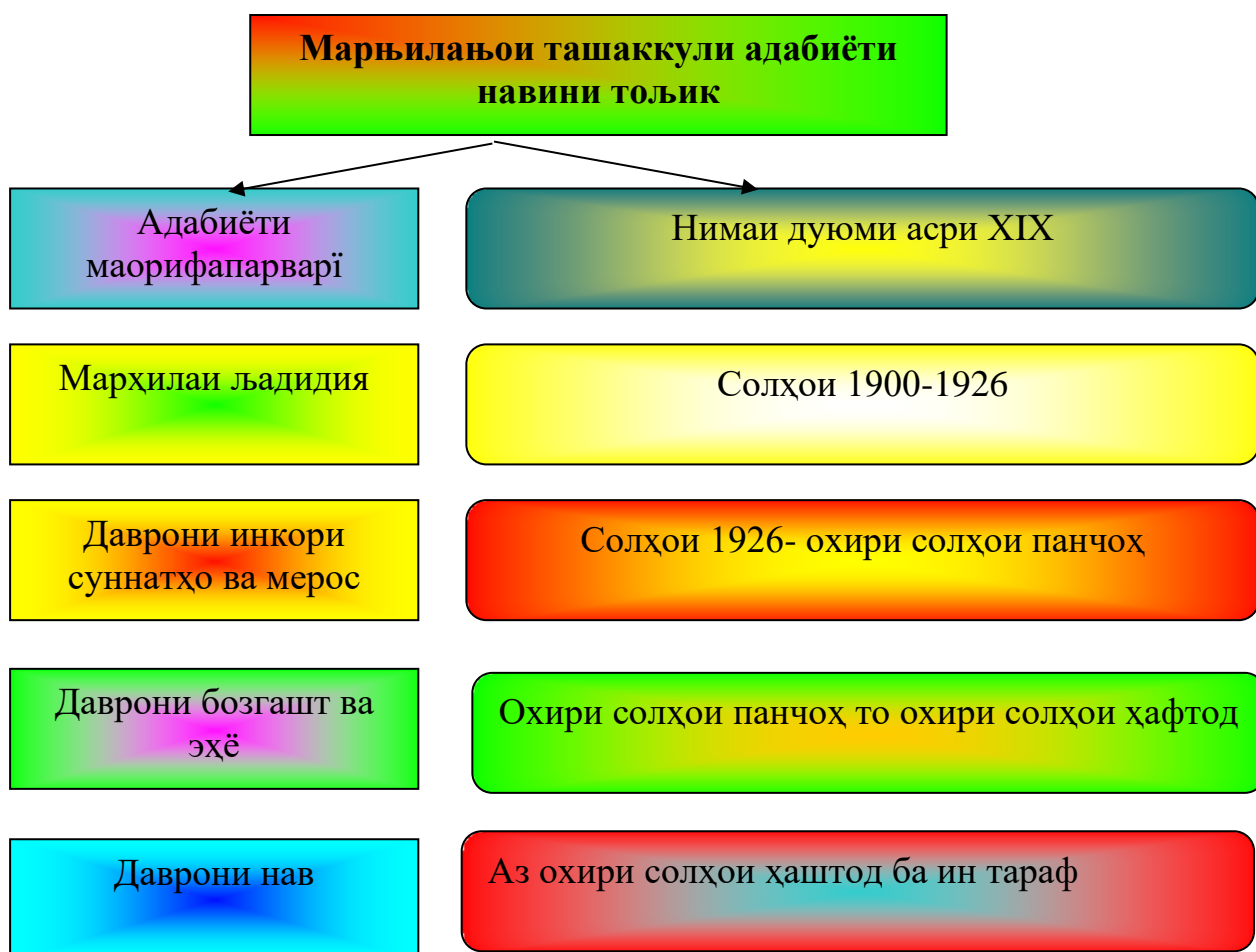
Аз ин мавқеъ, мо мундариҷаи ин барномаро дар заминаи дигар андешаҳо оид ба адабиёти навини тоҷик таҳия кардем. Ҳангоми танзими

барнома «сари таърихи адабиёти нави тољик»-ро бо назардошти дигаргуниҳои ғоявӣ ва бадеии ин адабиёт нимаи дуҷоми асри XIX шинохтем ва дар ҳамин замина марҳилаҳои инкишофи ин адабиётро чунин тавсиф кардем:

Дар мавради аз ин барномаҳо истифода кардем ва дар лаҳзаҳои аз консепсияи муаллифон сарфи назар кардем, ки танҳо ба тақозои воқеияти адабӣ буд. Таърихи адабиёти навин лӯзғи таърихи адабиёти назорсолаи тољикӣ буда, махсусиятҳои адабиёти ин давраро ифода мекунад. Барои амиқ донишҷӯи ӯодисаҳои таърихи адабиёт ва дарёфти заминаҳои воқеии инкишофи он омӯзиши даврҳои ташаккули он ниёзот муҳим мебошад.

Мундариҷан барнома дар ҳамин замина шарҳ ёфт ва таълими дарсҳои назарӣ ва амалиро ҳалми соат дар назар дорад.

Хангоми таҳияи ин барнома нашрҳои қаблии «Програмаи адабиёти советии тољик (се нашр), барномаи нашркардаи Х.Асозода (1989) ва ниҳоят барномаи нисбатан мукаммали Х.Асозода ва А.Раҳмонӣ «Адабиёти садаи XX-и форсии тољик» зерӣ дасти мо буд.

Бинобар ин ба ифодаи устод Айни мо «сари адабиёти навини тољики»-ро пештар бурдем. Адабиёти маорифпарвариро, ки замони пайдоиш ва ташаккули он нимаи дуюми асри XIX аст, ибтидои ин адабиёт донистем, ки ин далели худро дорад. Дар ин равиш дигаргуниҳои ғоявию бадеии адабиёти нимаи дуюми асри XIX маънакаи асосии тақсимбандии мо қарор дошт. Чунин тақсимбандӣ зоҳиран шартӣ ба назар ояд ӯам, воқеан аломатҳои хоси адабиёти навини тољик на дар даъсолаи аввали асри XX, балки дар нимаи дуюми садаи пешин ба зуъур омад. Аз ӯамин мавқеъ мо доир ба махсусиятҳои адабиёти маорифпарварӣ ва сарнавишти инсониву ӯунарии намояндагони саршиноси он тавалълӯъ кардем. Дар ин замина ба шахсиятҳои эътибор додем, ки сарнавишти ӯунариашон воқеияти адабии даврро то андозае тафсир мекунанд. Дар шинохти ин гуна шахсиятҳои ӯақиқати ӯунари маънак ва меъери арзёбӣ буд.

Устод Айни ба далели он ки «Аъмад махдуми Дониш дар боби адабиёти мансура хеле роъи нав ва услуби тозаро бо илҳои даъо ва истеъдоди фитрии худ эълод карда» (1,529), ин давраро ӯангоми тақсимбандии адабиёт тафовут додааст. Бо вулуди таъкид махсусиятҳои ӯунари ва равишҳои тозаи эълодиёти Аъмади Дониш, ки «то 1905-и милодӣ, яъне оғози адабиёти нави тољик намедонад, Айни «сари таърихи адабиёти нави тољикро соли 1905 ба ин далел шинохтааст, ки «вақте ки инқилоби мазкур ба вуқӯъ омада, чопи рӯзномаълот ва китобҳои тоза дар Бухоро ва Туркистон умумият гирифт, соъибқаламони тозанавис лӯ-лӯ сар бароварданд»

Дар тадқиқотҳои қаблӣ адабиёти ин давра аз назари илтимомгароӣ таълилу таъқиқ шуда, воқеияти аслии ӯаёти адабӣ сарпечида тафсир мешуд ва гоъо барғалат маънидод мегардид. Кӯшише рафт, ки дар ин росто сарнавишти нависандагӣ ва инсонии намояндагони адабиёти ин давра чун Аъмад махдуми Дониш воқеъбинона баррасӣ шавад.

Агар мо сари ин сухани Айни истодагарӣ кунем, аз ӯақиқати ӯаёти адабӣ

то андозае сарфи назар мекунем. Воқеият ӯамон аст, ки худи Айнӣ иқро кардааст. Аӯмади Дониш нафақат «дар роӯи адабиёти мансура хеле роӯи нав ва услуби тозаро» эълод кард, балки мазмуни адабиёти ин давраро дигар сохт. Вай ақибмондагии илтимоию сиёсӣ ва иқтисодии Бухоро ва барномаи мадорисро сахт танқид карда, «роӯҳои тараққии замони сарзамини тољиконро муайян намуда буд» (113,111). Ин далелҳо кофӣ буд, ки мо суханро аз адабиёти навини тољикӣ маъз аз эълодиёти Аӯмади Дониш шуруъ кунем.

Воқеан ӯам санадҳои адабиёт гувоҳанд, ки тафаккури бадеӣ на фақат баъди инқилоб, балки пештар аз он дигар шуда ва ин дигаргунӣ дар адабиёти тољикӣ аз нимаи асри XIX, яъне аз замони пайдоиши адабиёти маорифпарварӣ оғоз шуда, минбаъд тақвият ёфтааст. Аксари муҳаққиқон ӯиддитарин натиҷаҳои эстетикӣ ин маръиларо ба замони баъди Инқилоб маъсуб медонанд, ки ба назари мо саеъ нест. Балки ӯанӯз аз замони фаъолияти эълодии Аӯмади Дониш ва баъд мазмуну шакли адабиёт ба суръат дигар мешуд. Дар ин маръила дар радифи осори Аӯмади Дониш, хоса «Наводир-ул-вақоеъ»-и ӯ осори дигаре, монанди «Тӯӯафи аӯли Бухор»-и Мирзо Сироӯи ӯаким, «Мунозира», «Баёоти Сайёӯи ӯиндӣ», «Раӯбари наӯот»-и А. Фитрат, маснавиҳои Сайид Аӯмадхӯаи Альзӣ «Мирӯоти ибрат», «Анӯумани арвоӯ» ва ӯайра ба майдон омаданд, ки пайки наведар ӯаёти адаби буданд.

Яке аз шохӯои адабиёти маорифпарварӣ адабиёти ӯадида буд. То замони бозсози адабиётшиносӣ дар заминаи шуури эстетикӣ илтимогаро ва сотсиологизми вулгар шакл гирифта буд, ва ӯаракати ӯадидия низ монанди бисёр ӯодисаҳои адаби ӯайривоқеӣ тафсир мешуд. Дар ин боб солҳои охир муҳаққиқон на танҳо сухани тоза гуфтанд, балки бисёр номӯое, ки ба тақозои сиёсати зурвар аз ёд рафта буданд, ва ё аӯен-аӯен ёдоварӣ мешуданд. Акнун имкони воқеӣ пайдо шуд, ки дар бораи Фитрат, Альзӣ ва Маӯмудхӯаи Беӯбудӣ барин намояндагони таърихи адабиёти навини тољикӣ ӯарфи воқеӣ гӯем.

Зикри номӯо ва шахсиятҳои баргузида дар ин таърих бозгӯи воқеияти ӯаёти адабии замони шӯравии тољик аст. Дар ин равиш мо воқеияти

таърихии њаёти адабиро бо дар назардошти тамоюлно ва равишнои эълди барраси кардем. Вале тавалълўњ бештар ба лїњатнои мусбати адабиёт воќењ шуд. Дар ин замина асосан арзишнои бадеии эълдиёти ин ё он адиб мавриди назар буданд.

Албатта, хонандаи огоњ ба ќадри арзишнои воќеии бадеи новобаста ба шароити ба вуљудоии онњо мерасанд ва ба онњо мустаќиман бањо медињанд. Вале таърихи лъараёни адаби ин гуна санадњоро наметавонад фуру гузорад. Мутаассифона, адабиётшиносии замони шўравии тољик дар ин замина роњи мустаќиман надошт. Вай асосан тобењи зургўинои давлат ва њазби эълдгари идеалогияи расми ва зўровар буд. Мањз дар њамин замина адабиёти тољик чун сањнаи фаљолияти чењрањои баргузаи адаби шинохта шуда, эълдиёти намояндагони он дар ќиёс боа намондагони њамин гуна шахсиятнои адабиёти иттифоќ таљлилу тадќиќ мешуд. Яњне адабиётшиносии ќиёси низ мушкилоти худро дар зери таъсири лъараёни идеологии зургў ваъ карда буд.

Таъсири њамин равиш буд, ки адабиёти сирфан беарзиши замони аз навсозинои сохтмони сотсиалисти чун намуднои баргузидаи њунар тавсиф шуда, осори бисёр шахсиятнои эълдкор, ки воќеан осорашон арзишнои бадеи ва маънавї дошт, аз назарњо дур мемонд. Ин гуна, чењрањо аз ёдно рафта ва ё ќурбони дасисањои сиёсии зургўёни ваќт мешуданд.

Чунин муносибатро мо дар тамоми даврањои таърихи адабиёти навини тољик мушоњида мекунем. Дар њама њолатно арзиши маънавї ва мавќеи фарњангии адаби сарфи назар мешуд. Таъсири њамин гуна афкор буд, ки њанўз њам адабиётшиноси сухани ба арзишманд ва воќеие дар боби шахсияти инсонї ва њайсияти адабии Айни, Фитрат, Бењбудї ва нафарони дигар нагуфтааст. Албатта дар ин замина ишорае аз лїониби донишманди адабиёт Муњаммадљони Шакурї воќењ шуд (114,106). Вале дар маљмуъ ин мушкилот њал нашудааст. Ба њамин сабаб на њар адабиётшинос тарафнои айниро эътироф мекунад, балки маќоми лъараёни лядидия ва намояндагони он Фитрату Бењбудї, ки ба навъе ифодагарони рўњи илми буданд, низ хамчунон мавриди тавалълўњ амиќ ќарор намегиранд. Њол он ки бисёр шахсиятнои

адабиёти ибтидои аср дар эъёи миллі ва таърихи халқ хидмати арзандае доштанд.

Шахсияти пурғонљоиши Айнии љадид, Айнии солноманависи «ќадамњои ќатъи сотсиализм», Айнии сирфан миллатдўсту ватанпараст дар маљмўъ мутааллиќ ба таърихи љараёни адабии ин давра аст. Як соњаи фаъолияти њунарии ў – адабиётшиносї низ талъиди назар мењонад. Вай шояд аз аввалин ва охирин касоне буд, ки таърихи адабиёти пешинро ба хизмати муосирон кашид. Ифтихороти маънавиро дар пешрафти миллат арзишманд шинохт. Лобалои њама гуна арзишњои сиёсї пайвандњои таърихи ва маънавии халќњои миллатњоро таъкид кард.

Интихоби номњо ва осори бадеї, арзиши онњо аз мушкилоти мављуд ва њалнашудаи таърихи адабиёти навин аст. Њанўз њам шахсиятњои маљмул ва осори онњо дар китобњои дарсї бо фаъмиши кўњна зикр ва тафсир мешаванд. Вале муњим он аст, ки дар ин замина њел кас ба шахсияти сарнавиштсоз будани Айни шўбња надорад, вале пањљўњои сафеду сиёњи фаъолияти ў бояд аз мавќеи адабиёти асил арзёби шавад.

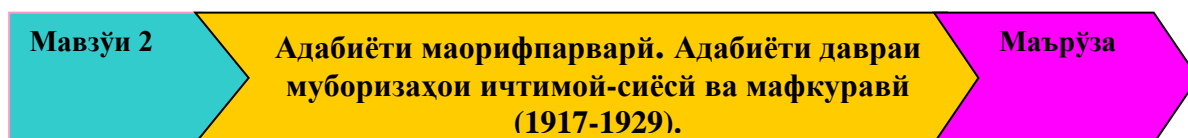
Дар солњои фошгўии бозсозї низ мутаассифона консепсияи фаъмиши љомеъ ва амиќи адабиёт дар адабиётшиносии мо рўй кор наомад. Шояд таъсири ин њодиса буд, ки имрўз низ адабиёти тољик саънаи хандахези эљоди асарњои косибона аст. Махсусан, њолати инкишофи наср таассуфовар буда, њувваияти эљодии адибон эњсос намешавад. Дар солњои бозсози тамољули шинохти њаќиќати њунари, бешак, зиёд буд. Вале дар ин равиш низ њадшиносї меъери нигоњи мунаќидону адабиётшиносон набуд. Яъне, Айни ва осори ў халалнопазир шинохта шуда, Турсунзодаро санг задан раво доништа мешуд. Шахсиятњои дигар сирфан мавриди назар ќарор намегирифтанд. Дар њама њолатњо номњои Садриддин Айни, Сотим Улуѓзода, Йалоло Икромї, Фотењ Ниёзї пеши назар буданд.

Таасуфангез ин аст, ки дар адабиётшиносї мо чунин консепсияе вуљуд намуда, ки асарњои ба арзиш ва беарзиши бадеиро ташхис дода бошад. Мо љуръат намекунем ба хонанда талќин кунем, ки осори фалон адиб арзиши бадеї ва иљтимої надорад ва баръакс фалон асарњо дорои арзиши бадеї ва

омӯхтанист.

Дар асарҳои баъзе аз муҳаққиқон таъкиди мақоми дастнорасии ин ӯ адиб низ ба ғуш мерасад. Чунон ки назари интиқодии Раҳими Мукулмонӣро муъити адабӣ напазирифт ва аз «шахсияти бенуқси сарояндаи сулу амонӣ» ӯимоя луфт. Умуман то ба имрӯз бозӯи дастоварду камбудии адибони «дастнорас» расм нашудааст. Илова бар ин адабиётшиносон дар гуфтани сухани воқеӣ дар ҳаққи қаламкашонии нисбатан лавон, ки ҳарфашон бевазн аст, истинола мекунанд, ки ин ҳама назари хонанда махсусан донишомӯзонро тирра медорад.

Ин гуфторро мо барои донишомӯзон таъия намуда, кӯшиш кардем, ки назари сатҳи ва як тарафари ба осори адабӣ, аз лумла, элодиети ин ӯ адиб ба қадри қудрат ислоҳ кунем. Аз рӯи дастурҳои адабиётшиносӣ бояд, қабл аз ҳама кам ӯ беш дастоварди бадеии соҳибони каломи бадеҳ тафовут дода шавад. Аз ҳамин мавқеҳ дар интиҳоби номӯо низ мо меҳрҳои қаблии адабиётшиносиро то ҳаде шикастем. Дар ин замина меҳри назар завқи ӯнарии соҳибони каломи бадеҳ буд.

Нақша:

1. *Муҳимтарин заминаҳои инкишофи адабиёт дар нимаи дуҷуми асри XIX*
2. *Рашиҳои адабии ин аҳд; Адабиети маорифпарварӣ;*
3. *Марҳилаи ӯадидия; Пайвандҳои адабӣ.*
4. *Инқилоби Феврари соли 1917 ва ақси садои он дар кишварҳои Туркистон ва аморати Бухоро.*
5. *Шикасти гоҳҳои милли-озодихоҳӣ ва шакли дигари амалӣ касб кардани он.*
6. *Афзоиши тазйиқҳои мафкуравии ҳизбӣ. Инқилоби Бухоро ва иштироки ҷадидҳо дар он.*
7. *Оқибатҳои фочаноки ин инқилоб. Ташиклёбии республикаҳои мустақил.*
8. *Рашиҳои асосии инкишофи назму насри ин давра ва вақилоии он.*

Нимаи дуҷуми асри XIX дар роҳи инкишофи афкори илтимои ва раванди таърихии ташақулли таърихи адабиети толик марҳилаи муҳим мебошад ва

муњимтарин њодисае, ки дар њаёти фарњангии Осиёи Марказии нимаи дуюми асри XIX воќеъ шуд, зуњури љараёни маорифпарварї аст. Пайдоиши ин љараён њодисаи тасодуфї набуда, балки зуњури он диди аъли назарро ба воќеият, шароити иљтимої ва вазъи њаёти љомеаи аморати Бухоро таѓйир дод.

Табиист, ки њама гуна падида дар фазои холї пайдо намешавад ва барои арзи њастї намудани он ангеае лозим меояд. Аз њамин нуктаи назар метавон гуфт, ки харобињое, ки сулолаи манѓитиён дар иќтисод ва фарњанги кишвар ворид сохта буданд, оќибатњои фолџаангезе ба бор оварда дар зиндаѓи бори гароне бар дўши мардум гардид. Ва мањз заминањои иљтимої шароити аввалї буд барои пайдоиши ин љараёни маорифпарварї. Зимнан бояд гуфт, ки равия ё худ љараёни маорифпарварї дар адабиёти тољик ќабл аз њама дар заминаи анњанањои худї зуњур ва рушд кард, сониян инкишофи ин љараён аз таъсири тамаддуни ѓарбї низ бархурдор будааст.

Дар асоси маводи дастрас мо ба хулосае омадем, ки љараёни маорифпарварї дар нимаи дуюми асри XIX шомили ду равии будааст. Намояндагони равии аввал асосан пайѓири аќоиди озодандешона дар заминаи адабиёти пешин ва ахлоќи исломї будаанд, ки дар ин роњ фаљолияти Шоњину Ђайрт ва Возењро метавон ба ќадр шинохт. Равии дувуми ин љараён, ки Ањмади Дониш сарвари бебадали он буд, дар таълили иљтимої ва илми муњити љомеъ сањми чаимѓир дошт. Сарманшаи тозаљўйињои ин равии њаёти пу рвоќиаи замон буд.

Моњияти ин равииро донишманди маъруфи таърихи адабиёт Муњаммадљон Шукуров хеле возењ тавсиф кардааст. Ў менависад, ки «равшангарон нисбат ба муњофизакорони кўњнапараст, нисбат ба ќадамиён худро љадид номиданд ва хостанд љомеъаро нав кунанд, миллатро аз гирдобии њуруфоту таасубот берун оварда, ба шањроњи тараќќии илму фанни замон бароранд, то ки миллат аз фарњанги тозаи асри мо, аз дастовардњои илму маорифи нави даврон бањра бардорад» (113,111-112).

...адабиёт комилан мазмуни иљтимої пайдо кард ва адабиёти миллї шуд, на танњо дар бораи инсон, балки бештар дар бораи миллат сухан меронд, сарнавишти миллатро, имрўзу фардои онро ба андеша гирифт ва агарчи он гоњ дар бораи миллату миллият тасавурот њанўз чандон мушаххас набуд, ба њар њол адабиёт ба ташаккули худшиноси миллї мусоидат кард» (М.Шакурї).

Хусусияти дигари ин ӯараён иборат аз он буд, ки ӯоянои равшангароӣ ба шеър ба вальҳои устувориҳои анъанаҳои адабиӣ камтар ворид мешуд, вале дар наср ба зудиву бонатилҳои амалӣ мегардид. Њарчанд ӯукумати вақт барои рушди ӯамалҳои ба мақтабу маориф ва илму адабиёт имконоти лозимаро муайян накарда буд, чеҳраҳои арзи вулуд карданд, ки бо хидматҳои адабиӣ дар таърихи адабу фарҳанги тоҷик зинда монданд.

Аӯмади Дониш аз баргузидаи ин таърих ва маорифпарвари бузурги тоҷик аст, ки сухани воқеиро оид ба таърихи садаи XIX Бухоро гуфтааст. Вай аз шахсиятҳои буд, ки барномаи таълиму тарбияро сахт танқид карда, роҳҳои налотро аз ақибомондагии илтимоиву сиёси нишон дода буд. Аз ин лиҳзат навиштаҳои Аӯмади Дониш саъифаи тоза дар таърихи адабиёти тоҷик маъсуб мешаванд. Маъз ба кӯшиши Аӯмади Дониш ва ӯаммаслақони ӯ дар ин давра мазмуну шакли адабиёт то ӯадде дигар шуд.

Муайянкӯни таърихи адабиёт Аӯмади Донишро чун сарвари насли аввали маорифпарварони тоҷик тавсия карданд. Маъз бо таъсири фаъолияти насли якуми маорифпарварон аз оғози садаи XX насли дуоми маорифпарварон ба майдон омаданд, ки Њайрат, Алзи, Асирӣ, Саъбо, Фитрат, Айни, Мирзо Сироль ва дигарон ворисони ин насланд. Аз ӯамин давра мазмуну шакли адабиёт комилан дигар шуд. Асарҳои таълифгардид, ки роҳу равиши тозаеро дар адабиёт ифтихо карданд. Дар ин раванд асари Мирзо Сирольиддини Њаким «Тӯафи аъли Бухоро» (1911), аввалин асарҳои Абдурауфи Фитрат «Мунозира» (1909), «Баёноти сайёҳои ӯинди» (1912), «Раъбари налот» (1915), маълӯаи шеърҳои ӯ «Сайна» (1910), маснавиҳои Сайид Аӯмадхӯаи Алзи «Мирӯоти ибрат» (1913) ва «Анӯумани арвоҳ» (1913), маълӯаи ӯазалиёти илтимои ӯ «Ганӯинаи ӯикмат» (1913) ва «Айнӯул-адаб» (1916), ашӯори Тошхӯлаи Асирӣ, баъзе нигоштаҳои Айни, осори Маӯмудхӯаи Беӯбудӣ ва дигарон буданд. Воқеан, дар чунин навиштаҳо доираи мавзӯву масъалаҳо комилан нав буд. Бори аввал устод Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ба ин масъала ишора карда, аз лӯумла навишта буд, ки мавзӯи ин гуна осор «ба эътибори умумият ватан, миллат, дин, илм ва маориф буда, ташвиќ ба муқобили ӯукумати мустабида зимнан, ӯӯум ба

уламо сароњан аз мавзўњои муњимми ин давра ба шумор мерафт» (1,529).

Ана дар њамин равиш адабиёти равшангарии тољик, ки адабиёти љадида низ як шохаи он аст, зуњур кард ва инкишоф ёфт. Мутаасифона, солиёни дароз адабиёти љадида њамчун зуњуроти манфи дар таърихи адабиёт зикр мешуд. Дар асл љараёни љадида дар таърихи адаби тољик маќоми мусбат дошта, дар замонааш рисолати бузурги иљтимоиро бар дўш дошта будааст.

Воќеан њам љадидон мехостанд миллатро аз чанги вомондагї рањо бахшанд. Бинобар ин њам таъкид мекарданд, ки «аввалин наљотдињандаи мо илм аст». Дар адабиёти нимаи дуюми асри XIX назм инкишофи зоњирї дошт. Кўшиши амирони манѓит дар роњи љалби ањли адаб ба дарбор чандон натиљанок набуд. Бо вуљуди он ки Бухоро маркази љомењи фарњангї ба назар меомад, рушди неруњои адаби ба њоли худ буд. Муњаќќикон ду равия, яъне адабиёти дарборї ва берун аз дарбор – ба истилоњ мухолифро дар адабиёти ин давр зикр карданд, ки ба назари мо чандон муњим наменамояд.

Умуман адабиёти ин давраро вобаста ба пешрафти љамњият бояд баррасї кард. Танњо ба њамин васила арзиши аслии осори адибон муайян хоњад шуд. Яъне арзиши аслии осори маддоњона ва адлљўёна танњо дар ќиёс равшан мешавад. Муќоиса нишон медињад, ки шеър дар ин давра чандон рушд надоштааст. Њатто дар эљодиёти Шоњин барин шоири тавонои ин ањд мо таљаддудхоњиро намебинем, љустуљўњои озодихоњона ва равшангароёнаи ў аз заминаи суннатњои мављудаи адабиёти пешин берун намеравад. Аммо таѓйироти чашмраси адабиёти ин давр дар бештарин њол ва рушди наср вобастааст. Дар њамин замина насри ин давраро як навъ давраи бедорї ва худшиносии он низ метавон таъбир кард. Ин адабиёт танњо дар њамин замина њамвора бо вазњи пуросўби замона муќовимат карда, бешак дорои хусусиятњои тоза гардид.

Чунон ки таъкид шуд, агар дар даврањои пешин асосан шеър бештар инкишоф ёфта бошад, дар ин ањд наср маќом ва манзалати хос пайдо кард. Дар рушди бештарин фазилатњои адабиёти ин давр хизмати мутафаккирони бузург Ањмад махдуми Дониш зиёд аст. Ањмади Дониш бо таъифи як силсила осор адабиётро аз худхоњї берун овард, рўи онро љониби љомеа гардонид.

Махсусан, асарҳои ӯ «Рисола ё таърихи мухтасари сулолаи мангития» ва «Наводир-ул-вақоъ» дар ин раванд бисобиқа буданд. Аз намояндагони пешқадами адабиёти ин аҳд Шамсиддин Шоъин, Абдулқодирхолаи Савдо, Музтариб, Исо Махдум, Дилкаш, Писандии Самарқандӣ ва Ғайраро метавон зикр кард. Як шоҳаи тозаи адабиёти маорифпарварӣ – адабиёти ӯлаида маъз дар ӯамин замина зуъур ва рушд кард. Мутаассифона, дар адабиётшиносии мо кам қасоне ин ӯаракатро саъеъ арзёбӣ қардаанд. ӯатто баъди бозсозию ошқорбаёнӣ низ афқори муъити адабӣ нисбат ба ин равия ва намояндагони он бетаъйир монд. ӯатто мо фаъмиши ӯалатро доир ба ӯадидия дар муқаддимае, ки дар китоби Мирзо Сироъи ӯаким «Тӯъафи аъли Бухоро» омадааст низ мебинем. Муаллиф барӯалат миёни маорифпарварӣ ва ӯадида муҳолифат мебинад ва таъкид мекунад, ки «аммо баръакси ӯунбиши ӯадидизм, ки бо ӯоъҳои исломпарастӣ ва туркпарастӣ пайваста буда, дар байни синфҳои истисморкунандаи мамолики Шарқ интишор ёфта буд, ӯаракати маорифпарварӣ чун дар замони фаъолияти Аъмади Дониш беътарин хусусиятҳои худро нигоъ медошт: кӯшиши хидмат қардан ба мардум, танқиду мазаммати аморат, тавалӯъ ба Россия ва кишварҳои пешқадами Аврупои ӯарбӣ» (47,4). Ин тафсир билқул ӯалат аст, зеро моъияти равияи ӯадида чунин набуд. ӯадидон барномаи қомили навсозии маорифпарваронаи ӯомеаро ба миён гузошта буданд. Дар нигоъи ин гурӯъ бозлусти роъи фардо бо танқиди сохти воқеияти замонӣ ӯамроъ мерафт. Интиқоду ифшоғарӣ аз хусусиятҳои аслии адабиёти ин равия буд. Ормонҳои олии маорифпарварии навҳоъон дар асарҳои Фитрат, Аъзӣ, Беъбудӣ барин намояндагони ин равия равшан ба назар мерасад. Дар вақташ Фитрат қалфаъмиӯоро дар шинохти мароми ӯадидон хеле равшан тафсир қарда буд, ки имрӯз низ арзиш дорад. ӯ сабаби ихтилофоти ӯадиду қадимро шаръ дода таъкид қарда буд, ки «миллати наълибаи Бухоро роъида наҳоъад буд, ки муддатест ихтилофи ӯадид ва қадим, ки мабдаъаш ба ӯуз иштибоъқорӣ ва фасодати баъзе хоинони миллат чизи дигаре нест, Ватани муқаддаси моро фаро гирифта, ӯамоъаи муттаъидаи аъолиро ба унвони ӯадид ва қадим -ду фирқа ва ӯар қадомро нохушнудони дигар намуд.

Бадењист, ки сабаби умдаи хорї ва харобии мусулмонон нест магар њамин ихтилофоти маъно! Бинобар он њар ки худро ходими дини мубини ислом медонад, мекўшад то ин ихтилофи хонабарандозро аз миёни мо Бухориён бардоранд» (101,7).

Мутаассифона, назари нодуруст нисбат ба моњияти ин равия то имрўз идома дорад. Дар асл бо навиштањои маорифпарварон афкори илтимои ќадаме бузург гузошта ва шуури шинохти зебої хеле таѓйир ёфта бошад, бо зуњури љадидия ва афкори љадидон мафњумњои «Ватан», «Миллат», «Ислом» ва «Ватандорї» маънои тозаї илтимои касб карда, асли адабиёт ќарор ёфт.

Дар ин замина, воќеан њам:

«Дар бораи миллату миллият» тасаввуроти «њанўз чандон мушаххас» надоштаї љадидон аз барномаи воќеии онњо сарманша мегирад. Ислом рукни идеологии љадидон буд. Танњо дар заминаи ахлоќ ва афкори исломї, на њуруфот онњо барномаи амалашонро мураттаб сохта буданд.

Маълум аст, ки ислом ба њамаи аќвоми муслим ќадр ва манзалати мусовирро ќоил аст. Ана дар њамин заминаи муњим њуввияти кулли муслимин буд, ки «миллати Бухоро» љузъе аз он аст. Намояндагони адабиёти љадида њамин аќоиди бунёди ро мањаки амали хеш шинохта, дар ин замина Туркияро чун «паногоњи афқору ормонњои хеш» мешинохтанд. Аз њамин манша муносибати љадидия ва пантуркизмро муњаќиќон матрањ кардаанд, ки дар баъзе мавридњо воќеан хилофкорињое доштааст.

И.С.Брагинский менависад, ки «дар асл љадидияи Осиёи Миёна нисбат ба маорифпарварї ќадаме ба пас буд» (19, 441). Ин хулоса низ ба сабаби тањќими мафкураи ғалат нисбат ба ин равия ба миён омадааст. Дар асл њаќ ба љониби Муњаммадљони Шакурест, ки дигаргунињоеро, ки дар оғози садаи гузашта пеш, аз инќилоби 1917 дар адабиёти форсии тољикї рўй доданд, дигаргунињои кулли шинохта, даври рушди адабиётро ба он вобаста медонанд.

Воќеан њам танњо аз навиштањои барномавии Абдуллауфи Фитрат «Рањбари наљот» ва «Оила» пайхас кардан мумкин аст, ки љадидон сарфи назар аз ихтилофњои ғоявї, њадафњои волої мањрифатї ва ватанхоњи

доштаанд ва адабиёти талъаддудхоњи љадидия низ њамин гуна маќсаду маромро ифода мекард. Муњимтарин њадафи ин адабиёт таблиѓи худшиноси милли, халќпарварї ва ватандўстї буд.

Бо таъсиси аввалин рўзномањову бунёди чопхонањо вазњи интишори афкори љадидия дар кишвар рў ба афзоиш буд. Танњо дар давоми солњои 1906-1917 беш аз 10 номгўи рўзномаву маљаллот арзи вуљуд кард. Аз рўзномаи «Ўрта Осиёнинг умр гузорлиѓи» сар карда, ба баъд нашрияњои зер ба чоп мерасид, ки муњимтарини онњо – «Тараќќи» (нахустин рўзномаи хоси љадидон), «Хуршед», «Шўњрат», «Осиё», «Бухорои Шариф», «Тўрон», «Самарќанд», «Оина», «Садои Фарѓона», «Садои Туркистон», «Шарќи» мебошанд. Бояд гуфт, ки аксари ин нашрияњо аз забонњои ўзбекї ва туркї льо мешуданд. Дар ин миён танњо рўзномаи «Бухорои шариф» махсус ба забонњои тољикї ва ўзбекї нашр мешуд. Муњаќќикон сарчашмаи ѓоявии љадидия ва адабиёти онро ба се манбаъ тањин кардаанд: Нахуст манбаи он аќоиди љадидони тоторї Поволже будааст; манбаи дигарпанисломизим ва пантуркизми Шарќ, хосса Туркия; сеюм, манбаи равияи маорифпарварии нимаи дуоми асри XIX Бухорост.

Њангоме ки дар бораи адабиёти љадида сухан меронем, мо бояд маводи дар рўзномањову маљаллањои ин давр чоп шуда, њамчунин васоити таљимии барои мактабњои нав таљифшуда ва муњимтар аз инњо адабиёти бадеиро ташхис дода тавонем.

Чунонки ишора шуд љадидон барномаи мушаххаси ислоњоти иќтисодї, сиёсї ва маънавиро пайѓирї мекраданд. Дар ин замина онњо таќозои љиддиро дар таѓйири таљиму тадрис дар макотиб ва мадорис доштанд. Онњо мехостанд дасти таърир ба сиёсати ваќт, усули идораи амирї ворид созанд, бунёди иќтисод ва тилорати рў ба инкишоф, беъдошти шароити зиндаѓи мардум аз наќшањои айнулваќти эшон буд. Рушди тилорат, бунёди корхонањои бузурги саноеъ аз муњимтарин њадафњои ин равия буд. Ормонњои идеологии онон исломи рошидї буда, њама гуна њуруфотро маъќум мекарданд. Ин армонњо дар осори намояндагони адабиёти ин давра инњикос мешуд.

Боиси таассуф аст, ки тамоми фаъолияти адибони ӯладид дар таърихи адабиёти мо то ба имрӯз алоқаманд бо «идеологияи зиёновари ӯладидия» маъқум шудаанд. Дар асл ӯақиқати ӯол чунин набуд. Дар уфуқи аморати Бухоро қабл аз инқилоб ӯладидон вопасин пайки умеди мардум дар роӯи рушди маънавию илтимои буданд. ӯладидон мехостанд исломи рошидиро ба саънаи сиёсат оваранд, ки он ӯуввияти фард, ватан, дин ва миллатро воло медонист. Онӯо исломи расмиро, ки ӯукумати вақт ба воситаи он ӯаразӯои хешро пиёда месохт, сахт танқид мекарданд ва таъқид менамуданд, ки ин усули пайравӣ аз ислом оммаи халқро дар торикӣ, нодоӣ ва танги иқтисодӣ нигоҳ дошта, дари рушду камолро ба мардум мебанданд.

ӯадафӯои ӯоявии адабиёти ин равия низ дар ӯамин замина шарҳ ёфтааст, ки муъимтаринаш озодии шахсият, рафӯиияти рӯн, беӯдошти мактабу маориф, шароити зиндагии лӯмеъа, озодии занон ва ӯайра будааст.

Муъаққикон Садри Зиё, домулло Иқром, Садриддин Айни, Мирзо Сироли ӯаким, Абдуррауфи Фитрат, Маъмудхӯлаи Бехбудӣ, ӯабибулло- ни Авъадӣ, ӯайрат, Мунзим, ӯамдӣ ва дигаронро намояндагони саршиноси адабиёти ӯладидия шинохтаанд, ки ӯар кадоми онон дар ин замина хизмате доштаанд.

Осори адабиёти ӯладиди бешак як саъифаи пурмуътавои таърихи адабиёти навини толик аст. Ин адабиёт аввалин идомбахши беъини майлонӯои адабиёти ӯазорсолаи мо, минлӯумла адабиёти маорифпарварӣ буда, ӯамчунин аз лиӯози ӯояву бадеият аз адабиёти даъаӯои баъди инқилоб, хоса солӯои бист волотар аст. Илова ба ин адабиёти ӯладидия ифодагари мафкураи судманди табақаи пешқадами лӯмеъаи ибтидои садаи бист аст, ки ӯадафӯои пураразиши ватанхӯи доштанд ва озодии ватану миллатро муъимтарин рисолати хеш медонистанд. Гузашта аз ин, таърихи дину миллат барои адибони ӯладид арзиши бузург дошта, ба назари онон ин ба суннатӯои неки ахлоқиву фарӯангии гузаштагон роӯи мустақиме буд, ки лӯмеаро аз қасодии ахлоқиву маънави мераӯонад.

Дар ин замина онон ба воқеият аз равзанаи адабиёт нигариста, камбудию муъити ахлоқӣ ва маънавии лӯмеаро ошкор менамуданд ва

муосиронро ба ислоъи он во медоштан. Зимнан бояд гуфт, ки ин адабиёти билкул воқеанавис набуд, балки арзиши хоси бадеи низ дошт. Ӣарфи намояндагони он шираи адабиёти назорсоларо дошт, суханашон вазну тамкини хосе доро буд, ӯусне дошт, яъне аз бадеият орі набуд. Дар ин замина ба тамаддунӯои дигар эътироми хосро коил буданд. Бар фаръанг ва адабиёти Аврупо аръ додани онӯо низ далели пешрав будани ин лъараён аст.

Адабиёти дарсии лъадидия низ маъз дар хамин замина таълиф гардида буд, ки билкул хусусияти маърифаті ва равшангароі дошт. Дар ин замина аз «Гулдастаи адабиёт»–и Шакурі, «Устод»–и Абдулмаълидзода, «Раъбари наъот» –и И. Раъматуллоев ва ғайра метавон ном бурд. Ин асарӯо илова ба моъияти тарбиявї арзиши бадеи низ доштанд.

Барои бисёре аз намояндагони ин равия надафӯои фаръангї нисбат ба ормонӯои сиёсі арзиши бештаре дошт. Маъз бо шинохти ин мушкилот онӯо ба таълиму тадрис ва маърифатнок кардани мардум бештар тавалъӯъ мекрданд. Баъди инкилоб маъз намин тамоюл равнаки тоза касб кард.

Додгоњи танкидї ва воқеият баъди инкилоб намояндагони адабиёти лъадидиро ба икдомӯои лъиддитар во дошт. Махсусан, равияи танкидии ин адабиётро баъзе намояндагони он ба хизмати вақт кашиданд. Худи инкилоб ба инкишофи ин равия имконият фаро нам овард, «дидигоњи тозае эъод кард» (114). Вале танкид низ надафи сиёсі дошт, на истилоъотхоњи. Гузашта аз ин нишонаи асосии танкид буд. Замони гузашта ва бозмондаӯои он мавриди нақӯъиш карор мегирифт. Маъз дар намин равия дидгоњи воқеашиносие таръ ёфт, ки минбаъд боиси коъиш ёфтани принципӯои асилї адабиёт гардид ва адабиёти асилро аз маърои воқеии инкишоф берун бурд, арзишӯои ӯоявию бадеии онро коъиш дод.

Аз баррасии иълмоли ин мавзӯъ хулосаи дигаре бармеоад: онангӯои таблиғии адабиёти маорифпарварии оғози сада, ки бунёди он бар ватандӯсті, миллатпарварї буд, пас аз соли набадаъ идома ёфт ва мазмунан дигар шуд. Муъимтарин надафӯои ин равия даъват ба мактабу маорифи шӯравї, фаъолиятмандии иълтимої, озоди занон, мубориза барои бунёди лъомеъаи бесинфу табака шинохта шуда буд. Назар ба пайбурди донишманди адабиёт

Муъаммадълони Шакурї «оъанги маорифпарваронаи тарѓибу ташвиќи адаби дар замони шўравї зуд аз байн рафта, љои худро ба таблиѓи сиёси, ба таблиѓи урёни инќилоби дод, бо тарѓиби љанѓљўёнаи табаќоти, зидди дин, зидди анъанаъо ва урфу одати милли бо тарѓибе, ки моъиятан зидди шахсият ва миллат равона гардида буд, иваз шуд» (113,113). Бисёре аз намояндагони адабиёти љадидия дар ин гирдоб ѓўтавар шуда, њадафъои аслии ѓоявию бадеии хешро фурў гузоштанд, ки баъдтар ин муросокори гурўе аз онъоро аз доруѓири солъои Истолинї наљот набахшид.

Зимнан чанд мушоъидаи дигарро оид ба адабиёти ин давр, даврабандии он ва тааллуќоти ин ё он ба ин давраъо бояд зикр кунем.

Чунон ки гуфтем, ки бар хилофи пиндошти Айнї мо сари адабиёти навини тољикро нимаи дуоми асри XIX шинохтем ва дар ин росте чанд далелро пеш гузоштем. Воќеан њам агар ба моъияти воќеаъои адаби тавалљўњ кунем мебинем, ки адабиёт асри XX бо Аъмади Дониш ва пайравони вай дар охири садаи XIX зуъур кард. Чеъраи Аъмади Дониш табдилнашаванда аст. Вай бо тафаккур ва иќдоми адбию ислоъотхоъияш дар сарѓањи таљаддудхоъиъои асри баъд меистад. Махсусан, хидмати ў дар роњи эъёи насри комилан нав ба ќадр аст. Роъе, ки ў падида овард, пайравон пайдо кард, ки минбаъд боиси эъёи равишъои тоза ва судманди адаби гардид. Гузоришоти ў дар «Наводир-ул-ваќоеъ» диди сарењи бадеї ва љомеашиносии ўро собит мекунад. Кам дар шеър ва њам дар наср ў љонибдор ва таъкимбахши майљои тозакориву таљаддудхоъї буд.

Муњим он аст, ки таљрибаи Аъмади Дониш барои равиъаъои баъдии адабиёт, хоса адабиёти љадидия натиљанок омад. Катто ин таљрибаро яке аз чеъраъои саршиноси адабиёти шўравии тољик Садриддин Айнї амалан дар эљодиёташ корбаст намуд. Ба ин тариќ саръади адабиёти нав тољикро мо аз назари принсипи идеолоѓи таъин карда будем, ки ба воќеият рост намеояд. Вале имрўз равшан гардид, ки адабиёти бадеї ва саръади онро аз рўи меъёръои идеолоѓи ва њатто сиёси наметавон муайян кард. Вале ин омилъоро инкор кардан њам намешавад. Бо таъсири методологияи сиёси (на илми) адабиёти як халќ, як муъит бо шохаъо таќсим карда мешуд, моъияти ин адабиёт дар

ягонагі таъќик намешуд: ташхиси адабиёти дарборї ва опозитсионї дар таърихи навини адабиёти тољик аз чунин тамоюлнои номатлуб аст. Инќилоб адабиётро танњо аз мавќеи сиёси таќсимбандї кард. Амалан пайванднои адабии форсизабон, ки як адабиёт ва фарњанѓи љомеъаро пайѓир буданд, гусаста шуд. Људоии бузург солњои баъди инќилоб рух дод. Дар дохил табаќабандї ва тафриќаандози идеолоѓи бо суръат оѓоз гардид, ки оќибатнои он барои халќи тољик фолџабар омад. Дар адабиёт ононе имтиёз доштанд, ки воќеан «адиби пролетарї» шинохта шуда буданд. Дар шинохти эшон арзишнои њунариро тамоюли идеолоѓи иваз мекард. Завќи њунари низ чандон коршоям набуд. Ин равия заминае гузошт барои равнаќи адабиёти косибона ва бењунарона ва низ имкони дигареро фароњам овард, ки бисёр шахсиятнои тавонои адабиёти љадидия љисман ва ё маънан «безарар» карда шаванд. Амалан аз он солњо ба баъд адабиёти мамнў ва эътирофшуда рўи кор омад. Номи адибони осорашон мамнў буда, дар таърихно чун далели «рањгуми идеолоѓи» зикр мешуд. Мутаассифона, идеологияи расми ба «адабиёти пролетарї»-е арљ меод, ки танњо аз љињати идеолоѓи хизмати замонро иљро мекард. Дар асл ин адабиёт арзиши ѓояви ва њунари надошт.

Њамин тариќ, аз нахустин солњои Инќилоб сар карда, адабиёт тадриљан давраи гузаришно њам аз љињози шакл, њам мазмуну мундариља аз сар гузаронд. Ин адабиёт акнун ба адабиёти солњои ќабл аз инќилоб њамвазн набуд. Шеър мавќеи ва маќоми аввалаашро аз даст дод. Вай номаи рўз гардид. Наср мавќеи бештаре пайдо кард.

Дар шаклнои шеъри таѓйироти љиддие ба вуљуд омад. Суннатшиќани ба хоѓири фароѓирии мавзўи рўз бо суръат идома пайдо кард. Устувории ќофия ва вазни шеър зина-зина аз байн рафт. Адабиёти нав ритми замонаи навро таќлид мекард ва асарнои њамвазни «иншоотнои бузурѓи аср» ба майдон меоманд.

Аз ибтидои солњои бист асолати њунари дар адабиёт муњим шинохта намешуд. Камбаѓалии маънавї аз њамин солњо шуруљ гардид ва то солњои панљоњ бо суръат идома ёфт. Аз шоирони тавонои тољик Пайрав дар ин равиш зарбањои сахте дида, худ њунарашно ќурбони принципнои соддаи

адабиёт карда, нињоят худро низ дар ин роњ бохт.

Як њодисаи басо таассуфовар дар адабиёти ин давраи тољик он аст, ки дар асрњои ќаблї, њатто асри XIX шоирону нависандагони косибїю бењунар ба дарљае, ки дар адабиёти замони шўравї пайдо шуданд, набуданд. Катто агар он эроди Љомиро ба шеърї замонааш љиддан муќоиса кунем, дар меёбем, ки он шоирон маъзулшинохтаи Љомї аз лињозї завќи њунарї аз бисёре аз ањли ќалами саршиноси солњои бист ва баъд маќоми волотаре доштанд.

Пас аз Инќилоб дар адабиёти тољик усули реалистии тасвирро пайгир шуд ва аз лињози жанру услуб низ дигаргунињои љиддї ва мусбїву манфї рух дод. Наср аз назм пешсафтар гардида, махсусан дostonњои кўчак, румон ва дostonњои миёна равнаќ пайдо карданд. Пайдоиши дром ба зуњури театри миллї мусоидат кард.

Пас аз Инќилоб дар адабиёти тољик усули реалистии тасвирро пайгир шуд ва аз лињози жанру услуб низ дигаргунињои љиддї ва мусбїву манфї рух дод. Наср аз назм пешсафтар гардида, махсусан дostonњои кўчак, румон ва дostonњои миёна равнаќ пайдо карданд. Пайдоиши дром ба зуњури театри миллї мусоидат кард.

Аз солњои баъди инќилоб дигаргунињои шаклїву маънавї дар назм ба вуљуд омад. Дар раванди дигаргунињо адабиёти рус бештар таъсири худро гузошт ва ин таъсир шакли таќлидро ба худ гирифт, ки натиљањои мусбї њам дошт. Фуруљ гузоштани шаклњои адабиёти худї ва њамзамон рў овардан ба жанру равияњои эљодии адабиёти рус натиљаи ин таќлиду пайравињо буд. Ба мушоњидаи Муњаммадљони Шакурї «адабиёти русї њар лаъза ба адабиёти тољикї наќше мегузошт. Ин наќшњо гоњ хосїяти мусбат доштанд, гоњ хосїяти манфї, гоњ ба адабиёти тољикї рангњои наву љолиб меоварданд, гоњ онро аз вожагињои миллиаш мањрум месохтанд. Бешак, ривољи роману повест ё њикояњои реалистї, шаклњои нави дostonи манзум ё ќофиябандињои тоза, пайдоиши навњои мухталифи намоишнома – дром, фолїа, мазњака ва бисёр навапардозїњои дигар, ки дар адабиёти тољикї пайваста сурат мегирифтанд, њамаро рўёдои муњиме ба шумор бояд овард. Мо дар ин роњ аз адабиёти руси намуна мегирифтём ва аксаран нависандагони рус моро дар

роњњои нав ва бозљуст мебурданд. Ин роњњо ноњамвор буданд, каљу килеби зиёд доштанд ва баъзан мо ба сӯи кўчањои бумбаст рањнамунї медидем. Дар чунин мавридњо на адабиёти русї, ки яке аз адабиётњои бузургї љањон аст, балки баъзе нависандагон дурусттар он ки режими шўравии томравоию истеъмори, идеологияи њизбї гунањкор буд» (113,113).

Боиси таасуф аст, ки адабиёти навини тољикї аз рўзњои аввали баъди Инќилоб роњи сарењи инкишофро аз даст дод. Методи реализми сотсиалистї, ки ба гардани ин адабиёт бор шуд, бисёр нависандагонро аз роњи мустаќими инкишофи эљодї берун бурд. Њатто дастовардњои ин адабиёти ќадим дар роњи шинохти воќеият ва дарки фалсафии њаёт зери пардаи иштибоњоти сотсиализми вулгар монд. Чунон ки равшан аст адабиёти садаи XIX бо насри Ањмади Дониш дар оғози асри нав бо осори Абдуллауфи Фитрат усули тозаи воќеигароиро пеш гирифта буд ва ин маљроро реализми маорифпарварї шинохтаанд. Сиёсати зўровар адабиёти тољикро на фаќат ба роњи барѓалати дарки воќеият њидоят кард, балки аз бозљўстњои ќаблии мањнавият низ мањрум сохт.

Савол ва супоришот:

1. *Вазњи адабу фарҳанги тољик дар нимаи дуюми қарни XIX.*
2. *Таблици гояњои худшиносии миллї, халқпарварї ва ватандўстї аз љониби намояндагони ин љараён.*
3. *Услуби бедилї ва муносибати намояндагони равияњои адабии ин аҳд ба он.*
4. *Мавќеи зиёиёни Кафкоз дар интишори ақоиди љадидия дар Осиёи Марказї.*
5. *Мавќеи матбуоти ин давра дар таблици гояњои љадидї.*
6. *Намояндагони ин адабиёт: Садрӣ Зиё, домулло Икром, Садриддин Айни, Сацдакмадхочаи Васлї, Сиддиќии Алзї, Тошхољаи Асирї, Мирзо Сирољи Ҳаким, Абдурауф Фитрат, Маҳмудхољаи Беҳбудї, Хабибуллоҳи Авҳадї, Ҳайрат, Мунзим, Ҳамдї ва дигарон.*
7. *Арзиши осори адабии давраи љадидия.*

Нақша:

1. *Адабиёти давраи муборизаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ ва мафкуравӣ*
2. *Инқилоби Феврари соли 1917 ва ақиқатҳои он дар кишварҳои Туркистон ва аморати Бухоро.*
3. *Шакли амалӣ ғурифтани муборизаҳои истиқлолиятҳои дар адабиёти бадеӣ.*
4. *Шиддатҳои зиддиятҳои қадимӣ-наҳдӣ.*
5. *Адабиёти навини тоҷик ва оғози ташаккули он.*
6. *Марғилаи инқилоби суннат ва мерос дар адабиёти тоҷик.*
Моҳияти асосии адабиёти марғилаи мавриди назар.

Сиёсати сафок ва террорисанди ӯкумати Россияи подшоҳӣ бо мақсади пиёда сохтани ӯдафҳои геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ меҳост аморати Бухоро ба воситаи ҳудуд аз байн барад. Бо ин мақсад шароити сиёсиро омода сохт. Баъди ноқомии инқилоби аввали рус бедории равшанфикрони Бухоро барои ин кор шароити мусоидеро фароҳам овард. Нақшаи зидди равшанфикрони Бухоро дар зинаи аввал тартиб ёфт. Сонӣ, амир қори ҳудуд бо ақари онҳо тамом қард. Арафаи Инқилоби болшевики шароити мусоидеро барои ин амал муъайён сохт. Амир дастгирони ӯявшадро аз даст дод ва нерӯи низомӣ низ қоршоам набуд. Ин ӯама боиси қурупошии аморат ва минбаъд таъқими ӯкумати болшевикии рус дар Осиёи Марказӣ қардид.

ӯкумати нав заминаи мусоиди идеологиеро дар кишвари мусулмонӣ фароҳам овард. Бо барангехтани як низоми фароғири идеолоғи миёни уламои ислом ва рӯшанфикрони Бухорои ланги сард ва ҳудқуруширо вусъат бахшид. Аз майдони ин муборизаи шадид якта-нимта зинда мондаӯоро лӯдо қард, ба онҳо «хилъат» пӯшонд ва заминаеро барои «фаръанги нави миллӣ», ки идеолоғи болшевикиро пазиро бошад, омода сохт.

Нахустин вассофони суствниъоди Инќилоб муаллифони китобу рисолаъои тараннумї гардиданд. Ана њамин замонаро аксар адабиётшиносон замони тавлиди адабиёти шўравии тољик шинохтаанд. Ин адабиёт дар оѓоз рисолати вассофиро бар ўъда дошт. Удабо асосан ба васфи Инќилоб ва дастовардъои он машѓул буданд. Дар ин замина рўњия ва маслаки сарфи назар кардан аз гузашта тадриљан боло мерафт, ки минбаъд ба ављ гирифтанд ва реша рондани нигилизми миллї боис шуд. Дар њамин шароит аввалин гурўњъо ва љамъиятъои адабї ба вуљуд омад.

Дар аксари адабиётъои илмї ибтидои солъо бистро бо сабаби набудани матбуоти тољикї давраи холигии адабиёт гуфтаанд. Албатта чунин баъо натиљаи нооѓоњї аз вазъият буд. Яѓона касе, ки њаддалимкон ба омўзиши њуљъатъои адабии ин давра машѓул шуда буд, донишманди фаќид Холиќ Мирзозода мебошад. Ин марди оѓоњ соли 1965 бо номи «Муносибати партия ба адабиёт ва тарбияи кадръои адабї» маќоле чоп кард, ки дар он оид ба љамъиятъо ва ќувваъои нахустин адабї сухан меравад. Муаллиф аз будани ќувваъое хабар медињад, ки барои ба вуљуд овардани ташкилоти адабии тољикї саъй доштаанд. Дар натиљаи кўшиши чунин гурўњъо нахустин ташкилоти адабї соли 1922 дар Самарќанд бо номи «Љамъияти шоирон» таъсис шуда будааст, ки муассиси он Абулќайюми Бурбии Самарќандї ва роњбаронаш Васиљу Тамъид буданд. Назар ба маълумоти Х.Мизозода соли 1925 низ дар Самарќанд аввал «Љамъияти муњаррирон» ва баъд (соли 1930) сексияи тољикии ташкилоти адабии нависандагони тољикзабони Ўзбекистон бо номи «Ќалами сурх» амал мекарданд.

«Ќалами сурх» бештар љамъияти сиёсї буд ва мањз дар заминаи њамин ташкилот «соли 1930 (7 феврал) сексияи нависандагони шўроии тољик» таъсис шуд. Соли 1931 бошад ба љои ин сексия (ассотсеатсия)-и нависандагони пролетарии Тољикистон ташкил шуд ва соли 1932 ин љамъият барњам дода шуда, дар заминаи он Иттифоќи нависандагони шўроии Тољикистон таъсис гардид.

Иттифоќи нависандагони Тољикистон нависандагони пролетарио љамъ

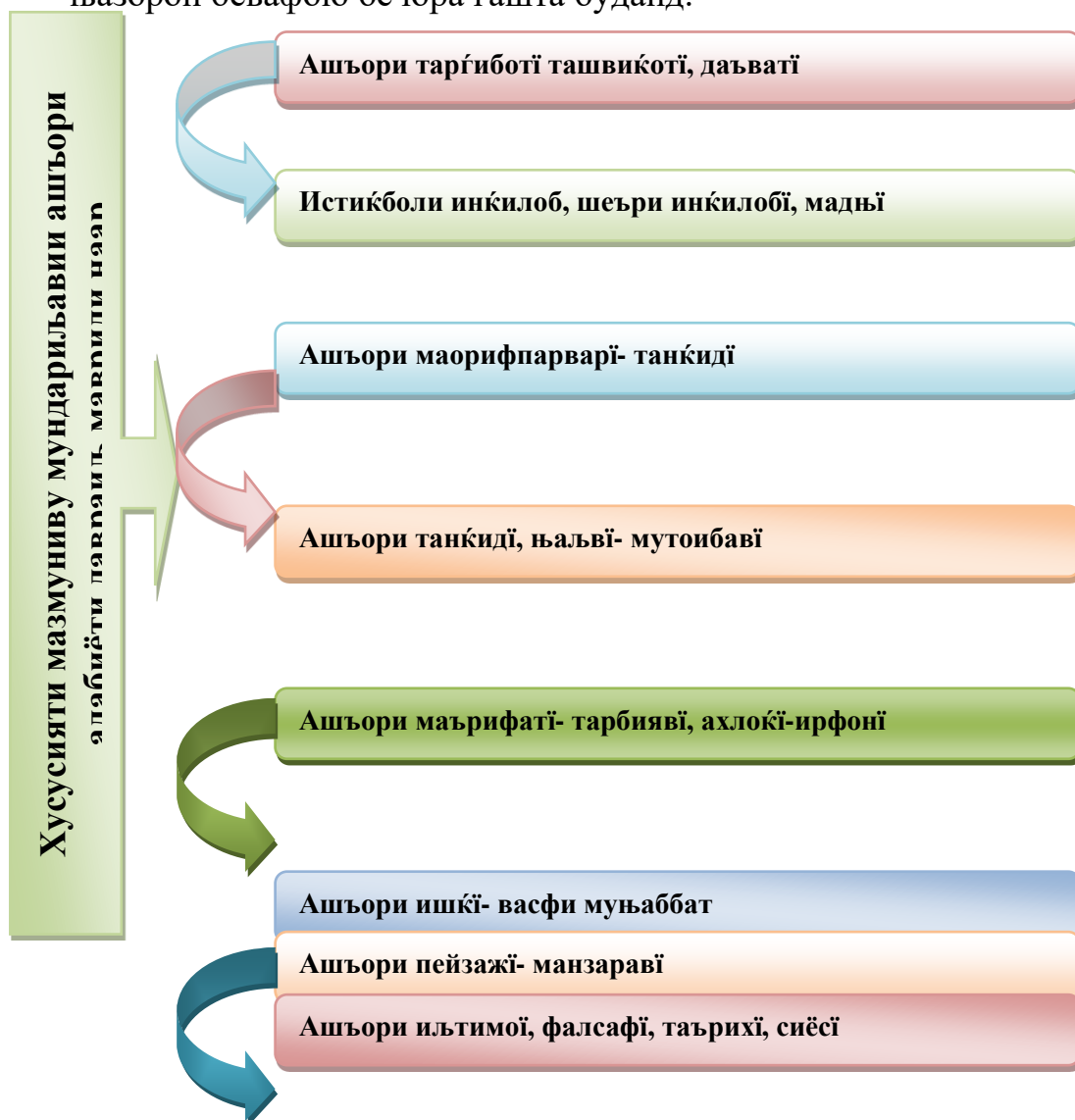
карда ба аъзогии худ қабул мекард ва бо ин адабиёти пролетарио тараққӣ меод, барномаи амалашро дар асоси нишондодҳои партия ва роғбари он Сталин тартиб медоду амалӣ месохт. Дар ӯамин давраи мураккаб тозакунии сафи аъзоёни Иттифоқи нависандагон шурӯъ шуд, ки дар ин маърака гурӯҳҳои «Содиқ ӯар қадар тавонистан, муқобили «ӯамсафарон» - онҳо, ки ба идеалии сотсиализм садоқати комил надоштанд, мубориза карданд. Дар ин таошҳои синфӣ даъво тан адибони толик зарарҳо дида, қисме аз онҳо дар зиндонҳои сталинӣ нобуд шудаанд. Аз шоирони баркамоли толик Пайрав Сулаймонӣ низ дар ин муборизаҳо зиёни бисёр кашадааст».

Ин давра замони оғози адабиёти Шӯравии толик аст. Бинобар ин ӯам ӯар чизе ки дар адабиёт ба вуҷуд омад, зери таъсири сиёсати давлати нав ва сиёсати барои муъити маънавии халқҳои Осиёи Марказӣ комилан нав шакл мегирифт. Табиест, ки адабиёт, аз лӯмла, назм низ зери таъсири идеологияи расмӣ шакл мегирифт ва назми дар ин давра ба вуҷуд омада, аз лиъати шакл бо шеъри гузашта наздикӣ дошта бошад ӯам, аз лиъати мазмуну мундариъа чизи тамоман нав буд. Ба ин маънӣ, муъаққикон санаи дақиқи тавлиди шеъри советии толикро соли 1918 мелодӣ доништаанд. Дар ин давра Айнӣ, Мунзим, ӯамдӣ, Розӣ, Зеънӣ, ӯилмӣ барин шоирон бо шеърҳои тараннумии инқилобӣ баромад карда, аввалин қадамҳои инқилоб ва ӯокимияти навро таъассум кардаанд.

Дар солҳои аввали ташкили давлати нав барои аъли қалами толик вазъияти ногуворе фароӯам омад. Солҳои 1922-1924 амалан матбуоти толик вуҷуд надошт. Ба ӯамин сабаб аз рӯзи баста шудани маъаллаи «Шӯълаи инқилоб» (моъи декабри соли 1921) то нашри рӯзномаи «Овози толик» (25 августи соли 1924) ягон шеъри толикӣ чоп нашудааст.

Дар сарғаи адабиёти нави толикӣ Садриддин Айнӣ меистод. Аввалин шеъри ба истилоъ нави толикиро низ ӯ гуфтааст. Ин шеър «Суруди озодӣ» ё худ «Марши ӯурурият» ном дошт ва соли 1919 дар шумораи 23 маъаллаи «Шӯълаи инқилоб» ба чоп расид. Ин шеър ба маънои томаш нахустин шеъри илтимоеи толикӣ буд, ки мардумро ба қиёми синфӣ даъват мекард. Айнӣ шояд

аз аввалин шахсиятҳои адаби буд, ки мақсаду сиёсати давлати навро нисбат ва Осиёи Марказӣ амиқ дарк кард. Айнӣ роҳи дигар ӯам надошт, ӯуз хизмат ба инқилоб ва сиёсати русӯо. Чунки маъз аксарони инқилобии рус баъди 75 дарра хӯрданаш наӯотбахши ӯ шуданд ва зери ниқоби «табааи Россия» ба Самарқанд панӯ бурда зинда монд. Бо он ӯама ӯаводисе, ки Айнӣ аз сар гузаронида буд, бо таасуроти тира ва даъшатборе, ки аз сохти мустабиди аморати Бухоро дошт, наметавонист овозашро бар зидди «бедоду ситам» баланд накунад. Оӯанги эътироз ва нафрати Айнӣ зидди ӯукумати Амӣри дар шеъри дигар ӯ, ки баъди аз тарафи ӯаллодони амир қатл гардидани бародараш Сироӯиддин гуфтааст, қавитар садо медиӯад. Ин шеър моӯи августи соли 1918 навишта шудааст. Ин фақат марсияи оддӣ набуда, балки сурурди нафрат, дуои аламгири Айнӣи шоир нисбат ба онӯое буд, ки «хонаи бедоду ситам» сохта, сабабгори бадбахтии ӯазорон бевафою бечора гашта буданд.

Дар шеърное, ки Айнї солҳои бист чоп кард, асосан инкилоб ва дастовардҳои он мадн шудаанд. Шеърҳои ин давраи Айнї оҳангҳои илҳимоӣ, таблиғи дошта, таблиғи дониш, тасвири табиат ва ғайраро дар бар мегирифтанд.

Дар қатори Айнї шоирони дигар, аз қабиле Тўракул Зеёнӣ, Абдувоҳиди Мунзим, Фитрат, Ҳамдӣ ва дигарон низ дар ин давра шеър гуфтаанд, ки мавзӯи осорашон табрику тавсифи Ҳокимияти Советӣ ва истиқболи хуш аз таълиму тарбияи маълумӣ дар мактаби Шўравӣ буд. Бештари ин шеърно дар шакли суннатии қасида навишта шуда бошанд ҳам, аз лиҳати бадеӣ сушт буданд.

Баъди нашри қарори машӯри КМ РКП (б) «Дар бораи сиёсати партия дар соҳаи санъату адабиёти бадеӣ» (18 июни соли 1925) бисёр шоиру нависандагоне, ки як навъ хомӯшӣ ихтиёр карда буданд, аз нав ба фаъолият шуруъ намуданд, ки Мунзим, Ҳамдӣ, Сарвар, Пайрав, Ноил Шерзода, Зеёнӣ, Пинадӯз, Алзӣ, Муинзода, Љавҳарӣ ва сонитар Раҳимию Сулаймонӣ ва Аминзода аз қабиле онҳо буданд.

Яке аз шоирони пурқудрати ин давра Пайрав Сулаймонӣ нахустин шеърнояшро маън дар ҳамин давра гуфтааст. Пайрав низ чун Айнӣ Инкилоби Бухоро бо шеъри «Ба муносибати Инкилоби Бухоро» (1920) муборакбод гуфт. Ҳарчанд фаъолияти Пайрав дар боби гуфтани шеърҳои ишқӣ дар ин давра аз льониби танқиди расмӣ саҳт сарзаниш шуда бошад ҳам, вале ин шеърно аз лиҳат ва тасвиркориҳои шоирона аз беътарин офаридаҳои ин давраина Пайрав маъсуб мешаванд.

Муҳаққиқони таърихи адабиёти тоҷик эълониёти яке аз шоирони кўҳансоли ин давра Зуфархони Љавҳариро «љолиби диққат» (96, 34) шинохтаанд. Љавҳарӣ, ки қабл аз инкилоб шеърҳои ирфонӣ мегуфт низ Инкилобро хушӯлона истиқбол кард ва дар ситоиши замони нав бо шаклҳои анъанавӣ қасидаҳо гуфт. Вале шеърҳои ин давраинаи ӯ аз лиҳати нунари шоирона бо ашӯри қабл аз инкилобиаш ҳамвазн нестанд (94, 5-26).

Аз шоирони дигари ин давра, ки дар таърихно ёд шуда ва то инкилоб асосан дар таблиғи илму дониш ва мактабу маориф шеърно гуфтааст, Мирнайдари Сарвар мебошад. Сарвар ибтидои солҳои бист асосан хомӯш

буда, фақат соли 1925 баъд аз даъвати Ӣкумати Тољикистон бо номи «Адабиёт» шеъре гуфтааст.

Яке аз намудӢои шеър, ки ин солӢо хеле риволь ёфт, ашъори Ӣалъӣ мебошад. Дар ин намуд беш аз Ӣама СуӢайлӣ, Алъзӣ, Аминзода, Муинзода, Шерзода, Ализода ва дигарон шеър гуфтаанд.

Мазмуни асосии шеърӢои солӢои бистро лирикаӣ илтимой, таблиғӣ илму дониш ва мактабу маориф, ишқ ва тасвири табиат ташкил медиӢад.

Дар лирикаӣ илтимойии ин солӢо мавзӯи асосӣ инқилоб ва тараннуми ғояӢои он буд. Шоирон меқӯшиданд, ки Инқилобро чун оғози давраи нави созандагӣ дар таърихи башар маънидод кунад. Ва дар ин мавзӯ чунин ки ишора шуд, Айни аввалин шеърро гуфт. Баъд шеърӢои дигаре аз қабилӣ «Ба шарафи Инқилоб» (1921) ва ғайраӢоро эъод кард, ки асосан истиқболи хуш ва қаноатмандии ўро аз Инқилоб ва сохти Шӯравӣ ифода мекарданд. Ин шеърӢои Айни ду нишона доштанд: яке зидди дунёи истибдод буд ва дигаре пазириш ва истиқбол аз «воқеаи Уктабар». Љамбияти нав мардумро ба табақа људо кард. Дар шуури Айни низ мафъумӢои синф, пролетар, муздор оӢишта-оӢишта реша гирифт ва Айни шеърӢое гуфт, ки ӢадафӢои сиёсию илтимойӣ доштанд.

Ин шеърӢо даъвати рӯйрост ба синтез ва љанг алайӢи синфи муқобил доштанд. Ба ин маъни, адабиёти ин давр, хоса шеър дар зери ливои Инқилоб заминаи таблиғию ғоявие љанги Ӣамватаниро дар Осиёи Марказӣ омода сохт. Ин мавзӯи муқовиматљӯӣ дар шеъри ин давра рӯз аз рӯз густариш пайдо мекард. Фақат Пайрав дар баъзе аз шеърӢои ин вақт гуфтааш, аз љумла «Ба муносибати Инқилоби Бухоро» (1920) оӢанги қасосу кинаро фуру гузошта, фақат љавононро даъват кардааст, ки дар бунёди Ӣаёти нав саъм гиранд:

Ӣон, мужда шуд озодии љумӢурии моён,

Эй љамъи љавоно.

Шуд навбати моён!

Шуд байрақи сурх аз дару девор парфшон,

Чун меъру дурахшон,

Нар сў шуда тобон...

Мазмуни илтимои шешърои Аъмадъони Ҳамдӣ «Хитоб ба фақирони Бухоро» (1920) ва «Асари омор» (1920) он буд, ки вай «бо кувваи камоли бадеӣ» (6, 8) халқро «ба қиёми умумӣ» (намон ӯ), ӯанги табақоти зидаи ӯамдигар даъват мекард:

Хезад, дӯстони киромӣ, ӯазо кунед!

Бо золимони миллати худ моъаро кунед!...

Яке аз мазмунҳои муфиде, ки дар шешърои ин давра роъ ёфт – дӯстиву бародарӣ ва баробарӯуқуқии инсонҳо сарфи назар аз миллату қавм буд. Манзумаи «Иди занони пролетар»-и Ҳамдӣ мавқеияти бисёр қаламкашонро ифода мекард.

Ўзбеку толикему, русу яъуд,

Нест фарқе миёни мо мавъуд.

Мо ба ӯам лӯумла ёру дӯст шавем,

Пурлитирона маъзу пӯст шавем...

Ашъори илтимои мазмуни ин давра дар баробари истиқболи Инқилоб масъалаҳои мактабу маориф муқовимат бо дунёи қўйна, дин ва хуровот, муқовимати синфӣ дар сатҳи ӯаён ва ӯайра низ фаро гирифтааст. Дар ин замина Айни, Пайрав ва баъдтар Лоъутӣ шешърои сиёсатолуд ва синфиятлӯй гуфтаанд, ки чандон арзиши бадеӣ надоранд. Ин шешъро сухани оддӣ буда, танҳо бо вазну қофия гуфта шудаанд. Масалан, ин байти Пайрав аз шеъри «Ду ӯульум» диққат диҳед:

Ин ӯо ӯульум баъри халосаи Чину Ҳинд,

Он ӯо ӯульум баъри асирии Ҳинду Чин.

Идеологияи дунёи дуқутбӣ ва муборизаю муқовимати ду дунё – сотсиалистию капиталистӣ бо ӯамин усул дар шеъри толик ӯой гирифт ва реша давонд. Ҳамин тарик, мавзӯи «ӯанги дувол» дар шеъри толик аз мавзӯҳои муъим ва аз нигоҳи идеологияи Шӯравӣ «Љовидона» гардид. Мо дар ин мавзӯ шешърои каммои Пайрав баъдтар Лоъутӣ, Раъимӣ ва дигаронро метавонем

зикр кунем. Идеџи никорталабии идеологиро дар шеъри ин давра, ин байти Пайрав хеле барљаста ифода кардааст:

Дашту биёбон шавад пас аз ту гулистон,
Бадбахт хушбахт гардад, хушбахт бадбахт.

Аз рўзе, ки шоири рус Н. Тихонов дар съезди якуми нависандагони Шўравї гуфт, ки «дар сарњади кáњрамони асосї»-и адабиёти Шўравї «обарзи бузурги Ленин меистад», адибони тољик, хоса шоирон дар гуфтани мадњияњо бар васфи Ленин ба мусобиќа даромаданд. Бештарини сањифањои адабиёти ин солњо аз мадњу бузургдошти Ленин ахборот шуд. Лоњутї ва Рањимї дар сархати ин марафони адаби кáрор доштанд. Шеърњои Рањимї «Таъзия ба В.И. Ленин» (1924), Лоњутї «Зинда аст Ленин» ва ғайра аз намунаи Ленинномањои ин солњоянд, ки лъуз мадњу ситоиш ва ягона шинохтани «Хизри роњ», «Худои охирзамон» ва ғайра чизи дигаре надоштанд.

Дигар аз паълўњои шеъри иљтимоии ин давр назми мењнат буд, ки китъаи зерини Савар тимсоли хаёлу андешаи шоирони ин давр дар мавзўи мењнат аст.

Чи хўш соли хуб аст ин соли лъорї,
Њама гашта машѓули кишти бањорї.
Яке ѓуза корад, дигар гандуму лъав,
Яке пила монад, дигар пахтакорї.

Аслан њарфи шоирона дар бораи мењнат, бунёдкорї ва ба ин монанд фазилатњо арзиши ахлоќї дошт, вале бадии кор дар он буд, ки дар фони ин мавзўњо шеър ба майдони муќовимот, кашмакаш ва низоњњои сиёсиву табакотї бадал шуд. Дар ин гуна шеърњо лъои тасвирињои шоиронаро сухани хушки берўњи шеъргуна гирифт.

Мазмуни маърифатпарварї низ дар шеъри ин давра хеле роиљ буд. Аз устод Айнї сар карда, њамаи шоирон оид ба ањамияти илму маориф дар њаёти инсон ва мамлакат сухан мегуфтанд. Вале, мутаассифона, дар оѓоз хосияти умумиинсонї доштани илму дониш сарфи назар шуд ва мавќеияти синфї нуфўз кард. Илму дониш барои «Бани инсон» не, балки хоси табаќаи

«муздур» дониста мешуд. Матлаи ин ақида дар шеъри ин давра ин байти Мунзим аст:

Дар олам агар мардуми нодон набувад Ӣель,
Ба тоифаи муфтахӯрон нон набувад Ӣель.

Бештарин шеърӢое, ки РаӢимӣ, Аминзода, Мунзим ва дигарон дар ин мавзӯ гуфтаанд, аз даъвати хушк иборат буда, арзиши таблиғотӣ доштанд. Дар бештарини Ӣол рӯи суханони шоирон Ӣониби занӢо буд, ки Инқилоб шароити хонданро ба онӢо муӢайё сохта буд. ЛоӢутӣ дар ин мавзӯ ба радифи «мебоист кард» шеъре гуфт ва Мунзиму Пайрав онро тазмин карданд. Ин дупора, ки аз Мунзиму Пайрав меоварем намунаи Ӣолати умумии ин мавзӯи шеъри ин солӢост.

Аз Мунзим:

ӢаӢлро аз ТоӢикистон дур мебоист кард,
Аз барои дури ӯ сур мебоист кард.
Миллати тоӢик то гардад халос аз дарди ӢаӢл,
Духтари тоӢикро духтур мебоист кард.

Аз Пайрав:

Бори нодонӣ зи дӯстии духтарон бояд фиканд,
Фикрашон аз маърифат пурнур мебоист кард.
Ин асоси кӯӢнаро барбод мебоист дод,
Бо таӢаддуд пайравӣ маӢбур мебоист кард.

Дар заминаи таблиғи илму дониш шоироне чун ЛоӢутӣ исломро сабабгори асосии қафомонии иқтисоду маданияти Шарк донистанд. Дар ин бора ЛоӢутӣ гуфта буд:

Гар дини араб равшанӣ аз Шарк намебурд,

ТоӢик чунин мондаву тори намешуд.

Чунин шеърӢоро, ки маӢниӢои муӢӢидона доштанд, мо дар

эльодиёти Пайрав, Аминзода ва дигарон мушоъида мекунем. Ин шеърно номаъои манзуми таблиғотӣ буданд ва ҳамчун осори адабӣ дар адабиёт мавқеъе надоранд.

Дигар аз намуднои шеъри солҳои бист ашъори ишқӣ ва пейзажӣ буд. Махсусан шеъри ошиқона номаи тозаи зебои писандиро қорбаст мекард. Сарманшай чунин назар адабиёти маорифпарварӣ буд, ки ин гуна шеърноро мо дар эльодиёти Мирзо Сироли Ҳаким, Фитрат ва дигарон пайдо карда метавонем. Дигар аз омилҳои навангезии ин мавзӯи шеъри маршрутаҳои Эрон буд. Акнун чашми ошиқ маъшӯқаро аз дидгоҳи ӯнаар арзёбӣ мекард, акнун қадри занро на фақат ӯсун, балки ақлу дониш, касби ӯнаари ӯ низ муайян менамуд. Шеърнои шиормонанди ишқӣ оъанги амиқӣ таблиғотӣ доштанд. Масалан, ба ин пораи шеъри Лоъутӣ тавалъӯъ кунед.

Андар ин даври тамаддун, санамо, лоиқ нест,

Дил баъре чун ту зи ороиши дониш ба қанор.

Зишт набвад санама чун ту зи дониш маърум?

Ҳайф набвад шалъаре чун ту таъидаст аз бор?

Дар баробари ин дар адабиёти ин давр чунин консепсияи назарии адабӣ таръ мешуд, ки тасвири ишқӣ суннатро инкор мекард:

Шоири сурх, мағӯ лӯз сухани озодӣ,

Васфи ҳолу хати лӯнона чӣ маънӣ дорад?

Ҳамин консепсия таносуб ва мазмуни образҳои анъанавиро дар тасвири мавзӯи ишқ тағйир дод. Беш аз ин, «Оъанги ишқиву граждани» (96,139)-ро «ба маъбуба не, балки револютсия, халқ, синфи пролетар ва арзишҳои дигари инқилобӣ гардид. Ва ин ӯодисаҳо омили суғт шудани лӯмбаҳои қудсӣ ва инсонии шеър гардида, ба таъкими назари сохтаву лоқайдона дар шеъри ошиқона мусоидат кард.

Дар раванди чунин ӯодисаи таассуфангезии адабӣ Пайрав шеърнои ошиқонаи дардолуд ва Фитрат шеърнои пейзажии «нелъ вобастагии ба ягон

масъалаи илтимой» (96, 148) нашоат гуфтанд, ки ҳар ду ӯам ноҳақона сарқӯб шуданд.

Насри солҳои бист. Муҳаққиқони таърихи адабиёти тоҷик солҳои бистро «давраи пайдоиш ва ташаккули насри советии тоҷик» (96,188) доништа, аз публицистикаи «Шӯълаи инқилоб» (1919-1921) то нашри повести Айни «Одина»-ро «давраи пайдоиши насри нави реалистӣ» ва «давраи ташаккули онро солҳои 1927-1930 муайян кардаанд» (96).

Аз муаллифоне, ки дар ин давра беш аз ӯама дар шаклгирии публицистикаи тоҷик саъм гузоштааст, фақат Айниро метавон ном бурд. Ба ғайр аз мақолаҳои публицистӣ дар ин давра Айни очеркҳои таърихии «Таърихии амирони манғиятияи Бухоро», «Материалҳои таърихи инқилоби Бухоро», повестҳои «Љаллодони Бухоро» ва «Одина»-ро таълиф кард. Воқеан ӯам «ин асарҳои таъкурсии насри советии тоҷикро ба вуҷуд овардаанд ва монанди назм «шарафи асосгузори он ӯам ба устод Айни насиб гардид» (96, 189). Баъдтар Айни маъораташро такмил дода, ҳикояи «Моҳрӯй», повестҳои «Аъмади девбанд», «Қулбобо» ва романи «Дохунда»-ро навишт ва бо ин асарҳои худ «роњи тараққии насри бадеиро муайян кард» (96, 189). Айни ӯам дар очеркҳои таърихии дар аввал зикршудааш, ӯам дар повестҳои романи «Дохунда» нахустин бор «воқеиятро ҳаққонию таърихан конкрет ва дар тараққии революционӣ ба шакли хоси миллӣ» (96,189) нишон дод.

Дар охири солҳои бистум ба майдони наср ӯавононе чун Љ. Икромӣ, Б. Аъзизӣ, А.Деъотӣ, Ҳаким Карим, С. Улуғзода, Бадриддин Икромӣ, Абдулғанӣ Мирзоев ва Қурбон Баълулзода омаданд, ки ҳикояву очерк ва мақолаҳои танқидӣ менавиштанд. Дар ин давра Пайрав низ дар наср қувваозмоӣ карда, ҳикояи «Гуландом» ва повести нотамоми «Духтари чингиз»-ро навишт. Абдулвоҳиди Мунзим ҳикояи «Обшори чашмдор»-ро эъод кард.

Агар Айни дар асарҳоиаш ба воқеияти таърихӣ муволият карда бошад, нависандагони ӯавон қӯшиш мекунанд, ки дар мавзӯи рӯз асар нависанд.

Вале диди таърихӣ ва назари амиқу моҳиятлӯ ба Айни шароити фикриро муҳаё сохт, ки дар насри солҳои бист сухани ба вазн ва баътибор гӯяд. Агар

Айнї дар маќолањои публицистї ва очеркњои таърихиаш «мубориза дар роњи сарнагун сохтани дунёи истибдоди феодалї ва ба даст овардани истиќлоли миллї»-ро њадафи асосии ғоявї ќарор дода бошад, дар асарњои баъдиаш ба воситаи талассуми бадеии воќеияти таърихї моњияти истибдод ва арзишнои инсонпарваронаи инќилобиро таъкид мекунад.

Арзиши таърихї ва гуманистии аввалин повести советии тољик дар он буд, ки нависанда њаќїќати талх ва фолџаомези њаёти халќро дар аморати Бухоро бо камоли даќїќназарї тасвир намуд. Ин повест њам монанди дигар асарњои Айнї зери таъсири идеяњои инќилоб навишта шуда, моњиятан назари синфиятљўй дар он афзалият дорад. Бо вуљуди ин муваффаќияти бузурги нависанда дар он буд, ки моњияти ғайриинсонии сохти давлатдории амириро бо тамоми ќабоњаташ ошкор сохт. Чунин ғояи инсонпарварона нафаќат дар изњори њамдардї ва рањму шафќат нисбат ба маќтуљњо, балки дар ифодаи нафрату ғзаб, ќањорат ва эътирози сохти иљтимої нисбат ба тартиботи сохти љамњияте зуњур кардааст, ки боиси кушта шудани мардуми бегуноњ мегардад (96, 229). Аз ин љињат тири аввалини Айнї ба муќобили низоми давлатдории ғайриинсонї равона шуда, моњияти назари монадагори иљтимоии нависандаро муайян мекунад.

Повести «Одина» намунаи дигари насри ин солњост. Устод Айнї дар асар «ањволи коргарон ва дењќони тољикро дар араќаи Инќилоби Бухоро тасвир карда, дар эљоди он «худї њаёт мушоњїдањои нависанда, воќеањои реалї ва таърихан конкрет, саргузашти одамони воќеї, маълумоти ваќилони тољикони кўњистони оид ба маишат, урфу одат» (96, 235) ба нависанда кўмак кардааст.

Донишманди маъруф М.Шукуров дар бораи повестњои «Љаллодони Бухоро» ва «Одина» сухан ронда, гуфта буд, ки њар ќадами Айнї «дар насри тољик дар роњи тасвири реалистии зиндагонї як ќадами нав, њар сухани ў як сухани тоза буд. Кар сухани тозаї ў реализми тасвирро як даралња такмил меод ва як поя боло мебурд» (116,101).

Дар насри солњои бист ин ду асари Айнї љойгоњи хос доранд. Сарфи назар аз таъсир ва ба коргирии идеологияи њоким Айнї тавонист, ки ба воситаи

ин асарњояш аввалан моњияти ғайриинсонии сохти давлатдории амириро нишон дињад, баъдан неруи бузурги халќро дар роњи дигаргунињои иљтимої ва таѓйири дунїи зулм арзишманд шинохтааст.

Айнї дар фароварди дањаи аввали «гардишњои инќилобї» романи «Дохунда»-ро чоп кард (1927-1930). Дар ин роман низ дар партави воќеият ва сиёсати расмии замон Айнї масъалаи озодї ва истиќлоли маънавию моддии инсонро аз муњимтари муаммоњо медонад. Вале ин масъала дар роман аз мавќеи манфиатњои синфї њал мегардад. Чунин назар ба нависанда имкон намедињад, ки дар сари категорияњои фалсафии инсон, озодї, замон ва макон ба хулосаи сањењ ояд. Аз њамин мавќеият фаъолияти љадидон дар роман мањкум мешавад, ки ба њаќиќати таърих рост намеояд. Хулосаи Айнї ин аст, ки озодии инсонро на назми давлатдорї, балки сохти он таъмин месозад.

Дар он замон ва баъд романи «Дохунда» миссияи бузурги таблиѓотї дошт. Њатто ин таъсир ба дарљае буд, ки каърамонони асар талмењи образњои адабї, дар назму наср гардиданд. Дар шеър такрор ба такрор ба сифати образи шеърїи киёсї истифода шуданд.

Насри солњои бист бо асарњои Айнї њодисаи дигареро дар њаёти фарњангии тољикон тасдиќ кард. Ин ба њукми забони устувори насри бадеї мавќењ гирифтани забони тољикї буд. Ин забоне буд, ки аз забони ноби форсии классикї гирифта, бо кўшиши Айнї бо роњи истифодаи санљидакорона аз забони мардумї сайќал ёфт ва мавќеият пайдо кард.

Чунонки дар боло ишора кардем, охири солњои бист як гурўњ љавонон ба арсаи адабиёт омаданд, ки «бо роњбарї ва маслињати Айнї» (96, 318) дар роњи ташаккули насри он солњо сањми босазо гузоштанд. Аз ин гурўњ танњо Љ. Икромї, А. Дењотї, Б. Алзї, С. Улуѓзода ва Њ. Карим тавонистанд, ки сањю кўшиши тамом номашонро дар адабиёт сабт кунанд. Ин гурўњи адибон асосан ба навиштани њикоя майлу раѓбат доштанд. Њамин майл буд, ки Пайрав њикояи «Ѓуландом»-ро навишт ва њикояи «Обшори чашмдор»-и Мунзим низ дар њамин давра чоп шуд. Њикояњои ин нависандагон бо заминаи воќеии тасвир ва падида овардани њолу њавои замон фарќ мекарданд. Аксари

муаллифон рӯйдоди воқеи будани мазмуни ӯқояи «Ширин» чунин фикрро баён карда будан. Дар ин замина ӯқояҳои Љ. Иқромӣ «Ғалаба», «Ширин», Деҳотӣ «Ҷамидаи сиёҳбахт», Аъзизӣ «Никоӣи дилхоӣ», М. Абдулғанӣ «Истиклол» ва Ғайраро метавон ном бурд. Нависандагон дар ин ӯқояҳои асосан ба воқеияти рӯз така карда, муносибатҳои нави ӯамбиятро ташвиқ мекарданд. Табиист, ки низоӣҳои сиёсии замона, аз ӯумла бархӯрдҳои синфӣ дар маркази сужети ин ӯқояҳои буд. ӯқояҳои Љ. Иқромӣ «Як ӯавзи пурхун», Деҳотӣ «Доғи фарзанд» ва Аъзизӣ «Подшоӣ-подшоӣ» фолҳои зиддиятҳои синфиро баён мекунад. Вале, ба мо баён мекунад гуфтем, зеро ин ӯқояҳои ӯанӯз аз тасвири батааннии амалу кирдори қаърамонон дур буданд.

Дар мисоли навиштаҳои ин нависандаҳои баъзе махсусиятҳои насри ин давраро ёдрас кардан мумкин аст. Тавалӯӯ ба воқиаҳои илтимоию ахлоқӣ ва маишиву ӯаётӣ маънавии мардум, ки замини ин муборизаҳои синфӣ ва макру фиреби боёну рӯӯниён ва расми зиёновар тафсир мешуд, аз мавқеияти ӯоявии насри ин давра хабар медиҳад.

Ҷамин тариқ дар насри солҳои бист «асосан эӯодиётӣ Айни – повестҳои «Љаллодони Бухоро», «Одина», «Аӯмади девбанд» ва романи «Доҳунда» мавқеи марказиро ишғол (Таърих..., саҳ. 323) менамоянд. Ин асарҳои на фақат ташаккули реализми сотсиалистиро дар насри толик нишон меоданд, балки услуби эӯодии нависандаро, ки зуӯуроти фардию конкрети метод мебошад, низ муайян» кардаанд.

Драматургия дар адабиётӣ советии толик ӯодисаи нав буд. Бо вуӯуди ин аз оғоз адибон ба эӯеи ин жанр кӯшиданд ва нахустин драмаҳои толикӣ ба қалами Беӯбудӣ ва Фитрат тааллуқ дорад. Беӯбудӣ песаи «Падаркуш» ва Фитрат песаи таърихи «Рустам ва Сӯӯроб»-ро навишт. Ин песаҳои дар замонаш арзиши таблиғотӣ доштанд.

Аввалин намунаҳои нави нақди адаби ва адабиётшиносии толик солҳои бист ба вуӯуд омаданд. Вале ин нақд ӯанӯз нақди комилан ташаккулёфта набуд. Хусусияти ин нақд аз он иборат буд, ки «ба шуури тафаккури зиёиён, ки аз ӯиҳати ӯаёнбинӣ, дониш ва таърибаи ӯаётӣю эӯодӣ дар як поя набуданд,

ба тадриль марксистию ленині, назари материалисті ба таърих, воқеият ва адабиёту санъат қувват мегирифт. Чунин ҳолат аввалан махсусияти роҳу равиши танқиди адабии толькро муайян кунад, сониян майлу ақидаҳои мухталифро дар маънидоди вазъи адаби, адабиёти классикӣ, анъанаву навоарӣ ва шаклу мазмун нишон медиҳад» (14, 205).

Воқеият ин аст, ки ба сабаби набудани нашрияҳо нимаи аввали солҳои бист намунаи ӯлдҳои нақди адабиро пайдо карда наметавонем. Вале баъди таъсиси рӯзномаву маълумоти ва нашриёт намунаҳои танқид ва адабиётшиносӣ пайдо шуданд. Аввалин падидаи ҷашмигир дар адабиётшиносӣ – китоби устод Айни «Намунаи адабиёти тольк» (1926) буд. Устод Айни бо таълими амӣ ва нақди осор дар ин китоб амалан ба пайдоиши нақди нав ва адабиётшиносӣ асос гузошт. Дар ин давра баъзе мақолаҳо чоп мешуд, ки дар онҳо нисбат ба мероси гузашта назари манфи ва нодуруст баён мешуд. Дар ин замина мақолаҳои Акмал Аминзода «Дар майдони адабиёт», Ғ. Ализода «Чароғи пои худро равшан намекунад» Н. Бектош «Дастовези барои ташвиқоти алифбои нав» нисбат ба мероси гузашта назари нодурустро таълиқи мекарданд. Ин гуна мақолаҳо низ натиҷаи сиёсати нодурусти сиёсати расмӣ оид ба мероси гузашта буд.

Тамоми ӯстулӯҳои танқиди ин давра дар бораи адабиёт вобаста ба сиёсати ӯзб буд ва мунаққидон принципу воситаҳои эҷоди бадеиро дар асоси тезисҳои сиёсӣ ҳаллу фаҳм мекарданд. Ҳамин мавқеият доираи масъалаҳо ва рӯи интиқодии нақди адабиро муайян мекард.

Дар нимаи дуҷуми солҳои ХХ нахустин мақолаҳои обзори ба ҷашм меҳӯрданд, ки дар онҳо муаллифон асосан ба муаммоҳои он вақт муҳим – нақши ӯамбияти адабиёт ва санъат, анъанаву навоарӣ, ягонагии шаклу мазмун вазну қофия ва ғайра бештар диққат додаанд. Чанд мақолае ки Мирзо Мӯҳсини Иброҳимӣ «Адабиёт ва санъат дар партави марксизм» Собит Манофзода «Порчаҳои адабии мо» Раҳим Нӯшим «Адабиёти инқилобии тольк», Б. Азизӣ «Як назар ба шеърҳои толькӣ», Т. Зеҳнӣ «Вазни арӯз ва вазни ӯильоӣ», Фаҳриддин Розӣ «ӯамбияти муъаррирони гиromӣ» ва ғайраро метавон

ном бурд.

Ба фикри мунаққид Љ. Бақозода «Бо вуљуди маъдудияти доираи назар ихтилофот дар баёни фикру андеша, аъамияти ин мақолаҳо дар он аст, ки муаллифон бо љушу хурӯш, бо як нав ӯарорат бо рӯъбаландии инқилобӣ барои муайян кардани принципҳои адабиёти нави сотсиалистӣ кӯшидаанд. Сифатҳои хоси назму насрро, ки ӯанӯз миқдоран зиёд набуд, нишон додаанд». (14, 210).

Аксари мақолаҳои дар ин давра чоп шуда аслан сиёсати ӯизбро дар соҳаи адабиёт пиёда кардаанд. Бинобар ин дар ин мақолаҳо моњият ва савияи адабиёти бадеӣ ба љои дуум фаромада, арзиши сиёсии он ба љои аввал мегузарад. Мақолаи дар боло ишорашудаи С. Манофзода ӯам ӯамин гуна хусусият дорад. Вале дар мақолаи ӯ аввалин кӯшиши нақди шеър ба назар мерасад, ки дар нақди он солҳои муњим буд.

Дар ин солҳо гуфтугӯи нисбатан зиддӣ дар атрфои маълуми адибони тољик «Сабзаи навхез» бо мақолаи Набӣ Фахрӣ «Сабзаи навхез» ва адабиёти имрӯзаи мо» ба вуқӯъ пайваст. Муњимтарин фикри мунаққид дар ин мақола таъкиди вай ба арзиши бадеии осори ӯунарист. Вай вазифаи адабиёти бадеиро барои дигарон дар бедор кардани завќи табиӣ, ӯаяљони бадеӣ ва мављии инқилобӣ медонад.

Маълум аст, ки солҳои ХХ аввалин намунаҳои насри тољикӣ ба майдон омад. Дар атрофи ин асарҳо низ фикру мулоњизаҳо баён мешуд. Аз ӯамин мавќеъ повести устод Айни «Одина» ва ӯикояи Љ. Икромӣ «Ширин» мавриди гуфтугӯи ӯалли танќид қарор гирифт.

Нақди адабии тољик дар солҳои 20 дар шароити дешвори идеологӣ ва муборизаҳои синфӣ ба вуљуд омад ва бо вуљуди кутаъназарињо онњое, ки хишти аввали ин биноро гузоштанд, хидмате кардан ва мо бояд онњоро ба некӣ ёд кунем.

Идеологияи ӯизб ва ӯукумати болшевикӣ дар забон аз мероси гузашта ӯимоят мекард, вале дар амал сиёсати зуровари зидди миллӣ ба равнаќи адабиёт ва фарњанги асил, ки аз зоти худ људо набошад, муқобилат мекард.

Шароити сиёсиву илтимои кишвари тољикон, ки хеле хароб шуда буд, ба ӯкумати нав имкони љонбахши њаётсозро фароњам овард, ки зуд дар тамоми љабњањо тарафдор пайдо кунад. Ана дар њамин замина, ки љањолати рӯњониёни мутаасиб ва мансабдорони фисќбунёд умеди мардумро барбод дода буд, онњо инќилобро чун «гардиши бузурги таърихи» пазируфтанд. Нерӯњои озодихоњву миллатдӯст низ ба ӯкуми таърих тан доданд. Вале баъдтар маълум шуд, ки «ин гардиши бузурги таърихи» аз бисёр љињат барои халќи тољик гарон будааст.

Њамин тариќ, ин њодиса аз оғози солњои бистум ва баъд тадриљан ба мањрум шудан аз бунёди маънавї оварда, нињоят камбағалии муњити маънавиро ављ бахшид, ки дар ин миён беш аз њама мисли Пайрав адибони пурњунар зиён диданд ва њатто ангезањои фолњаноке барои чунин адибони эъмор гардид.

Адабиёти навини тољик аз нахустин солњои зуњураш ба нишондодњои њизб тобењияти комил нишон дод. Чунин суханони Маяковский «нависанда он аст дар ин рӯзгор, ки марше сарояд, нависад шоир»- мањаки эљодии адибони тољик ќарор гирифт. Ва муњаќќиќони адабиёти марксисти Айниро дар саргањи ин тарроњии адабиёти нав аз дидгоњи сотсиализм ва њизб диданд. Ба ифодаи М. Шукуров ба кӯшиши адибоне чун Айнї «ба адабиёти халќњои Осиёи Миёна ва Қазоќистон љараёни пурқуввати замони нави инќилоби сотсиалистї, мубориза ва дигарсозињои илтимои дохил мегардад» (113,63).

Адабиёти нави тољикї дар заминаи дастурњои њизбї ва талќини чењрањои саршиноси адабиёти рус, ки афсарони собитќадами идеологияи њизбї» шинохта шуда буданд, тадриљан њуввият ва асолати хешро аз даст дода, ба зоњир «шаклан милливу мазмунан сотсиалистї» шуда монд. Горќий адабиёти ягона – адабиёти умумиттифоќро писандид. Ин идеология инсонро «винтик» шинохта, инженерони рӯњи одамизод донист. Муњимтарин рисолати ин адабиёт рисолати идеологї буд, яъне таблиѓи ғояи дӯстии халќњо, ягонагии маънавии сиёсии онњо, ватандӯстии советї.

Адабиёти нави тољикї дар заминаи дастурњои њизбї ва талќини чењрањои саршиноси адабиёти рус, ки афсарони собитќадами идеологияи њизбї» шинохта шуда буданд, тадриљан њуввият ва асолати хешро аз даст дода, ба зоњир «шаклан милливу мазмунан сотсиалистї» шуда монд. Горќий адабиёти ягона – адабиёти умумиттифоќро писандид. Ин идеология инсонро «винтик» шинохта, инженерони рӯњи одамизод донист. Муњимтарин рисолати ин адабиёт рисолати идеологї буд, яъне таблиѓи ғояи дӯстии халќњо, ягонагии маънавии сиёсии онњо, ватандӯстии советї.

Назоратчиёни адабиётшиносии марксистї назарияи адабиёти навро таръ дода, методи ягонаи эьодиро барои адабиёти шўравї таъин карданд. Њамин тариқ, соли 1932 мафъуми «Методи асосии адабиёти шўравї – реализми сотсиалистї» ба майдон омад. Назар ба пиндошти муњаќќикони адабиёти рус пеш аз ваќт баъзе асарњо, аз љумла «Модар»-и Горкий низ ба ин метод мутааллиќ шинохта шуда буд. (30, 26).

Чунин «пешбинињои» ғайри илмї дар адабиётишиносии тољик низ ба вуќуъ пайваст. Бисёр аз асарњое, ки ќабл аз зода шудани методи «реализми сотсиалистї» эьод шуда буданд, низ мутааллиќ ба ин метод доништа шуданд.

Воќеияти пеши назар ин аст, ки Айнї реализми сотсиалистиро аз Максим Горкий ва Владимир Маяковский барин адибони пролетарї омўхт. Њамчунин муњаќќикон бар чунин њаќикате итминондоранд, ки «Эьодиёти адибони рус, аз ќобили А.Фадеев, А.Толстой, А.Серафимович, М. Шолохов, Ф. Гладков, К. Федин, Н. Тихонов ба инкишофи адабиёти миллии мо таъсири басо калоне доштааст (97,9).

Ин таъсир љанбаи амиќи таќлидї дошта, аз оғоз монеъи љустуљўњои ғоявию бадеии адабиёти асил гардидааст. Дар оғози ин таќлид ба чунин аќидаи Муњаммадљон Шакурї метавон розї шуд. Ў таъкид мекунад, ки «Бешак ривольи роману повест ё њякояњои реалистї, шакљои нави достони манзум ё ќофиябандињои тоза, пайдоиши навъњои мухталифи намоишнома-дром, фольа, мазњака ва бисёр навардозињои дигар, ки дар адабиёти тољикї пайваста сурат мегирифтанд, њамаро рўйдоди муњимме ба шумор бояд овард». Вале, мутаассифона, чунин «Намунагарињо аз адабиёти рус» нависандагони моро дар бозљусти роњњои нав аксаран ноком гузоштанд. Ин нокомї мањсули режими шўравии гомравоию истеъмори ва идеологияи њуќмрони њизбї буд.

Реализми сотсиалистро, ки баъзењо тафсир мекунад, дар асл бофтаи Сталин набуд. Вай воќеан њам вуљуд дошт ва реализме буд, ки ба инкишофи босуръати сотсиалию таърихии љамъият асос меёфт, на таќдири одамони алоњида ва ё љузњои иљтимої ва ё халќњо. Аз оғози солњои сї сар карда ба меъери тасвири шиорњои сиёсї табдил ёфт. Чунин изњори Сталин «Зиндагї

беътар шуд, зиндагии шавкóвар шуд», меъери дидгоњи он гардид. Идеализатсияи вокеияти ғайриидеалї реализм буда наметавонист. Ин вокеияти инкишофи адабиёт танҳо хоси наср набуд, балки назмо низ фаро гирифта буд. Ўнатто дар солҳои Ҷафтодум, ки дигарандешї дар ҷомеаи Шўравї каму беш вокеъ мешуд, шоирони тозаандеши тољик Лоиќ, Бозор Собир, Мастон Шералї маъз барои «Назари носолим ба Ҷаёти сотсиалистї» сазовори танқиду маломатҳои зиёд гардиданд. Дигарандешии шоирони тозаљуро ӯнатто Мирзо Турсунзода зуъури майли хатарноки «Ҷиссиёти бадбинона, сентиментализм ва ӯнатто майл ба тасаввуф» доништа буд.

Дар асл Абдуллоуфи Фитрат дар шеъри зикршуда аъволї фольабори кишварро хеле вокеъбинона ва шоирона ба калам додаст, ки аз назари шеърият низ аз бисёр навиштаҳои он солҳо бартарї дорад. Муъимтар аз ӯама вокеияти он солҳоро бозгў мекунад:

Ин фасли хазон аст, дарахтон ӯама зарданд,

Ку сабза, куло лола, ба гулзор чї карданд.

Аз чангу ғуборе, ки бувад моњи хазонро,

Бечора дарахтон ӯама олуа гарданд.

Мурғони ғазалхон, ки зи гулзор париданд,

То фасли баъорони дигар ӯель нагарданд.

Њар ғаллаву ӯар донаву ӯар мева, ки дидем,

Бурданд зи саърову ба анбор супурданд.

Њамчунон ки ишора шуд «Одина», «Љаллодони Бухоро», «Дохунда», «Ќуломон»-и устод Айни, «Шодї» ва «Ман гунаъгорам»-и Љалол Икроми, «Навобод»-и Сотим Улуғзода, «Одамони ловид»-и Рањим Љалил ва ғайра аз аввалин намунаҳои насри он солҳо буданд. Дар ин миён киёсан «Марги судхўр»- устод Айни ва «Ман гунаъгорам»-и Љалол Икроми аз назари ӯунари нависандагї дар маљрои умумии насри ин давра мутафовит ӯастанд.

Дар ин маврид бояд гуфт, ки дар ӯамаи асарҳо Айни, аз ӯумла «Марги судхўр» низ назари синфї бараљло мушоњида мешавад. Аз назари Айни маъз ӯаракати бемайлон ва пурвусъати инкилобї анбўњи бузурги оммаро ба

пешгоњи таърих баровард. Дар «Марги судхўр» низ нависанда эътимод дорад, ки кимати илтимоию ахлокии инсонро муносибати вай ба инкилоб, ба ӯқимияти нав муайян мекунад. Дар ӯамин замина чашмандози ӯ ба типҳои манфи моъияти бештари илтимои касб мекунад. Дар мисоли «Марги судхўр» назари ӯ пурвусъат ва ӯамабин аст. Бинобар ин ӯам Айни тавонистааст, ки симои ӯальвии персонажҳои бо тамоми қабӯати ахлокию маънави падида оварад. Тамасхури Айни молмоли нафрат ва ӯазаб аст. Аз ин мавқеи Қоришқамба танҳо портрет классики хасис нест, ки дар заминаи судхўрии Бухорои феодали сабзидааст, балки портретест, ки дар қувваи илтимоию лямбасти бадеи аз мумсикҳои Моллер ва Балзак паст намеистад. Ин асари Айни дар раванди инкишофи насри ин солҳои ӯодисаи муъим буда, аз бисёр фазилатҳои адаби бархўрдор аст ва дар ин замина тадқиқотҳои низ ба анҷом расидаанд.

Романи Љалол Иқромӣ «Ман гунаҳгорам» низ бо бисёр лиънатҳои дар адабиети ин солҳои суннатшикан ва навоварона аст. Нависанда бори нахуст дар насри ин солҳои «Таълили ӯартарафаи психологиро воситаи асосии ӯалли масъалаҳои ахлоки илтимои қарор дода буд» (115). Беш аз ин низои асар ботини буда, лянбаи рӯнии онро афзудааст. Арзиши ин романро дар қиёси воқеияти адабии ин солҳои он нуқта низ таъкид мекунад, ки нависанда назарияи «беконфликт»-ро пушти позад, нахустин бор зиддиятҳои рӯниви маънавии ӯаёти ломеъаро таръи бадеи дод. Дар ин асар образи зан низ мавқеи дигар дорад. Нависандаро мавқеи илтимои ва қудсии зан ба андеша бурдааст, ки аз ин лиънат биниши бадеии ӯ тозагие касб мекунад.

Бисёр муъаққикони адабиёт, хоса солҳои сию панҷоҳ дар баробари тафовут наздикии биниши бадеии Иқромиро бо Айни дар мисоли баъзе бобҳои повести «Марги судхўр» иқрошудаанд, ки шояд дуруст бошад. Вале муъим ба назари мо он аст, ки Иқромӣ дар ин асар чун Айни ба таъқиқи бадеии хилқати инсон ва воқеияти илтимои тавальӯъи хос пайдо кард. Айни оғози инқирози Қоришқамбаро тасвир карда, ӯолати рӯнии судхўрро ӯангоми ӯис кардани хавфи марговаре, ӯангоми дигаргунии дардомези рӯнияи ӯ бо

тасвири амики психологї нишон медињад» (29,29). Назар ба мушоњидаи М. Шукуров «чунин таълили психологї он гоъ чун як тарзи таъкия фаќат дар баъзе мавридњо вуљуд дошт, аммо дар «Ман гунањкорам» тамоми таъкиро фаро гирифт, воситаи асосии тасвири инсон, принсипи тасвир гардид».

Љанги дујоми љањонї муносибатро ба таърихи гузашта, алалхусус сањифањои озодихоњонаи таърихи халќ дигар кард. Акнун гузаштаро, махсусан рўњи ќаърамонаи осори гузаштагонро ба хидмати рўз гузоштан аз вазоифи муњимми рўз ба шумор омад. Љанг таѓироти љиддие дар муњити андеша ва амал ба вуљуд овард. Бисёре аз нависандагон, аз љумла Њабиб Юсуфї, Њаким Карим, Абдушукури Пирмуњамадзода ва дигарон ќаламро ба силоњ иваз намуда, ба майдони љанг рафтанд.

Оњангњои зидди љангї дар адабиёти тољик ќабл аз љанг пайдо шуда буд. Махсусан дар шеър мазмунњои зидди љанг риволь ёфт, ки дар адабиёти солњои сї хеле зиёд ба назар мерасад. Мо ин гуна шеърњоро дар эљодиёти аксари шоирони ин давра мушоњида мекунем. Вале бењтарини чунин шеърњои ватандўстонаро Пайраву Њабиб Юсуфї гуфтаанд. Вале њамин љанги љањонии дуввум ё худ Љанги Бузурги Ватанї оѓоз шуд, мавзўњои мубориза бо фашизм, ёяњои ватанхоњию адолатљўї ва инсонпарварона аз муњимтарин муаммоњои адабиёт ва осори адибон гардид. Аз рўзњои нахустини љанг адибон бо мурољиятномаи «Овози нависандагони Тољикистон» ба воситаи рўзномаи «Тољикистони сурх» (24 июни соли 1941) баромад карда, омодагиашонро баъри њифзи Ватан њам ба силоњ ва њам бо ќалам изњор карданд. Аз љумла, дар ин мурољиятнома омада буд, ки «Мо нависандагони Тољикистони офтобрўя худамонро ба камоли садоќат ба ихтиёри Ватан ва Партияи Коммунистї аз њамин сония сафарбар намудем. Агар Њукумати Советї ва партия барои мудофиаи ватани муќаддаси сотсиалистиамон ба мо фармон бидињад, мо тайёрем, ки ќалами худро ба яроќ иваз намуда, собитќадамона ба майдони љанг равем. Мо нависандагони советї аз пештара њам устувортар бо ќаламу шамшер кор мекунем, шўњрати ватани азиз ва Армияи Сурхи онро дар дostonњо ва сурудњои худ тараннум менамоем»

(ниг.:112). Пас аз нашри ин њульѡат адибон амалан ба фаѡолият шуруѡ карданд. Гурѡѡе ба ѡои калам силоѡ гирифта, ба ѡанг рафтанд. Гурѡѡи дигар бо шеѡру дoston ва асарѡои насри бар зидди ѡанг овоз баланд карданд.

Дар ин миѡн Њабиб Юсуфи, Њаким Карим, Абдушукур Пирмуѡаммадзода, Лутфулло Бузургзода, Абдуѡаббор Каѡори, Њабиб Аѡрори ва дигарон ба ѡанг рафта, дар муѡорибаѡои шадид иштирок карданд ва Њабиб Юсуфию Абдушукур Пирмуѡаммадзода, Лутфулло Бузургзода ва Њаким Карим ѡонашонро фидо намуданд.

Адабиѡти тоѡик аз нахустин рѡзѡои ѡанг мазмун ва мундариѡаашро дигар кард. Ба ифодаи мунаккид Муѡаммадѡон Шукуров ин адабиѡт «мазмуну шакл ва ранги ѡанговарона гирифт. Њиссиѡти олии ватанпарвари, озодихоѡи ва кинаву нафрат нисбат ба истилоѡгарони фашизм мундариѡаи асосии адабиѡт буда, хусусиятѡои жанри ва воситаѡои бадеии онро муайян кард». Ба такозои вокеият дар наср асосан жанрѡои хурди адаби-очерку ѡикоя, фелетону макоѡаѡои публисистѡи мавкеѡ пайдо кард. Шоирон бошанд аввалѡо асосан бо шеѡрѡои хурди шиормонанд ва баѡдтар бо дostonу манзумаѡо салномаи бадеии замони ѡангро инѡикос намуданд.

Насри ѡанги. Дар зинаѡои аввал насри давраи ѡанг асосан хусусияти таблиѡоти дошт. Асосан нависандагон ба тасвири зоѡирии вокеаѡои ѡанг, корномаи ѡанговарон ва меѡнати акибгоѡ машѡул буданд. Назар ба мушоѡидаѡои мунаккид ва адабиѡтшинос Љѡрахон Бакозода «аз мутолиаи асарѡои замони ѡанг тасаввуроте ѡосил мешавад, ки баѡзе офаридаѡои адибон як навѡ сѡѡбатро мемонад. Чунин тарзи нигориши рѡйдодѡои замони ѡанг ва рѡзгори инсон аз сифатѡои фаркнок ва махсусияти реализми тасвир дар адабиѡти он давр буда, бешубѡа, халкияти онро таковиат додааст ва аз ягонагии максаду вазифа, орзуо омили фардѡои ѡудогона ва тамоми мардуми мубориз, аз ваѡдати кисмати халк сар задааст» (ниг.: 14,50 – 65).

Айни бо ду мафѡуми барои инсон мукаддас шуури муосиронашро ба ѡаракат меоварад ва ѡиссу андешаи ононро ба ѡѡш меандозад. Дар ѡамин

замина Айнї бо таърихи халќ, ба сарчашмањои ғояи ватанхоњию ќаърамонї – осори адабию таърихии гузашта муруљаат карда, асарњое офарид, ки дар адабиёти давраи љанг мавќеи хос доранд. Дар ваќти офаридани чунин асарњо, устод Айнї ќабл аз њама аз афсонаву ривоятњо, сарнавишти шахсиятњои таърихи фаровон истифода кард. Нависандаи забардаст дар асараш «Чингизи асри XX» ќисмат ва аъмоли ношојами Гитлерро бо таљовузкори њамќисматаш – Чингизи хунхор монанд мекунад. Фољаи таърихии ду давраи таърихии аз њам дурро ќиёс карда, устод аз он ғояи созандаи ватанпарварона берун мекашад. Маќсади аслии устод ошкор намудани моњияти бадеию разолат ва оќибати бесуди он буд, ки ба њадафаш расид. Сужети «Деви њафтсар» дар асоси афсонаи халќї сохта шудааст. Нависанда дар ќиёси образи афсонаи Деви њафтсар оќибати сарнавишти пурфасоди Гитлерро пешгўї мекунад. Навиштањои дигари Айнї «Илмњои фикрњои ољї ва бошишгоњи озодидўстон», «Модар – Ватан», «Бисту панљ сол» ва ғайра моњияти таблиғотї дошта, мардумро ба мењнату мубориза даъват мекарданд.

Айнї дар давраи љанг барои ошкор сохтани чењраи манфури фашизм аз жанри њальвии фелетон низ истифода кард. Вай дар фелетонњои «Бадбўй будааст», «Харибедум» ба њальви тезу кушанда маќсади ифлоси фашизмро зери танќид ва истењзо мегирад.

Агар дар чунин навиштањои публицистии устод Айнї асосан «воќеањои таърихи, афсонаву ривоятњо, хулоса њофизаи таърихии халќ ба рўйдодњои муњими иљтимоию сиёсии замон тобењ шуда бошад ва барои мўътамаду барљааста ифода шудани нияти эљодии нависанда ва ғояи асар хидмат намояд, очеркњои таърихии нисбатан калонтари илмию бадеии «Исёни Муќаннаъ» ва «Ќаърамони халќи тољик – Темурмалик» комиалан ба мавзўи таърихи бахшида шудаанд (14,39).

Нависанда дар ин ду асар ба оғозгоњњои њофизаи таърихии халќ муруљаат карда, ба ёди мардум муборизањову ќаърамонињои озодихоњиашро ба зидди аљнабињои истилогар мерасонад. Дар яке агар диќќати мардумро ба исёни Муќаннаъ бар зидди арабњо љалб кунад, дар дигаре муборизаи

фидокоронаи Темурмаликро ба муқобили муғулҳо нишон медиҳад. Дар ҳар ду маврид ҳам ҳисси озодихоӣ, ватанпарастӣ ва фидокории қаҳрамонони таърихӣ барои нависандаи доно ифодагари рӯи тавоно ва шикастпазири халқ буд, ки ин ғояи муҳим алоқамандии нависандаро бо воқеияти замони ӯанг хеле баръаста ифода мекард ва «ба рӯи замони ӯанг созгор буд» (14,65).

Яке аз мавзӯҳои асосии адабиёти ин давра, ки бо мавзӯи ӯанг ва ӯанговар як ӯ лӯиддан ба тасвир омадааст, мавзӯи дӯстии халқҳо мебошад. Масалан, Љалол Иқромӣ дар ҳикояи «Ҳади ба Октябр» ин мавзӯро дар симои қаҳрамонони ҳикоя Кабир ва Соқолов баён мекунад. Раҳим Љалил дар ҳикояи «Ҳодисае аз Фронти» пайванди бародари миёни Султон Рустамзода ва Дорченко таъкид карда, Фотеҳ Ниёзи оини бародари ба воситаи сарнавишти Мухтор ба Поленко, Абдураҳмон ва Муқон Чермашовичи қазақ дар ҳикояҳои «Ҳаққи хун» ва «Қассоси додар» нишон медиҳад ва аз ҳикояи Сотим Улуғзода «Атака» мо бо паҳлӯҳои дигари дӯстию рафқати инсонӣ дар мисоли муносибатҳои Шариф Ҳамидов ва Коля Девинов ошно мегардем.

Мунаққид ва адабиётшинос Љӯраҳон Бақозода яке аз хусусиятҳои адабиёти давраи ӯангии толиқро дар он мебинад, ки «дар асарҳои нависандагон на қаҳрамонӣ дар мадди аввал меистад» (14, 42). Мунаққид ин хусусиятро нагӯ дар очеркҳои, ки бевосита аз ҳаёти қаҳрамони ӯанг навишта шудаанд, низ мушоҳида кардааст. Ҳангоми мутолиаи фардии қаҳрамононашон умуман эътибор надодаанд ва ин аз камбудиҳои лӯидии адабиёти ин давр, ҳоса настри бадеӣ мебошад.

Муҳимтарин мавзӯе, ки дар настри ин давра ба назар мерасад, сарнавишти ӯанговари аз фронт баргашта мебошад. Ин гуна образҳо дар романи Љалол Иқромӣ «Шодӣ» (Шодӣ) ва повести ӯ «Љавоби муҳаббат» (Саидӯон) ва романи «Навобод» Сотим Улуғзода равшан мебинем.

Ғайр аз ин настри ин давра таасуроти нависандагони аз фронт омада ва ӯанговари ба меҳнати ошошта баргашта мавқеи ҳос дорад. Вале ин мавзӯро нависандагон акнун «дар зинаи савияи баландтари сифатӣ дарк ва тасвир» (14, 12) мекарданд.

Рањим Љалил аз њамин мавќеъ дар њикояњои «Пахтакор», «Зан ва шавњар», «Умри дубора», «Хешу таборњо» ва ғайра рафоќати халќњоро тасвир ва ифода кардааст. Нависандаи њунарманд Пўлод Толис бошад дар њикояњои «Писарон», «Падарон ва писарон», «Модар» ба сарнавишти афроди аз њанг бозгашта ва ќисмати онњо тавалљўњ зоњир намуд. Толис њикояњои дигараш «Катео», «Писари ў», «Дар бўрон»-ро ба мавзўи дўстии халќњо, рўњи ќавии инсон ва фидокорию собитќадамї ихтисос додааст.

Вале дар адабиёти ин давр то ба имрўз њиддитарин асар повести «Ёрони боњиммат»-и Сотим Улуѓзода ва романи «Вафо»-и Фотењ Ниёзи мебошанд, ки дар мавриди ин ду асар мо баъдтар сухан хоњем гуфт.

Љанг мазмуну мундариљаи адабиётро дигар кард. Тавалљўњ ба мавзўи њанг ва аќибгон дар осори бадеї зиёд гардид. Хусусиятњои адабиёти ин давраро ба эътибор гирифта М.Шукуров навишта буд: «Тамоми адабиёти сермиллати мо аз сар шудани Љанги Бузурги Ватанї мазмуну шакл ва ранги њанговарона гирифт. Њиссиёти олии ватанпарварї, озодихоњї ва кинаву нафрат нисбат ба истилогарони фашизм мундариљаи асосии адабиёт буда, хусусиятњои жанрї ва воситањои бадеии онро муайян кард». Бинобар ин њам дар наср мавќеъ гирифтани жанрњои хурд, аз ќабиле очерку њикоя, фелетону маќолањои публисистї њолати воќеии инкишофи адабиёт буд.

Бисёр адабиётшиносон адабиёти ин давраро солномаи бадеии ќаърамонињои њаёти халќ дар солњои Љанги Бузурги Ватанї шинохтаанд.

Устод Айни дар сарѓањи таблиѓоти зиддиљанги меистод. Маќолањои публисистї ва очеркњои таърихии ў ба бедории шуури милли ва ифтихороти ватанхоњї мусоидат кардаанд. Вале дар ин замина хидмати адибони њанговар зиёд аст.

Дар инкишофи навњои хурди адаби ва таъќиќи бадеии воќеияти замони њанг, њам саънањои њанг ва њам корзори аќибгон саъми нависандагон Рањим Љалил, Сотим Улуѓзода, Фотењ Ниёзи ва Љалол Икромї калон аст.

Очерку њикояњои Сотим Улуѓзода «Як ва саду як», «Вай шањри Ленинро мудофиа мекунад», «Љонбозї», «Атака», Фотењ Ниёзи «Қабири Њоитї», «Азими

Мерган», «Аъд ва вафо», «Рўймолча», «Байраќ», «Ќасоси додар», «Њаким Карим», «Хун ба хун» ангорањоеанд аз саънањои љангии ќаърамони эшон. Муњаќќики ин мавзў дар адабиётшиносии тољик Љ. Шарифов тасвири љаъзавири аз камбудињои эљодиёти ин адибон доништа буд. Баъдтар муњаќќик Љ. Баќозода ин камбудињоро ба сабаби он ки «вазъи душвори љанг ба ин адибон на танњо барои бо кори эљоди љиддан машѓул шудан, њатто ба тасвири пурвусъати воќеа ва ба образњои љанговар аз њар паълў наздик шудан низ имкон намедод», љуброн мекунад (14, 40-41). Вале ба назари мо ин љо камзарфии ин ва бисёр навиштањои дигар ба мањорати нигорандагии муаллифон алоќаманд аст.

Камбудии аксари љангномањои мансуру манзуми адабиёти тољик ба пайгирии соддалавњонаи онон бо назарияи иљњоќии «одами оддии шўравї – ќаърамони арса» вобаста аст. Дар ин раванд Сталин инсонро винтик ва нависандагонро «инженерони рўњи одамизод» шинохта буд. Намояндагони хоњу нохоњ ин тавсияро бояд мепазирuftанд. Ва инсони шўравї низ ин ташбењи нољои доњиро њамчун тавсиф пазирuft. Дар тањкими ин аќида шеъру дoston ва осори мансур ба миён омад. Зиёда аз ин љомеаи шўравї, ба хусус зиёиён бо мактубњои расми њанўз аз аввалин рўзњои љанг ба мадњ ва ситоиши нерўи фавќулodдаи ин «винтик» пардохтанд. «Винтикњо» худашонро бо камоли садоќат ба ихтиёри Ватан ва њизби коммунистї сафарбар намуданд. Ин амал њел љои истењзо надошт, вале аз даст додани таањњуди нависандагї ва фуру гузоштани арзишњои инсониву бадеї хеле таассуфангез омад. Ин амал пайомади ногувореро барои адабиёт муљиб гардонид, ки то солњои охир идома ёфт.

То таљлифи ќиссаи Сотим Улуѓзода «Ёрони боњиммат» ва романи Ф.Ниёзи «Вафо» чунин тасвири шахсияти инсон дар наср ва назми мо маќоми хосе дошт. Ба пайбурди аксари муњаќќиќони адабиёт ин асарњо «ба эътибори тањќиќи бадеии воќеияти замони љанг ва офаридани образи љанговари тољик дар адабиёт аз њамдигар куллан фарќ доранд» (14, 44). Баъд муњаќќик ин тафовутро дар тасвири психологї ва пурвусъати эпикї мебинад.

Ин шояд як паълўи масъала бошад. Паълўи муъимми он биниши бадеии адиб аст. Зиёда аз ин таръи чашмандози ў ба шахсияти инсон мебошад. Яъне бо эълди ин асар концепсияи шахсият биниш сифатан таъйир мепазирад ва наъ ба льониб Бақозода аст, ки мегўяд: «аз повести Сотим Улуғзода», «Ёрони боъиммат» романи Фотеъ Ниёзи «Вафо» ва баъзе нақояное, ки дар мавзўи ланганд дар наср ба воситаи таъкики бадеии хислату характери фардии ланговарон ошкор сохтани моъияти умумихалқии Ланги Бузурги Ватані тадрилан оғоз ёфт» (14, 46).

Ин хусусияти наср дар охири солҳои чилум ва ибтидои панҷоум наъз дар лиъози бадеият чашигир набошад наъ, бо вуълди ин дар адабиёти толик наодисаи нав буд ва солҳои баъд як дарала тақвият пайдо кард. Ва дар ин таърих намоно мавкеи киссаи «Ёрони боъиммат» лудогона аст. Бо эълди ин асар нависанда ба дидгоҳои қолаби рахна андохт. Асар навълёна буд, ки баъзе мунаққидон онро хуш напазируфтанд. Сотим Улуғзода бо ин асар меъери қолабии тасвири қаърамони мусбатро шикаст.

Дар адабиёти ин давра расм буд, ки қаърамони аз корзор баргаштаро масъули наёти ломеа тафсир кунанд. Надафи ин гуна афрод дар адабиёт якто буд: чи тарз истеъсолотро пеш бурд ва натиъаро зиёда намуд. Ин афрод гўё андешаи зиндагии хеш надоштанд, онҳо тавалълўе ба зану фарзанд низ надоштанд. Ин нолати «ибратбахши винтикҳо – одамони шўраві» эталони адаби буд. Улуғзода намин гуна назари якрўяро шикаст.

Пеши назар инсонеро (дар мисоли образи Лўрабек ва Зайнаб) падид овард, ки сарнавишти ибратангези инсоні дорад. Нависанда дар тасвири наъ ду образ рўншиноси комил аст. Барои ў меъерҳои ахлоқі арзиши фаровон дошта, аз намин дидгоҳ «хатои Зайнаб»-ро ислоҳ мекунад ва марнаме ба лароъати Лўрабеки маъуб мегузорад. Агар воқеияти замони лангро пеши назар орем ба нама гуна суолное, ки нисбат ба амали Зайнаб, муносибати ў бо Каримов ва дигарон пайдо мешавад, лавоби мусбат пайдо мегардад. Зиёда аз ин чашмандози бадеии нависанда ба сарнавишти қаърамонон ба наdde амиқ ва пурвусъат аст, ки нама гуна тафсири қолабии ин мавзўро барнаъ мезанад. Ин

асар роњи инсонро дар торикињо ва хамгаштњои зиндагї равшан медорад. Арзиши ахлоќї ва бадеии ќисса низ дар њамин аст.

Љои Пўлод Толис дар адабиёти ин давра људогона аст. Зеро сухани Толис аз оғози фаъолияти эљодиаш бовазну боиродат буда, арзиши бадеї дошт. Ў аз ибтидо касби нависандагиро бисёр љиддї ва созанда шинохта, дар роњи такмили мањорати адабиаш саъй мекард. Баъдтар Фазлиддин Муњаммадиев хислатњои неки ўро ёд оварда, аз љумла навишта буд, ки «Толис њар коре, ки мекард аз сидќи дил, њамаи њушу ёду диќќати худро сафарбар ва сарф карда мекард». Камин фазилат чењраи инсонї ва нависандагии ўро ташхис медињад. Устод Айни аз аввалин касоне буд, ки истеъдоди Толисро шинохт ва ўро ба роњи дуруст њидоят кард. Шояд њамаи ин омилњо сабаб гардид, ки Толис соли 1954 дар синни биступанљосолагї ќиссаи дилангези «Тобистон»-ро навишт, ки барои насри тољик асари бунёдист.

Зимнан бояд гуфт, ки муњаќќик Љўрахон Баќозода вобаста ба савияи нависандагии эљодиёти Толисро ба ду давра људо мекунад. Давраи аввали эљодиёти ўро мансуб ба оғози нависандагии ў то аввали солњои панљоњ доништа, даври дуюми эљодиёти ўро «тахминан аз соли 1954» ба ин тараф мешиносад.

Ў ба нависандагї замоне шурўъ кард, ки љанг поён ёфт ва халќ ба табобати захмњои он мепардохт. Бинобар ин њам табиист, ки аввалан навиштањои ў ба мавзўи љанг бахшида шуда, аз бозгаштани њаяљонангези «Падарон ва писарон», «Модар», «Катсо», «Дар бўрон», «Писари ў» як даралња тафовут доранд. Карчанд ин навиштањои адиб аз лињози бадеият чандон пурарзиш нестанд, бо вуљуди ин баъзе масъалањои муњимро мавриди баррасї ќарор додаанд. Рўњияи пардозгарї аз камбудињои љиддии асарњои ин давраи муаллиф аст, ки онро њолати сиёсии мамлакат вазъ карда буд. Ин њодисаро бисёре аз адабиётшиносон ба талаботи моддию иќтисодї, техникий мамлакат алоќаманд доништа, бо ин амал њолати манфии вазъи инкишофи адабиётро љуброн кардани мешавад, ки сањењ нест (14, 175).

Вале дар эљодиёти Толис ва адабиёти ин давра асари ў «Тобистон»

макоми хос дорад. Толис ба навиштани ин повест соли 1954 шуруъ карда, соли 1959 онро ба чоп расонид. Чопи ин асар Ӣамон солъо ва баъд Ӣамчун Ӣодисаи муъими адаби шинохта шуд. Муъимтарин фазилатъои ин повестро дар вақташ Мирзо Турсунзода дуруст хотирнишон карда буд. Вай гуфта буд, ки «ба ғайр аз хубии забон, муайян будани характеристикаи ґаърамон, мустаъкам будани риштаи сужет ва Ӣаяълонomezу самими будани таърир – ба ғайр аз инъо Толис ба адабиети мо аз лиъати психологӣ кушода додани образи ґаърамонро даровардааст. Диккат кунед, ки нависанда моро ба Ӣель чиз маълур намекунад, моро ташвиқ намекунад, балки ба Ӣамаи чизъо худи мо пурра ґаноат мекунем. Тамоми Ӣаракатъои дил ва фикру орзуъои Ӣасани хурдсол Ӣаминхел хеле нозук ва дақиқ тасвир ёфтаанд».

Муаллиф дар ин асар воқеиятро аз дидгоъи бачаи сздаъсола шаръу тафсир мекунад. Ин усул имкон додааст, ки дунёи ахлоқиву маънавии ґаърамон аниқ ва табиӣ ба ґалам дода шавад. Маъорати нависанда махсусан дар он равшан ба назар мерасад, ки дар тарзу оъанги баён рафтору кирдори ґаърамон Ӣадди синну солро сахт ба эътибор гирифта, ба ин васила чеъраи таъмимии ґаърамонашро ба вуълуд меорад, ки барои хонанда лиъатъои муъими омӯзандагӣ касб мекунад.

Ӣасани сздаъсола орзуи ба фронт рафтан дошт. Вале таъояш Абдулатиф сабаб шуд, ки зиндагии ў роъи дигар гирад. Абдулатифи маккор барои Ӣасани беталъриба Ӣалқаи доми фиреб гардид. Абдулатиф меқӯшид, ки барои Ӣасан дом гузорад. Ӣасан ба ин дом афтид, зеро ба одамони худӣ, хоса таъояш Абдулатиф бовар дошт. Ин сабаб гардид, ки Ӣасан шарики макру риё ва Ӣамкориъои таъояш гардид.

ґаърамони кӯчаки нависанда мушоъидакор ва орзупарвар аст. Ба Ӣама чиз тавалълуъи хос дорад. Вай эъсос мекунад, ки коргарони Зарчашма на фақат ба Абдулатиф эътиром надоранд, балки ўро бад Ӣам мебинанд. Вале ў ба моъияти ин бадбинӣ сарфаъм намеравад. Дар натилаи мушоъидаъо ва ґиёси муомилаи таъояш бо Шокиртарошаю Ҷосимълон ва наздики ба онон оъиста-оъиста ба таъи гап сарфаъм мерафтагӣ шуд.

Шокиртароша, Қосимљон аз шахсиятњое њастанд, ки ба Њасан таъсири маънавї расонидаанд.

Қаърамони повест дар миёни воқеъияти мураккаби замони љанг ба тасвир меояд. Воқеият ўро бо одамони гуногун, робита бо одамони «худї» - таѓояш ва њаммаслакони ў «бегонагон» - Қосимљон, Шокиртароша, Қарим чашми ўро ба њаќїќати зиндаѓї мекўшояд. Беш аз ин андешаи ўро дар бораи инсон тарњ медињад. Њасан бо таъсири робитае, ки бо одамон дошт, инсонњои нексириштро шинохта аз таѓояш Абдулатиф маънану ботинан људо мешавад ва рў ба одамони нексиришту поквїљдон ва меънатдўст меоварад. Бо њамин дастур «хеш» барои ў бегона гардид ва «бегонагон» хеш шуданд. Хонандаро концепсияи ахлоќии тарњдодаи нависанда дар шинохти маќоми инсон мутвалъењ медорад ва ин њодиса дар насри ин давра ба ќудрат аст.

Чунончи дар боло ишора рафт таѓйироти нахустине, ки дар адабиёти ин давра рух дод, дигаргунињои жанрї мебошад. Истифода аз жанрњои хурд, мисли очерку њикоя, ангорањо ва махсусиятњои адабиёти ин давра буд. Дигаргунии дигари жанрї низ ба пайдоиши ёддошт, дром ва ѓайра вобаста мебошад. Маъз дар њамин давра муњимтарин асари устод Айнї «Ёддоштњо» ба майдон омад. Аз љониби Ѓанї Абдулло, Сотим Улуѓзода, Љалол Иќромї, Мирзо Турсунзода, Муњаммадљон Қосимов, Абдушукур Пирмуњаммадзода, Њаким Карим асарњои драмавї навишта шуданд.

Қисме аз ин асарњо, аз љумла песањои Љ. Иќромї «Дили модар» ва «Хонаи Нодир», Сотим Улуѓзода «Дар оташ»-ро театрњои драмавї ба саъна гузоштанд. Вале асарњои нисбатан муњимми ин давра њамоно «Шоњнома», «Лайлї ва Мальнун», «Хусрав ва Ширин» буданд. Ин дромњо масоили муњимми ахлоќї, аз љумла ватанпарастї, собитќадамї дар роњи муњаббати асил ва ва ѓайраро дар бар гирифта, аз љињати бадеият низ бартарињо доштанд.

Ибтидои таърихи навини шеърї тољикиро муњаќќїќон ба иттифоќ соли 1918 шинохтаанд. Солњои 1922-1924 саъифањои ин китоб холї мемонад. Ин солњое буд, ки дастгоњи расмї ба иттифоќи пантуркистон халќи тољикро бе минбар сохт, яъне мардуми мо бематбуот монд. То нашри «Овози тољик»

(15 августи соли 1924) шеъри тољикї чоп нашудааст.

Муњаќќикони таърихи назми ин солњо романтикаро аз хусусияти умдаи шеъри ин давра шинохтаанд. Ин равияро дар эљодиёти Айнї, Альзї ва баъдтар Лоњутї ба мушоњида гирифта, мусовї набудани онро таъкид кардаанд (96, 27). Ва ин романтизм то даралъе аз романтизми маорифпарварї тафовут дошт, ки ин ба љанбаи инќилобї ва моњияти пурќуввати таблиѓотї дошт он дида мешавад. Махсусан, шеърњои ин давраи Лоњутї дорои ќувваи нави инќилобї буданд. Вале «Хаёлоти романтикии маорифпарваронаи Айнии шоир бо романтикаи инќилобии Лоњутї як шуда, романтикаи адабиёти советии тољикро ба вуљуд овард. Воќеияти инќилобї ва муборизањои ќаърамононаи халќ заминаи њаётии ин романтикаро ташкил менамуд» (96,27).

Айнї сарвари адабиёти нав ва нахустшоири гардишњои нави инќилобї гардид. «Суруди озодї»-ро навишт. Каёти пурфољиаи аморати Бухоро, ки ўро ќариб ба њалокат расонида буд, заминае гардид барои таронањои васфии ў дар бораи Инќилоб. Дар шеърњои васфии ў агар тараннуми њавохоњонаи бебори њаводиси нави њаётї тасаллут дошта бошад, дар шеъри «Марисия»-и ў, ки дар марги бародараш Сирољиддин гуфта шудааст, чеъраи шахсияти пурќудрату ќавиирода пеши назар меояд. Эњсос мешавад, ки «Ин шеър аз љињати љўшу хурўши њиссиёт, андўњи бепоён ва ѓазабу кинаи фаровон беътарин намунаи лирикаи оташафрўзест, ки бо роњи исён ва инќилоб обёрї шудааст» (73, 77).

Дар эљодиёти манзуми ин давраи Айнї ин ќабил шеърњое, ки арзиши иљтимої доштанд, аз бадеиятї низ холї нестанд, ба назар мерасанд. Вале умуман назми ин давра аз тараннуми хушќ ва бемояи Инќилоб, мактабу маориф, озодии зан ва ѓайра иборат буда, зиндаѓї ва воќеоти онро танњо аз дидгоњи сиёсї ва табаќотї тафсир мекунад. Дар бисёр мавридњо ин ќабил шеърњо љуз тафсири манзуми воќеияти рўз чизи дигаре надоранд.

Дар радифи шеъри Айнї мо аз матбуоти ин давра шеърњои Т. Зењнї, Ш. Килмї, А. Мунзим, А. Фитрат, Камдї ва дигаронро низ дучор меоем, ки воќеан њам «Дар бораи воќеањои муњимми замон бо шеър фикру мулоњиза баён

кардаанд» (96, 32). Ин шеърно бештар хусусияти даъватї ва таблиғї дошта, аз лиъози бадеият камарзишанд. Муъаққикони адабиёт ин давраи назми тољикро маръалаи нахусти зуъур ва инкишофи он донистаанд.

Маръалаи дуюми он аз соли 1924 оғоз мешавад ва ин маръала бо ташкили љумъурии мухтори Тољикистон ва таъсиси матбуоти тољикї - «Овози тољик» алоќаманд аст. Дар ин давра инќилоби нокомшудаи Эрон Лоъутї барин шоирро ба Шўравї овард, ки баъд Тољикистонро дуввумин ватани хеш интихоб намуд. Пайки инќилобии Лоъутї дар ин давра шеъри «Инќилоби сурх» буд, ки шоирони тољик Айнї, Њамдї, Мунзим, Фитрат, Авъадї ба он љавоб гуфта, Лоъутиро ба «Адиби сурх» мусаммо карданд.

Муъаққикони шеъри Лоъутї, аз љумла Сипонлу Лоъутиро «Шоири дуъової» хонда, вуруди ўро ба Шўравї маръалаи заволи шоириаш донистааст. Донишманди тољик М. Шакурї низ бар ин аќида аст, ки «он гоњ, ки Абулќосим Лоъутї аз Эрон ба Шўравї паноњанда шуд (1922) бунёди фалсафии шеъраш ќавї буд. Дар кишвари Шўравї шеърное аз ќабилеи ќасидаи «Кремл» (1922), як силсила рубоиву ғазалњо сурудааст, ки аз биниши фалсафии ў гувоњї медињанд. Аммо баъдтар ба вежа дар дањаи сиюм шеъри иљтимоии Лоъутї аз њикматписандї дур рафтани гирифт ва мазмунан аз дастурнои дастгоњи идеологии рўз иборат асту бас. Дар солњои љанги зидди фашизми Олмон дар шеъри Лоъутї боз љамъбастанои амиќи умумиинсонї мавќењи бештар пайдо карданд. Чун худ муборизи љаррор буд, љанги озодихоњї боз чашмаи иљњоми моњиятљўии ўро ба љўш овард» (М. Шакурї. Нигоње ба адабиёти тољикии садаи бист, «Садои Шарќ», 1998, 1-6 сав-116).

Фаъолияти шоирии Айнї дар ин давра мусовї бо фаъолияти носириаш идома дошт. Бисёре аз шеърнои Айнї, Лоъутї ва њамсафони дигари онњо аз таъсири манфии љараёни идеологии ваќт, ки бар адабиёт ва муњити адаби нуфуз дошт, озод набуданд.

Дар ин давра танњо эљодиёти Пайрав Сулаймонї ба мо имкон медињад, ки дар бораи тамољњо, мавзеъгузинињо ва саргумињо дар шеъри ин давра сухан гўем. Дар ин боб муфассалу мушаххас дар эљодиёти Пайрав сухан

хоњем гуфт. Алњол њамин ќадар метавон ишора кард, ки Пайрав ягона шоири ин давр буд ва ќурбони калъбозињои замон ва сиёсати давр гардид. Зарбу лате, ки ба ў ворид омад, ин ќаблан иќдоми боздоштани роњи нируњои солими адабиёт буд. Сарнавишти пурфољиаи њунари ва инсонии Пайрав бозѓуи њолати воќеии сиёсати адабии њизбу давлат дар ин солњост.

Дар давраи њанг низ назми тољик назми воќеагаро буд. Асосан хидмати таблиѓотиро адо мекард. Вале шоироне буданд чун Њабиб Юсуфи, ки барои шењи асил мубориза доштанд ва нисбат ба шоирони дигар шењињои бењтаре мегуфтанд.

Њабиб Юсуфи аз оѓози фаљолияти шоириаш (1934) ба гуфтани шењи образнок майли тамом дошт. Бесабаб набуд, ки мафњуми «Ватан» дар шењи ў тобиши хос пайдо карда, минбаъд дар њангномањои ў ба образи комили шењи бадал мешавад. Шояд таањуди комили иљтимои ва шоириаш буд, ки ин номи муќаддасро дар бисёре аз шењињояш бо њадафи амиќи ѓояви ва эљоди гузоштааст. «Таронањои Ватан» унвони маљмуи шењињои ўст, ки соли 1939 нашр гардидааст. Ва бо номи «Ватан» шењињои дигар низ гуфтааст.

Мавзји Ватан ва муќаддасоти он паси њар сатри шењињои замони њангии Њабиб Юсуфи њорист. Дар ин замина шењињои «Таърих дидааст», «Интиќом», «Мо ба душман зарбањои душманафкан медињем», «Амон нест», «Муњаббат ва њаќиќат» њолибанд. Нируи халќ, ки соњиби хоки обу Ватан аст, дар ин шењињо образи шењи мафњум аст, ки бори амиќи шењињат мекашад ва шењи шоирро ба назари хонанда њаззоб њилва медињад. Дар ин шењињо шоир адолатро бар разолат муќобил гузошта, озодии Ватанро муњимтарин рукни њастии хеш тафсир мекунад. Дар ин замина муњаббати ў ба Ватан хеле амиќ меравад, ки хонандаро билкул фаро мегирад ва мутаассир месозад.

Тамојули манѓие, ки дар шењи ин давра ба назар мерасад њамоно воќеаниѓории мањз аст, ки ин адабиётро аз асолати њунари дур бурдааст. Ваќте иљмолан бо эљодиети намояндагони шењи ин давр, аз њумла Лоњутї, Турсунзода, Рањими, Зуфархон Ыавњари, Суњайли Ыавњаризода, Ноил Шерзода, Сарвар, Ањмадљони Њамди, Мунзим, Лутфи Обидхоља, Пайрав,

Њабиб Юсуфӣ, Мирсаид Миршакар, Нодир Шанбезода, Муъиддин Аминзода, Тилло Пўлодӣ, Бокӣ Раъимзода, Ѓаффор Мирзо, Саидали Вализода, Њикмат Ризо ва дигарон назар афканем, равишҳои мусбату манфии шеъри ин давраи толик комилан пеши назар меояд. Мебинем, ки дар ин миён шоироне будаанд, ки рисолати хешро дар назди ӯнару Ватан ба хубӣ дарк крада ба қадри истеъдод дар рушди шеъри толики саъм гузоштаанд. Гурӯҳи дигар, ки мутаассифона, бештаранд, шеърро барои нон ва ном гуфтаанд, ки якеро шомил шуда, дигареро бо фавти хеш аз даст додаанд. Ин гурӯҳро асосан сиёсати ӯизб рӯи кор оварда, дастгирӣ карда ва аз онҳо барои таблиғ ва таъкими идеологияи ӯро истифода кардааст. Ин гурӯҳ маъз сиёсати ӯизбро дар бораи адабиёт думбол мекарданд, ки оқибат онҳоро чун шахсияти ӯнари ноком сохт ва беш аз ин ба рушди адабиёти асил монетаҳои зиёде эълод кард.

Бисёр мавзӯҳои, ки ба шеъри ин давра ворид шуданд, заминаи сиёси доштанд. То вақтҳои наздик тавалӣӯ ба мавзӯи байналмиллалӣ дар шеъри толики аз равишҳои тоза ва мусбат маънидод мешуд. Вале имрӯз гурӯҳе аз адабиётшиносон ба шеърҳои дар ин мавзӯ гуфтаи Пайрав ва Турсунзода барин шоирон эрод мегиранд ва ин равишро аз ӯодисаи каммоия адаби таъбир мекунанд. Камбудии ӯидди дар он буд, ки «шеъри сиёсии таблиғи дар даъаи сӣ ва чиъил аз ӯақиқати воқеи кам чизеро дар бар дошт» (117). Дар ӯамаи ин гуна шеърҳо ӯаёти халқи Шӯравӣ, хоса сокинони Шарқи Шӯравӣ пурмуболиға ба тавсир меомад.

Равиши номатлуби дигари шеъри ин давра фуру гузоштани ӯуввияти милли буд. Назарияи халқи совети заминаи «ӯуқуқи»-ро барои чунин амал ба адабиёт, хоса ба муболиғони ин сиёсат муъаё сохт. Ин равиш космополитизми зиёновар буд, ки шоирони саршинос ба гузашта бо танаффури нигариста, барои мероси гузаштаи милли арзиши лозимаро қоил намешуданд. Алайи жанру шаклҳои шеъри, аз ӯумла қасида ӯанг эълон карда, ӯатто рӯи ахлоқписанди шоирони чун Саъдию ӯофизро озор доданд.

Рӯ тофтан аз шеъри асили гузашта, офаридани шаклҳои сунӣ боиси ба

вуљуд омадани шеъру дostonъои қолабї гардид. Дар наср ва назм пайравии бесуд лъуз сирќот онро чизи дигаре наметавон шинохт, риволь ёфт ва ин гуна асарњо аз асолати њунари бархурдор набуданд.

Мавзўоти замона таќозо кард, ки насру назми камзарфу каммоџи ба истилоњ истењсолї ба майдон ояд. Таќлид ба Горкий, таќлид ба Шолохов, ба Маяковский ифтихори адиб дониста шуд ва касе њаќ надошт, ки моњияти ин гуна лъустуљўњоро тафсир кунад. Њамин гуна сиёсати нораво адабиёти аз њуввияти миллї марњумро рўи кор овард, ки боди ваќт бисёр сањифањои онро ба осорхонаи таърих тела дод.

Савол ва супоришот:

- 1. Адабиёти давраи муборизањои ичтимой-сиёсї ва мафкурави ва моњияти он*
- 2. Доир ба муборизањои истиќлолиятхоњи дар адабиёти бадеї маълумот диҳед.*
- 3. Адабиёти навини тољик ва оғози ташаккули он.*
- 4. Доир ба марњилаи инкори суннат ва мерос дар адабиёти тољик маълумот диҳед.*

4-мавзўи. НАСРИ БАДЕИИ АДАБИЁТИ НИММАИ АВВАЛИ АСРИ XX

Наќша

- 1. Адабиёти навини тољик ва оғози ташаккули он.*
- 2. Марњилаи инкори суннат ва мерос дар адабиёти тољик.*
- 3. Моњияти асосии адабиёти марњилаи мавриди назар.*

Муњаќќикони таърихи адабиёти тољик солњои бистро «давраи пайдоиш ва ташаккули насри советии тољик» (96,188) дониста, аз публисистикаи «Шўълаи инќилоб» (1919-1921) то насри повести Айнї «Одина»-ро «давраи пайдоиши насри нави реалистї» ва «давраи ташаккули онро солњои 1927-1930 муайян кардаанд» (96).

Аз муаллифоне, ки дар ин давра беш аз њама дар шаклгирии публисистикаи тољик сањм гузоштааст, фаќат Айниро метавон ном бурд. Ба ғайр аз маќолањои публисистї дар ин давра Айнї очеркњои таърихии «Таърихии

амирони манѓиятия Бухоро», «Материалњои таърихи инќилоби Бухоро», повестњои «Љаллодони Бухоро» ва «Одина»-ро таълиф кард. Воќеан њам «ин асарњо таъкурсии насри советии тољикро ба вуљуд овардаанд ва монанди назм «шарафи асосгузори он њам ба устод Айни насиб гардид» (96, 189). Баъдтар Айни мањораташро такмил дода, њикояи «Моњрўй», повестњои «Ањмади девбанд», «Ќулбобо» ва романи «Дохунда»-ро навишт ва бо ин асарњои худ «роњи тараќќии насри бадеиро муайян кард» (96, 189). Айни њам дар очеркњои таърихии дар аввал зикршудааш, њам дар повестњову романи «Дохунда» нахустин бор «воќеиятро њаќќонию таърихан конкрет ва дар тараќќии революционї ба шакли хоси миллї» (96,189) нишон дод.

Дар охири солњои бистум ба майдони наср љавононе чун Љ. Икромї, Б. Аљизї, А.Дењотї, Њаким Карим, С. Улуѓзода, Бадриддин Икромї, Абдулѓанї Мирзоев ва Ќурбон Бањлулзода омаданд, ки њикояву очерк ва маќолањои танќидї менавиштанд. Дар ин давра Пайрав низ дар наср ќувваозмої карда, њикояи «Ѓуландом» ва повести нотамоми «Духтари чингиз»-ро навишт. Абдулвоњиди Мунзим њикояи «Обшори чашмдор»-ро эљод кард.

Агар Айни дар асарњояш ба воќеияти таърихи мурољият карда бошад, нависандагони љавон ќўшиш мекунанд, ки дар мавзўи рўз асар нависанд.

Вале диди таърихи ва назари амиќу моњиятљў ба Айни шароити фикриеро муњаё сохт, ки дар насри солњои бист сухани ба вазн ва баэтибор гўяд. Агар Айни дар маќолањои публисистї ва очеркњои таърихиаш «мубориза дар роњи сарнагун сохтани дунёи истибдоди феодалї ва ба даст овардани истиќлоли миллї»-ро њадафи асосии ғояви ќарор дода бошад, дар асарњои баъдиаш ба воситаи таљассуми бадеии воќеияти таърихи моњияти истибдод ва арзишњои инсонпарваронаи инќилобиро таъкид мекунад.

Арзиши таърихи ва гуманистии аввалин повести советии тољик дар он буд, ки нависанда њаќїќати талх ва фолљаомези њаёти халќро дар аморати Бухоро бо камоли даќїќназарї тасвир намуд. Ин повест њам монанди дигар асарњои Айни зери таъсири идеяњои инќилоб навишта шуда, моњиятан назари синфиятљўй дар он афзалият дорад. Бо вуљуди ин муваффаќияти бузурги

нависанда дар он буд, ки моњияти ғайриинсонии сохти давлатдории амириро бо тамоми ќабоњаташ ошкор сохт. Чунин ғояи инсонпарварона нафаќат дар изњори њамдари ва рањму шафќат нисбат ба маќтулњо, балки дар ифодаи нафрату ғзаб, ќањорат ва эътирози сохти иљтимої нисбат ба тартиботи сохти љамњияте зуњур кардааст, ки боиси кушта шудани мардуми бегуноњ мегардад (96, 229). Аз ин љињат тири аввалини Айнї ба муќобили низоми давлатдории ғайриинсонї равона шуда, моњияти назари монадагори иљтимоии нависандаро муайян мекунад.

Повести «Одина» намунаи дигари насри ин сољњост. Устод Айнї дар асар «ањволи коргарон ва дењќони тољикро дар араќаи Инќилоби Бухоро тасвир карда, дар эљоди он «худди њаёт мушоњидањои нависанда, воќеањои реалї ва таърихан конкрет, саргузашти одамони воќеї, маълумоти ваќилони тољикони кўњистони оид ба маишат, урфу одат» (96, 235) ба нависанда кўмак кардааст.

Донишманди маъруф М.Шукуров дар бораи повестњои «Љаллодони Бухоро» ва «Одина» сухан ронда, гуфта буд, ки њар ќадами Айнї «дар насри тољик дар роњи тасвири реалистии зиндагонї як ќадами нав, њар сухани ў як сухани тоза буд. Кар сухани тозаї ў реализми тасвирро як даралња такмил меод ва як поя боло мебурд» (116,101).

Дар насри сољњои бист ин ду асари Айнї љойгоњи хос доранд. Сарфи назар аз таъсир ва ба коргирии идеологияи њоким Айнї тавонист, ки ба воситаи ин асарњояш аввалан моњияти ғайриинсонии сохти давлатдории амириро нишон дињад, баъдан неруи бузурги халќро дар роњи дигаргунињои иљтимої ва таѓйири дунїи зулм арзишманд шинохтааст.

Айнї дар фароварди дањаи аввали «гардишњои инќилобї» романи «Дохунда»-ро чоп кард (1927-1930). Дар ин роман низ дар партави воќеият ва сиёсати расмий замон Айнї масъалаи озодї ва истиќлоли мањнавию моддӣ инсонро аз муњимтари муаммоњо меонад. Вале ин масъала дар роман аз мавќеи манфиатњои синфї њал мегардад. Чунин назар ба нависанда имкон намедињад, ки дар сари категорияњои фалсафии инсон, озодї, замон ва макон ба хулосаи сањењ ояд. Аз њамин мавќеият фањолияти љадидон дар роман

маъкум мешавад, ки ба ӯақиқати таърих рост намеояд. Хулосаи Айнӣ ин аст, ки озодии инсонро на назми давлатдорӣ, балки сохти он таъмин месозад.

Дар он замон ва баъд романи «Дохунда» миссияи бузурги таблиғотӣ дошт. Ӯатто ин таъсир ба даралае буд, ки қаърамонони асар талмеъи образҳои адабӣ, дар назму наср гардиданд. Дар шеър такрор ба такрор ба сифати образи шеърӣ киёсӣ истифода шуданд.

Насри солҳои бист бо асарҳои Айнӣ ӯодисаи дигареро дар ӯаёти фаръангии тољикон тасдиқ кард. Ин ба ӯукми забони устувори насри бадеӣ мавқеъ гирифтани забони тољикӣ буд. Ин забоне буд, ки аз забони ноби форсии классикӣ гирифта, бо кӯшиши Айнӣ бо роъи истифодаи санљидакорона аз забони мардумӣ сайќал ёфт ва мавқеият пайдо кард.

Чунонки дар боло ишора кардем, охири солҳои бист як гурӯҳ лавонон ба арсаи адабиёт омаданд, ки «бо роъбарӣ ва маслиъати Айнӣ» (96, 318) дар роъи ташаккули насри он солҳо саъми босазо гузоштан. Аз ин гурӯҳ танҳо Љ. Икромӣ, А. Деъотӣ, Б. Аљзӣ, С. Улуғзода ва Ӯ. Карим тавонистанд, ки саъю кӯшиши тамом номашонро дар адабиёт сабт кунанд. Ин гурӯҳи адибон асосан ба навиштани ӯикоя майлу раъбат доштан. Ӯамин майл буд, ки Пайрав ӯикояи «Ѓуландом»-ро навишт ва ӯикояи «Обшори чашмдор»-и Мунзим низ дар ӯамин давра чоп шуд. Ӯикояҳои ин нависандагон бо заминаи воқеии тасвир ва падида овардани ӯолу ӯавои замон фарқ мекарданд. Аксари муаллифон рӯйдоди воқеи будани мазмуни ӯикояи «Ширин» чунин фикрро баён карда будан. Дар ин замина ӯикояҳои Љ. Икромӣ «Ѓалаба», «Ширин», Деъотӣ «Ӯамидаи сиёъбахт», Аљзӣ «Ѓикоъи дилхоъ», М. Абдулғанӣ «Истиќлол» ва ғайраро метавон ном бурд. Нависандагон дар ин ӯикояҳо асосан ба воқеияти рӯз така карда, муносибатҳои нави лямъиятро ташвиқ мекарданд. Табиист, ки низоъҳои сиёсии замона, аз лумла бархӯрдҳои синфӣ дар маркази сужети ин ӯикояҳо буд. Ӯикояҳои Љ. Икромӣ «Як ӯавзи пурхун», Деъотӣ «Доғи фарзанд» ва Аљзӣ «Подшоъ-подшоъ» фолъиаи зиддиятҳои синфиро баён мекунад. Бале, ба мо баён мекунад гуфтем, зеро ин ӯикояҳо ӯанӯз аз тасвири батааннии амалу кирдори қаърамонон дур буданд.

Дар мисоли навиштањои ин нависандањо баъзе махсусиятњои насри ин давраро ёдрас кардан мумкин аст. Тавальљўњ ба воќиањои иљтимоию ахлоќї ва маишиву њаёти маънавии мардум, ки замини ин муборизањои синфї ва макру фиреби боёну рўњониён ва расми зиёновар тафсир мешуд, аз мавќеияти ғоявии насри ин давра хабар медињад.

Њамин тариќ дар насри солњои бист «асосан эљодиёти Айнї – повестњои «Љаллодони Бухоро», «Одина», «Ањмади девбанд» ва романи «Дохунда» мавќеи марказиро ишѓол (Таърих..., сањ. 323) менамоянд. Ин асарњо на фаќат ташаккули реализми сотсиалистиро дар насри тољик нишон медоданд, балки услуби эљодии нависандаро, ки зуљуроти фардию конкрети метод мебошад, низ муайян» кардаанд.

Драматургия дар адабиёти советии тољик њодисаи нав буд. Бо вуљуди ин аз оѓоз адибон ба эњёи ин жанр кўшиданд ва нахустин драмањои тољикї ба ќалами Бењбудї ва Фитрат тааллуќ дорад. Бењбудї песаи «Падаркуш» ва Фитрат песаи таърихи «Рустам ва Сўњроб»-ро навишт. Ин песањо дар замонаш арзиши таблиѓотї доштанд.

Аввалин намунањои нави наќди адабї ва адабиётшиносии тољик солњои бист ба вуљуд омаданд. Вале ин наќд њанўз наќди комилан ташаккулёфта набуд. Хусусияти ин наќд аз он иборат буд, ки «ба шуури тафаккури зиёиён, ки аз льињати љањонбинї, дониш ва тальрибаи њаётию эљодї дар як поя набуданд, ба тадриљ марксистию ленинї, назари материалистї ба таърих, воќеият ва адабиёту санъат кувват мегирифт. Чунин њолат аввалан махсусияти роњу равиши танќиди адабии тољикро муайян кунад, сониян майлу аќидањои мухталифро дар маънидоди вазъи адабї, адабиёти классикї, анъанаву навоарї ва шаклу мазмун нишон медињад» (14, 205).

Воќеият ин аст, ки ба сабаби набудани нащрияњо нимаи аввали солњои бист намунаи љиддии наќди адабиро пайдо карда наметавонем. Вале баъди таъсиси рўзномаву маљаллањо ва нащриёт намунањои танќид ва адабиётшиносї пайдо шуданд. Аввалин падидаи чашмгир дар адабиётшиносї – китоби устод Айнї «Намунаи адабиёти тољик» (1926) буд. Устод Айнї бо

таълилнои амиќ ва наќди осор дар ин китоб амалан ба пайдоиши наќди нав ва адабиётшиносӣ асос гузошт. Дар ин давра баъзе маќолаҳо чоп мешуд, ки дар онҳо нисбат ба мероси гузашта назари манфӣ ва нодуруст баён мешуд. Дар ин замина маќолаҳои Акмал Аминзода «Дар майдони адабиёт», Ғ. Ализода «Чароғи пои худро равшан намекунад» Н. Бектош «Дастовез барои ташвиқотчиёни алифбои нав» нисбат ба мероси гузашта назари нодурустро таблиғ мекарданд. Ин гуна маќолаҳо низ натиҷаи сиёсати нодурусти сиёсати расмӣ оид ба мероси гузашта буд.

Тамоми ӯстулӯҳои танқиди ин давра дар бораи адабиёт вобаста ба сиёсати ӯзб буд ва мунаққидон принципу воситаҳои эълони бадеиро дар асоси тезисҳои сиёсӣ ӯаллу фасл мекарданд. Ҷамин мавқеият доираи масъалаҳо ва рӯи интиқодии наќди адабиёро муайян мекард.

Дар нимаи дуюми солҳои ХХ нахустин маќолаҳои обзорӣ ба чашм меҳӯрданд, ки дар онҳо муаллифон асосан ба муаммоҳои он вақт муъим – наќши ӯамбиятии адабиёт ва санъат, анъанаву навоарӣ, ягонагии шаклу мазмун вазну кофия ва ӯайра бештар диққат додаанд. Чанд маќолае ки Мирзо Мӯъсини Иброҳимӣ «Адабиёт ва санъат дар партави марксизм» Собит Манофзода «Порчаҳои адабии мо» Раъим ӯошим «Адабиёти инқилобии толик», Б. Азизӣ «Як назар ба шеърҳои толикӣ», Т. Зеънӣ «Вазни арӯз ва вазни ӯильоӣ», Фаҳриддин Розӣ «ӯамбияти муъаррирони гиромӣ» ва ӯайраро метавон ном бурд.

Ба фикри мунаққид ӯ. Бақозода «Бо вулуди маъдудияти доираи назар ихтилофот дар баёни фикру андеша, аӯамияти ин маќолаҳо дар он аст, ки муаллифон бо ӯушу хурӯш, бо як нав ӯарорат бо рӯӯбаландии инқилобӣ барои муайян кардани принципҳои адабиёти нави сотсиалистӣ кӯшидаанд. Сифатҳои хоси назму насрро, ки ӯанӯз миқдоран зиёд набуд, нишон додаанд». (14, 210).

Аксари маќолаҳои дар ин давра чоп шуда аслан сиёсати ӯзбро дар соӯаи адабиёт пиёда кардаанд. Бинобар ин дар ин маќолаҳо моӯият ва савияи адабиёти бадеӣ ба ӯои дуюм фаромада, арзиши сиёсии он ба ӯои аввал

мегузарад. Мақолаи дар боло ишорашудаи С. Манофзода ҳам ҳамин гуна хусусият дорад. Вале дар мақолаи ӯ аввалин кӯшиши нақди шеър ба назар мерасад, ки дар нақди он солҳои муҳим буд.

Дар ин солҳо гуфтугӯи нисбатан зиддӣ дар атрфои маълуми адибони тоҷик «Сабзаи навхез» бо мақолаи Набӣ Фаҳрӣ «Сабзаи навхез» ва адабиёти имрӯзаи мо» ба вуқӯъ пайваст. Муҳимтарин фикри мунаққид дар ин мақола таъкиди вай ба арзиши бадеии осори ӯнарифт. Вай вазифаи адабиёти бадеиро барои дигарон дар бедор кардани завқи табиӣ, ҳаяҷони бадеӣ ва мавҷи инкилобӣ медонад.

Маълум аст, ки солҳои ХХ аввалин намунаҳои насри тоҷикӣ ба майдон омад. Дар атрофи ин асарҳо низ фикру мулоҳизаҳо баён мешуд. Аз ҳамин мавқеъ повести устод Айни «Одина» ва ҳикояи Љ. Икромӣ «Ширин» мавриди гуфтугӯи ӯнали танқид қарор гирифт.

Нақди адабии тоҷик дар солҳои 20 дар шароити дешвори идеологӣ ва муборизаҳои синфӣ ба вуҷуд омад ва бо вуҷуди кутаъназариҳои онҳо, ки хишти аввали ин биноро гузоштанд, хидмате қардан ва мо бояд онҳоро ба некӣ ёд кунем.

Идеологияи ӯизб ва ӯкумати болшевикӣ дар забон аз мероси гузашта ӯимоят мекард, вале дар амал сиёсати зуровари зидди миллӣ ба равақи адабиёт ва фарҳанги асил, ки аз зоти худ ӯудо набошад, муқобилат мекард.

Шароити сиёсиву илтимои кишвари тоҷикон, ки хеле хароб шуда буд, ба ӯкумати нав имкони ӯонбахши ӯаётсозро фароҳам овард, ки зуд дар тамоми ӯабъаҳо тарафдор пайдо кунад. Ана дар ҳамин замина, ки ӯаҳолати рӯҳои мутаасиб ва мансабдорони фиксбунёд умеди мардумро барбод дода буд, онҳо инкилобро чун «гардиши бузурги таърихӣ» пазируфтанд. Нерӯҳои озодихоҳву миллатдӯст низ ба ӯукми таърих тан доданд. Вале баъдтар маълум шуд, ки «ин гардиши бузурги таърихӣ» аз бисёр ӯиҳат барои халқи тоҷик қарон будааст.

Ҳамин тариқ, ин ӯодиса аз оғози солҳои бистум ва баъд тадриҳан ба маърум шудан аз бунёди маънавӣ оварда, ниҳоят қамбағалии муҳити

маънавиро авъ бахшид, ки дар ин миён беш аз ӯнама мисли Пайрав адибони пурӯнаар зиён диданд ва ӯнатто ангезаҳои фолъианоке барои чунин адибони эъмор гардид.

Адабиёти навини толик аз нахустин солҳои зуӯураш ба нишондодҳои ӯизб тобеъияти комил нишон дод. Чунин суханони Маяковский «нависанда он аст дар ин рӯзгор, ки марше сарояд, нависад шоир»- маӯаки элодии адибони толик қарор гирифт. Ва муӯаққикони адабиёти марксистии Айниро дар сарғаи ин тарроҳии адабиёти нав аз дидгоҳи сотсиализм ва ӯизб диданд. Ба ифодаи М. Шукуров ба қӯшиши адибоне чун Айни «ба адабиёти халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон лӯараёни пурқуввати замони нави инқилоби сотсиалистӣ, мубориза ва дигарсозиҳои илтимои дохил мегардад» (113,63).

Адабиёти нави толикӣ дар заминаи дастурҳои ӯизбӣ ва талқини чеӯраҳои саршиноси адабиёти рус, ки афсарони собитқадими идеологияи ӯизбӣ» шинохта шуда буданд, тадриҳан ӯуввийат ва асолати хешро аз даст дода, ба зоӯир «шаклан милливу мазмунан сотсиалистӣ» шуда монд. Горкий адабиёти ягона – адабиёти умумииттифоқро писандид. Ин идеология инсонро «винтик» шинохта, инженерони рӯи одамизод донист. Муӯимтарин рисолати ин адабиёт рисолати идеологӣ буд, яне таблиғи гоҳи дӯстии халқҳо, ягонагии маӯнавии сиёсии онҳо, ватандӯстии советӣ.

Адабиёти нави толикӣ дар заминаи дастурҳои ӯизбӣ ва талқини чеӯраҳои саршиноси адабиёти рус, ки афсарони собитқадими идеологияи ӯизбӣ» шинохта шуда буданд, тадриҳан ӯуввийат ва асолати хешро аз даст дода, ба зоӯир «шаклан милливу мазмунан сотсиалистӣ» шуда монд. Горкий адабиёти ягона – адабиёти умумииттифоқро писандид. Ин идеология инсонро «винтик» шинохта, инженерони рӯи одамизод донист. Муӯимтарин рисолати ин адабиёт рисолати идеологӣ буд, яне таблиғи гоҳи дӯстии халқҳо, ягонагии маӯнавии сиёсии онҳо, ватандӯстии советӣ.

Назоратчиёни адабиётшиносии марксистӣ назарияи адабиёти навро тарҳ дода, методи ягонаи элодиро барои адабиёти шӯравӣ табин карданд. Намин тарик, соли 1932 мафӯуми «Методи асосии адабиёти шӯравӣ – реализми сотсиалистӣ» ба майдон омад. Назар ба пиндошти муӯаққикони адабиёти рус пеш аз вақт баъзе асарҳо, аз лӯумла «Модар»-и Горкий низ ба ин метод мутааллиқ шинохта шуда буд. (30, 26).

Чунин «пешбиниъои» ғайри илмӣ дар адабиётишносии тољик низ ба вуқӯ пайваст. Бисёр аз асарњое, ки қабл аз зода шудани методи «реализми сотсиалистӣ» эљод шуда буданд, низ мутааллиқ ба ин метод доништа шуданд.

Воқеияти пеши назар ин аст, ки Айнӣ реализми сотсиалистиро аз Максим Горкий ва Владимир Маяковский барин адибони пролетарӣ омӯхт. Њамчунин муњаққикон бар чунин њақиқате итминондоранд, ки «Эљодиёти адибони рус, аз қобили А.Фадеев, А.Толстой, А.Серафимович, М. Шолохов, Ф. Гладков, К. Федин, Н. Тихонов ба инкишофи адабиёти миллии мо таъсири басо қалоне доштааст (97,9).

Ин таъсир њанбаи амиќи тақлидӣ дошта, аз оғоз монеъи њустуљӯњои ғоявию бадеии адабиёти асил гардидааст. Дар оғози ин тақлид ба чунин ақидаи Муњаммадљон Шакурӣ метавон розӣ шуд. Ў таъкид мекунад, ки «Бешак ривољи роману повест ё њикояњои реалистӣ, шакљои нави достони манзум ё қофиябандињои тоза, пайдоиши навњои мухталифи намоишнома-дром, фолља, мазњака ва бисёр навпардозињои дигар, ки дар адабиёти тољикӣ пайваста сурат мегирифтанд, њамаро рӯйдоди муњимме ба шумор бояд овард». Вале, мутаассифона, чунин «Намунагарињо аз адабиёти рус» нависандагони моро дар бозљусти роњњои нав аксаран ноком гузоштанд. Ин нокомӣ мањсули режими шӯравии гомравоию истеъмори ва идеологияи њуқмрони њизбӣ буд.

Реализми сотсиалистро, ки баъзењо тафсир мекунад, дар асл бофтаи Сталин набуд. Вай воқеан њам вуљуд дошт ва реализме буд, ки ба инкишофи босуръати сотсиалию таърихии њамњият асос меёфт, на тақдири одамони алоњида ва ё њузнои иљтимоӣ ва ё халқњо. Аз оғози солњои сӣ сар карда ба меъери тасвири шиорњои сиёсӣ табдил ёфт. Чунин изњори Сталин «Зиндагӣ бењтар шуд, зиндагии шавқовар шуд», меъери дидгоњи он гардид. Идеализатсияи воқеияти ғайриидеалӣ реализм буда наметавонист. Ин воқеияти инкишофи адабиёт танњо хоси наср набуд, балки назро низ фаро гирифта буд. Њатто дар солњои њафтодум, ки дигарандешӣ дар њомеаи Шӯравӣ каму беш воқеъ мешуд, шоирони тозаандеши тољик Лоиқ, Бозор Собир, Мастон Шералӣ мањз барои «Назари носолим ба њаёти сотсиалистӣ»

сазовори танкиду маломатъои зиёд гардиданд. Дигарандешии шоирони тозаљуро њатто Мирзо Турсунзода зуњури майли хатарноки «њиссиёти бадбинона, сентиментализм ва њатто майл ба тасаввуф» дониста буд.

Дар асл Абдуррауфи Фитрат дар шеъри зикршуда аъволї фольябори кишварро хеле воќеъбинона ва шоирона ба калам додаст, ки аз назари шеърият низ аз бисёр навиштањои он солњо бартарї дорад. Муњимтар аз њама воќеияти он солњоро бозгў мекунад:

Ин фасли хазон аст, дарахтон њама зарданд,
Ку сабза, куљо лола, ба гулзор чї карданд.
Аз чангу ғуборе, ки бувад моњи хазонро,
Бечора дарахтон њама олуда гарданд.
Мурғони ғазалхон, ки зи гулзор париданд,
То фасли бањорони дигар њел нагарданд.
Њар ғаллаву њар донаву њар мева, ки дидем,
Бурданд зи сањрову ба анбор супурданд.

Њамчунон ки ишора шуд «Одина», «Љаллодони Бухоро», «Дохунда», «Ѓуломон»-и устод Айнї, «Шодї» ва «Ман гунањгорам»-и Љалол Икромї, «Навобод»-и Сотим Улуғзода, «Одамони љовид»-и Рањим Љалил ва ғайра аз аввалин намунањои насри он солњо буданд. Дар ин миён киёсан «Марги судхўр»- устод Айнї ва «Ман гунањгорам»-и Љалол Икромї аз назари њунари нависандагї дар маљрои умумии насри ин давра мутафовит њастанд.

Дар ин маврид бояд гуфт, ки дар њамаи асарњо Айнї, аз љумла «Марги судхўр» низ назари синфї бараљо мушоњида мешавад. Аз назари Айнї мањз њаракати бемайлон ва пурвусъати инќилобї анбўњи бузурги оммаро ба пешгоњи таърих баровард. Дар «Марги судхўр» низ нависанда эътимод дорад, ки кимати иљтимоию ахлоќии инсонро муносибати вай ба инќилоб, ба њокимияти нав муайян мекунад. Дар њамин замина чашмандози ў ба типњои манфї моњияти бештари иљтимої касб мекунад. Дар мисоли «Марги судхўр» назари ў пурвусъат ва њамабин аст. Бинобар ин њам Айнї тавонистааст, ки симои њальвии персонажњояшро бо тамоми кабоњати ахлоќию мањнавї

падид оварад. Тамасхури Айнї молмоли нафрат ва ғазаб аст. Аз ин мавќеъ Коришкамба танъо портрет класскии хасис нест, ки дар заминаи судхўрии Бухорои феодали сабзидааст, балки портретест, ки дар ќувваи илтимоию лямъбасти бадеї аз мумсикњои Моллер ва Балзак паст намеистад. Ин асари Айнї дар раванди инкишофи насри ин солъо њодисаи муњим буда, аз бисёр фазилатњои адаби бархўрдор аст ва дар ин замина таќќикотњои низ ба анљом расидаанд.

Романи Љалол Икромї «Ман гунањгорам» низ бо бисёр лињатњо дар адабиёти ин солъо суннатшикан ва навоварона аст. Нависанда бори нахуст дар насри ин солъо «Тањлили њартарафаи психологиро воситаи асосии њалли масъалањои ахлоќи илтимои ќарор дода буд» (115). Беш аз ин низои асар ботинї буда, њанбаи рўњии онро афзудааст. Арзиши ин романро дар ќиёси воќеияти адабии ин солъо он нуќта низ таъкид мекунад, ки нависанда назарияи «беконфликт»-ро пушти по зад, нахустин бор зиддиятњои рўњиву маънавии њаёти љомењаро тарњи бадеї дод. Дар ин асар образи зан низ мавќеи дигар дорад. Нависандаро мавќеи илтимои ва ќудсии зан ба андеша бурдааст, ки аз ин лињат биниши бадеии ў тозагие касб мекунад.

Бисёр муњаќќикони адабиёт, хоса солъо сию панљоњ дар баробари тафовут наздикии биниши бадеии Икромиро бо Айнї дар мисоли баъзе бобњои повести «Марги судхўр» иќрор шудаанд, ки шояд дуруст бошад. Вале муњим ба назари мо он аст, ки Икромї дар ин асар чун Айнї ба таъќиќи бадеии хилќати инсон ва воќеияти илтимои тавальљўњи хос пайдо кард. Айнї оѓози инќирози Коришкамбаро тасвир карда, њолати рўњии судхўрро њангоми њис кардани хавфи марговаре, њангоми дигаргунии дардомези рўњияи ў бо тасвири амиќи психолоѓи нишон медињад» (29,29). Назар ба мушоњидаи М. Шукуров «чунин тањлили психолоѓи он гоњ чун як тарзи таъќия фаќат дар баъзе мавридњо вуљуд дошт, аммо дар «Ман гунањкорам» тамоми таъќияро фаро гирифт, воситаи асосии тасвири инсон, принципи тасвир гардид».

Љанги дујоми њањонї муносибатро ба таърихи гузашта, алалхусус сањифањои озодихоњонаи таърихи халќ дигар кард. Акнун гузаштаро,

махсусан рӯњи Ұаьрамонаи осори гузаштагонро ба хидмати рӯз гузоштан аз вазоифи муъимми рӯз ба шумор омад. Љанг тағироти љиддие дар муъити андеша ва амал ба вуљуд овард. Бисёре аз нависандагон, аз љумла Њабиб Юсуфӣ, Њаким Карим, Абдушукури Пирмуъаммадзода ва дигарон Ұаламро ба силоъ иваз намуда, ба майдони љанг рафтанд.

Оъангъои зидди љангӣ дар адабиёти тољик Ұабл аз љанг пайдо шуда буд. Махсусан дар шеър мазмунъои зидди љанг риволь ёфт, ки дар адабиёти солъои сӣ хеле зиёд ба назар мерасад. Мо ин гуна шеъръоро дар эљодиёти аксари шоирони ин давра мушоъида мекунем. Вале беътарини чунин шеъръои ватандӯстонаро Пайраву Њабиб Юсуфӣ гуфтаанд. Вале њамин љанги љаъонии дуввум ё худ Љанги Бузурги Ватанӣ оғоз шуд, мавзӯъъои мубориза бо фашизм, ғояъои ватанхоъию адолатљӯӣ ва инсонпарварона аз муъимтарин муаммоъои адабиёт ва осори адибон гардид. Аз рӯзъои нахустини љанг адибон бо мурољиятномаи «Овози нависандагони Тољикистон» ба воситаи рӯзномаи «Тољикистони сурх» (24 июни соли 1941) баромад карда, омодагиашонро баъри њифзи Ватан њам ба силоъ ва њам бо Ұалам изъор карданд. Аз љумла, дар ин мурољиятнома омада буд, ки «Мо нависандагони Тољикистони офтобрӯя худамонро ба камоли садоҰат ба ихтиёри Ватан ва Партияи Коммунистӣ аз њамин сония сафарбар намудем. Агар Њукумати Советӣ ва партия барои мудофияи ватани муҰаддаси сотсиалистиамон ба мо фармон бидиъад, мо тайёрем, ки Ұалами худро ба яроҰ иваз намуда, собитҰадамона ба майдони љанг равем. Мо нависандагони советӣ аз пештара њам устувортар бо Ұаламу шамшер кор мекунем, шӯърати ватани азиз ва Армияи Сурхи онро дар достонъо ва сурудъои худ тараннум менамоем» (ниг.:112). Пас аз нашри ин њуљъат адибон амалан ба фаъолият шурӯъ карданд. Гурӯъе ба љои Ұалам силоъ гирифта, ба љанг рафтанд. Гурӯъи дигар бо шеъру достон ва асаръои насрӣ бар зидди љанг овоз баланд карданд.

Дар ин миён Њабиб Юсуфӣ, Њаким Карим, Абдушукур Пирмуъаммадзода, Лутфулло Бузургзода, Абдуљаббор Ұаъорӣ, Њабиб Аърорӣ

ва дигарон ба љанг рафта, дар муњорибањои шадид иштирок карданд ва Њабиб Юсуфию Абдушукур Пирмуњаммадзода, Лутфулло Бузургзода ва Њаким Карим љонашонро фидо намуданд.

Адабијети тољик аз нахустин рўзњои љанг мазмун ва мундариљаашро дигар кард. Ба ифодаи мунаќќид Муњаммадљон Шукуров ин адабијет «мазмуну шакл ва ранги љанговарона гирифт. Њиссијети олии ватанпарварї, озодихоњї ва кинаву нафрат нисбат ба истилоњгарони фашизм мундариљаи асосии адабијет буда, хусусиятњои жанрї ва воситањои бадеии онро муайян кард». Ба таќозои воќеият дар наср асосан жанрњои хурди адаби-очерку њикоя, фелетону маќолањои публицистї мавќењ пайдо кард. Шоирон бошанд аввалњо асосан бо шеърњои хурди шиормонанд ва баъдтар бо достону манзумањо салномаи бадеии замони љангро инњикос намуданд.

Насри љангї. Дар зинањои аввал насри давраи љанг асосан хусусияти таблиѓотї дошт. Асосан нависандагон ба тасвири зоњирии воќеањои љанг, корномаи љанговарон ва мењнати аќибгоњ машѓул буданд. Назар ба мушоњидањои мунаќќид ва адабијетшинос Љўрахон Баќозода «аз мутолиаи асарњои замони љанг тасаввуроте њосил мешавад, ки баъзе офаридањои адибон як навъ сўњбатро мемонад. Чунин тарзи ниѓориши рўйдодњои замони љанг ва рўзгори инсон аз сифатњои фарќнок ва махсусияти реализми тасвир дар адабијети он давр буда, бешубња, халќияти онро таќвият додааст ва аз ягонагии маќсаду вазифа, орзуо омоли фардњои људогона ва тамоми мардуми мубориз, аз вањдати ќисмати халќ сар задааст» (ниг.: 14,50 – 65).

Айнї бо ду мафњуми барои инсон муќаддас шуури муосиронашро ба њаракат меоварад ва њиссу андешаи ононро ба љўш меандозад. Дар њамин замина Айнї бо таърихи халќ, ба сарчашмањои ғояи ватанхоњию ќањрамонї – осори адабию таърихии гузашта мурољият карда, асарњое офарид, ки дар адабијети давраи љанг мавќеи хос доранд. Дар ваќти офаридани чунин асарњо, устод Айнї ќабл аз њамия аз афсонаву ривоятњо, сарнавишти шахсиятњои таърихї фаровон истифода кард. Нависандаи забардаст дар асараш «Чингизи асри XX» ќисмат ва аъмоли ношојами Гитлерро бо таљовузкори њамќисматаш

– Чингизи хунхор монанд мекунад. Фольиаи таърихии ду давраи таърихии аз ӯнам дурро киёс карда, устод аз он ӯояи созандаи ватанпарварона берун мекашад. Мақсади аслии устод ошкор намудани моњияти бадеию разолат ва оќибати бесуди он буд, ки ба ӯадафаш расид. Сужети «Деви ӯафтсар» дар асоси афсонаи халќи сохта шудааст. Нависанда дар киёси образи афсонаи Деви ӯафтсар оќибати сарнавишти пурфасоди Гитлерро пешгӯи мекунад. Навиштањои дигари Аини «Илмњои фикрњои оли ва бошишгоњи озодидўстон», «Модар – Ватан», «Бисту панљ сол» ва ӯайра моњияти таблиѓоти дошта, мардумро ба мењнату мубориза даъват мекарданд.

Аини дар давраи ланг барои ошкор сохтани чењраи манфури фашизм аз жанри ӯальвии фелетон низ истифода кард. Вай дар фелетонњои «Бадбўй будааст», «Харибедум» ба ӯальви тезу кушанда мақсади ифлоси фашизмро зери танќид ва истењзо мегирад.

Агар дар чунин навиштањои публисистии устод Аини асосан «воќеањои таърихи, афсонаву ривоятњо, хулоса ӯофизаи таърихии халќ ба рўйдодњои муњими илтимоию сиёсии замон тобењ шуда бошад ва барои мўътамаду барљаста ифода шудани нияти эљодии нависанда ва ӯояи асар хидмат намояд, очеркњои таърихии нисбатан калонтари илмию бадеии «Исёни Муќаннаъ» ва «Ќаърамони халќи тољик – Темурмалик» комиалан ба мавзўи таърихи бахшида шудаанд (14,39).

Нависанда дар ин ду асар ба оѓозгоњњои ӯофизаи таърихии халќ мурољият карда, ба ёди мардум муборизањову ќаърамонињои озодихоњиаширо ба зидди аљнабињои истилогар мерасонад. Дар яке агар диќќати мардумро ба исёни Муќаннаъ бар зидди арабњо лљалб кунад, дар дигаре муборизаи фидокоронаи Темурмаликро ба муќобили муѓуљњо нишон медињад. Дар ӯар ду маврид ӯам ӯисси озодихоњи, ватанпарастии ва фидокории ќаърамонони таърихи барои нависандаи доно ифодагари рўњи тавоно ва шикастпазири халќ буд, ки ин ӯояи муњим алоќамандии нависандаро бо воќеияти замони ланг хеле барљаста ифода мекард ва «ба рўњи замони ланг созгор буд» (14,65).

Яке аз мавзўњои асосии адабиёти ин давра, ки бо мавзўи ланг ва

љанговар як љо љиддан ба тасвир омадааст, мавзӯи дӯстии халқно мебошад. Масалан, Љалол Икромӣ дар ӯикояи «Њадя ба Октябр» ин мавзӯро дар симои қаърамонони ӯикоя Кабир ва Соколов баён мекунад. Раҳим Љалил дар ӯикояи «Њодисае аз Фронт» пайванди бародари миёни Султон Рустамзода ва Дорченко таъкид карда, Фотеъ Ниёзӣ оини бародари ба воситаи сарнавишти Мухтор ба Поленко, Абдурраҳмон ва Муқон Чермашовичи қазақ дар ӯикоянои «Њаққи хун» ва «Қассоси додар» нишон медиҳад ва аз ӯикояи Сотим Улуғзода «Атака» мо бо паълӯнои дигари дӯстию рафоқати инсонӣ дар мисоли муносибатнои Шариф Њамидов ва Коля Девянов ошно мегардем.

Мунаққид ва адабиётшинос Љӯрахон Бақозода яке аз хусусиятнои адабиёти давраи љангии толиқро дар он мебинад, ки «дар асарнои нависандагон на қаърамонӣ дар мадди аввал меистад» (14, 42). Мунаққид ин хусусиятро нагто дар очеркно, ки бевосита аз наёти қаърамони љанг навишта шудаанд, низ мушоҳида кардааст. Њангоми мутолиаи фардии қаърамононашон умуман эътибор надодаанд ва ин аз камбудинои љиддии адабиёти ин давр, хоса насри бадеӣ мебошад.

Муҳимтарин мавзӯе, ки дар насри ин давра ба назар мерасад, сарнавишти љанговари аз фронт баргашта мебошад. Ин гуна образро дар романи Љалол Икромӣ «Шодӣ» (Шодӣ) ва повести ӯ «Љавоби муъаббат» (Саидљон) ва романи «Навобод» Сотим Улуғзода равшан мебинем.

Ѓайр аз ин насри ин давра таасуроти нависандагони аз фронт омада ва љанговари ба меънати осоишта баргашта мавқеи хос дорад. Вале ин мавзӯро нависандагон акнун «дар зинаю савияи баландтари сифатӣ дарк ва тасвир» (14, 12) мекарданд.

Раҳим Љалил аз намин мавқеъ дар ӯикоянои «Пахтакор», «Зан ва шавҳар», «Умри дубора», «Хешу таборно» ва ғайра рафоқати халқноро тасвир ва ифода кардааст. Нависандаи нунарманд Пӯлод Толис бошад дар ӯикоянои «Писарон», «Падарон ва писарон», «Модар» ба сарнавишти афроди аз љанг бозгашта ва қисмати онно тавалљуъ зоҳир намуд. Толис ӯикоянои дигараш «Катео», «Писари ӯ», «Дар бўрон»-ро ба мавзӯи дӯстии халқно, рӯни қавии

инсон ва фидокорию собитқадамї ихтисос додааст.

Вале дар адабиёти ин давр то ба имрӯз ӯидитарин асар повести «Ёрони боғиммат»-и Сотим Улуғзода ва романи «Вафо»-и Фотеъ Ниёзи мебошанд, ки дар мавриди ин ду асар мо баъдтар сухан хоём гуфт.

Љанг мазмуну мундариљаи адабиётро дигар кард. Тавальўъ ба мавзўи љанг ва аќибгоъ дар осори бадеї зиёд гардид. Хусусиятҳои адабиёти ин давраро ба эътибор гирифта М.Шукуров навишта буд: «Тамоми адабиёти сермиллати мо аз сар шудани Љанги Бузурги Ватанї мазмуну шакл ва ранги љанговарона гирифт. Њиссиёти олии ватанпарварї, озодихоњи ва кинаву нафрат нисбат ба истилогарони фашизм мундариљаи асосии адабиёт буда, хусусиятҳои жанрї ва воситаҳои бадеии онро муайян кард». Бинобар ин нам дар наср мавќеъ гирифтани жанрҳои хурд, аз қабили очерку њикоя, фелетону маќолаҳои публицистї њолати воќеии инкишофи адабиёт буд.

Бисёр адабиётшиносон адабиёти ин давраро солномаи бадеии қаърамониҳои њаёти халќ дар солҳои Љанги Бузурги Ватанї шинохтаанд.

Устод Айнї дар сарғаи таблиѓоти зиддиљангї меистод. Маќолаҳои публицистї ва очеркҳои таърихии ў ба бедории шуури миллї ва ифтихороти ватанхоњи мусоидат кардаанд. Вале дар ин замина хидмати адибони љанговар зиёд аст.

Дар инкишофи навъҳои хурди адабї ва таъќиќи бадеии воќеияти замони љанг, нам саънаҳои љанг ва нам корзори аќибгоъ саъми нависандагон Рањим Љалил, Сотим Улуғзода, Фотеъ Ниёзи ва Љалол Иќромї калон аст.

Очерку њикояҳои Сотим Улуғзода «Як ва саду як», «Вай шаъри Ленинро мудофиа мекунад», «Љонбозї», «Атака», Фотеъ Ниёзи «Қабири Њоитї», «Азими Мерган», «Аъд ва вафо», «Рўймолча», «Байраќ», «Қасоси додар», «Њаким Карим», «Хун ба хун» ангорањоеанд аз саънаҳои љангии қаърамонии эшон. Муњаќќиќи ин мавзўъ дар адабиётшиносии тољик Љ. Шарифов тасвирҳои лаъзавиро аз камбудиҳои эљодиёти ин адибон дониста буд. Баъдтар муњаќќиќ Љ. Баќозода ин камбудињоро ба сабаби он ки «вазъи душвори љанг ба ин адибон на танњо барои бо кори эљодї љиддан машѓул шудан, њатто ба тасвири

пурвусъати вокеа ва ба образъои љанговар аз њар паълї наздик шудан низ имкон намедод», љуброн мекунад (14, 40-41). Вале ба назари мо ин љо камзарфии ин ва бисёр навиштаъои дигар ба маъорати нигорандагии муаллифон алоќаманд аст.

Камбудии аксари љангномаъои мансуру манзуми адабиёти тољик ба пайгирии соддалавъонаи онон бо назарияи иљоќии «одами оддии шўравї – ќаърамони арса» вобаста аст. Дар ин раванд Сталин инсонро винтик ва нависандагонро «инженерони рўњи одамизод» шинохта буд. Намояндагони хоњу нохоњ ин тавсияро бояд мепазирuftанд. Ва инсони шўравї низ ин ташбењи нољои доњиро њамчун тавсиф пазируфт. Дар тањкими ин аќида шеъру дoston ва осори мансур ба миён омад. Зиёда аз ин љомеаи шўравї, ба хусус зиёиён бо мактубъои расмї њанўз аз аввалин рўзъои љанг ба мадњ ва ситоиши нерўи фавќулodдаи ин «винтик» пардохтанд. «Винтикњо» худашонро бо камоли садоќат ба ихтиёри Ватан ва њизби коммунистї сафарбар намуданд. Ин амал њель љои истењзо надошт, вале аз даст додани таањњуди нависандагї ва фурў гузоштани арзишъои инсониву бадеї хеле таассуфангез омад. Ин амал пайомади ногувореро барои адабиёт муљиб гардонид, ки то солъои охир идома ёфт.

То таљифи ќиссаи Сотим Улуѓзода «Ёрони боњиммат» ва романи Ф.Ниёзї «Вафо» чунин тасвири шахсияти инсон дар наср ва назми мо маќоми хосе дошт. Ба пайбурди аксари муњаќќиќони адабиёт ин асарњо «ба эътибори тањќиќи бадеии вокеияти замони љанг ва офаридани образи љанговари тољик дар адабиёт аз њамдигар куллан фарќ доранд» (14, 44). Баъд муњаќќиќ ин тафовутро дар тасвири психологї ва пурвусъати эпикї мебинад.

Ин шояд як паълї масъала бошад. Паълї муњимми он биниши бадеии адиб аст. Зиёда аз ин тарњи чашмандози ў ба шахсияти инсон мебошад. Яъне бо эљоди ин асар консепсияи шахсият биниш сифатан таѓйир мепазирад ва њаќ ба љониб Баќозода аст, ки мегўяд: «аз повести Сотим Улуѓзода», «Ёрони боњиммат» романи Фотењ Ниёзї «Вафо» ва баъзе њикояњое, ки дар мавзўи љанганд дар наср ба воситаи тањќиќи бадеии хислату характери фардии

лъанговарон ошкор сохтани моњияти умумихалќии Љанги Бузурги Ватанї тадриљан оѓоз ёфт» (14, 46).

Ин хусусияти наср дар охири солњои чилум ва ибтидои панљоњум њанўз дар лињози бадеият чашигир набошад њам, бо вуљуди ин дар адабиёти тољик њодисаи нав буд ва солњои баъд як дараља таќвият пайдо кард. Ва дар ин таърих њамоно мавќеи ќиссаи «Ёрони боњиммат» људогона аст. Бо эљоди ин асар нависанда ба дидгоњњои ќолабї рахна андохт. Асар нављўёна буд, ки баъзе мунаќќидон онро хуш напазируфтанд. Сотим Улуѓзода бо ин асар меъёри ќолабии тасвири ќањрамони мусбатро шикаст.

Дар адабиёти ин давра расм буд, ки ќањрамони аз корзор баргаштаро масъули њаёти љома тафсир кунанд. Њадафи ин гуна афрод дар адабиёт якто буд: чи тарз истењсолотро пеш бурд ва натиљаро зиёда намуд. Ин афрод гўё андешаи зиндагии хеш надоштанд, онњо тавалљўёне ба зану фарзанд низ надоштанд. Ин њолати «ибратбахши винтикњо – одамони шўравї» эталони адабї буд. Улуѓзода њамин гуна назари якрўяро шикаст.

Пеши назар инсонеро (дар мисоли образи Љўрабек ва Зайнаб) падида овард, ки сарнавишти ибратангези инсонї дорад. Нависанда дар тасвири њар ду образ рўњшиноси комил аст. Барои ў меъёрњои ахлоќї арзиши фаровон дошта, аз њамин дидгоњ «хатои Зайнаб»-ро ислоњ мекунад ва марњаме ба љароњати Љўрабеки маљуб мегузорад. Агар воќеияти замони љангро пеши назар орем ба њама гуна суолњое, ки нисбат ба амали Зайнаб, муносибати ў бо Каримов ва дигарон пайдо мешавад, љавоби мусбат пайдо мегардад. Зиёда аз ин чашмандози бадеии нависанда ба сарнавишти ќањрамонон ба њадде амиќ ва пурвусъат аст, ки њама гуна тафсири ќолабии ин мавзўро барњам мезанад. Ин асар роњи инсонро дар торикињо ва хамгаштњои зиндагї равшан медорад. Арзиши ахлоќї ва бадеии ќисса низ дар њамин аст.

Љои Пўлод Толис дар адабиёти ин давра људогона аст. Зеро сухани Толис аз оѓози фаљолияти эљодиаш бовазну боиродат буда, арзиши бадеї дошт. Ў аз ибтидо касби нависандагиро бисёр љиддї ва созанда шинохта, дар роњи такмили мањорати адабиаш саъй мекард. Баъдтар Фазлиддин Муњаммадиев

хислатҳои неки ӯро ёд оварда, аз ҷумла навишта буд, ки «Толис ӯар коре, ки мекард аз сидќи дил, ӯамаи ӯушу ёду диќќати худро сафарбар ва сарф карда мекард». ӯамин фазилат чеӯраи инсонӣ ва нависандагии ӯро таххис медиӯад. Устод Айни аз аввалин касоне буд, ки истеӯдоди Толисро шинохт ва ӯро ба роӯи дуруст ӯидоят кард. Шояд ӯамаи ин омиле сабаб гардид, ки Толис соли 1954 дар синни биступанӯсолагӣ кӯссаи дилангези «Тобистон»-ро навишт, ки барои насри тоӯик асари бунёдист.

Зимнан бояд гуфт, ки муӯаќќиќ Љӯрахон Баќозода вобаста ба савияи нависандагии эӯодиёти Толисро ба ду давра ӯудо мекунад. Давраи аввали эӯодиёти ӯро мансуб ба оӯози нависандагии ӯ то аввали солҳои панӯоӯ доништа, даври дуӯми эӯодиёти ӯро «тахминан аз соли 1954» ба ин тараф мешиносад.

ӯ ба нависандагӣ замоне шурӯъ кард, ки ӯанг поён ёфт ва халќ ба табобати захмиҳои он мепардохт. Бинобар ин ӯам табиист, ки авалан навиштаҳои ӯ ба мавзӯи ӯанг бахшида шуда, аз бозгаштани ӯаяӯонангези «Падарон ва писарон», «Модар», «Катсо», «Дар бӯрон», «Писари ӯ» як дарале тафовут доранд. ӯарчанд ин навиштаҳои адиб аз лиӯози бадеият чандон пуарарзиш нестанд, бо вуӯуди ин баӯзе масъалаҳои муӯимро мавриди баррасӣ карор додаанд. Рӯӯияи пардозгарӣ аз камбудиҳои ӯиддии асарҳои ин давраи муаллиф аст, ки онро ӯолати сиёсии мамлакат вазъ карда буд. Ин ӯодисаро бисёре аз адабиётшиносон ба талаботи моддию иќтисодӣ, техникий мамлакат алоќаманд доништа, бо ин амал ӯолати манфии вазъи инкишофи адабиётро ӯуброн кардани мешавад, ки саеӯе нест (14, 175).

Вале дар эӯодиёти Толис ва адабиёти ин давра асари ӯ «Тобистон» маќоми хос дорад. Толис ба навиштани ин повест соли 1954 шурӯъ карда, соли 1959 онро ба чоп расонид. Чопи ин асар ӯамон соле ва баъд ӯамчун ӯодисаи муӯими адаби шинохта шуд. Муӯимтарин фазилатҳои ин повестро дар ваќташ Мирзо Турсунзода дуруст хотирнишон карда буд. Вай гуфта буд, ки «ба ӯайр аз хубии забон, муайян будани характеристикаи каӯрамон, мустаъкам будани риштаи сюжет ва ӯаяӯономезу самими будани таӯрир – ба ӯайр аз ине Толис

ба адабиёти мо аз ʎиъати психологӣ кушода додани образи ґаърамонро даровардааст. Диккат кунед, ки нависанда моро ба ӈель чиз маъбури намекунад, моро ташвиқ намекунад, балки ба ӈамаи чизӈо худи мо пурра ґаноат мекунем. Тамоми ӈаракатӈои дил ва фикру орзуӈои ӈасани хурдсол ӈаминхел хеле нозук ва дақик тасвир ёфтаанд».

Муаллиф дар ин асар воқеиятро аз дидгоӈи бачаи сздаӈсола шарӈу тафсир мекунад. Ин усул имкон додааст, ки дунёи ахлоқиву маънавии ґаърамон аниқ ва табиӣ ба ґалам дода шавад. Маъорати нависанда махсусан дар он равшан ба назар мерасад, ки дар тарзу оӈанги баён рафтору кирдори ґаърамон ӈадди синну солро сахт ба эътибор гирифта, ба ин васила чеӈраи таъмимии ґаърамонашро ба вуъуд меорад, ки барои хонанда ʎиъатӈои муъими омӯзандагӣ касб мекунад.

ӈасани сздаӈсола орзуи ба фронт рафтан дошт. Вале тағояш Абдулатиф сабаб шуд, ки зиндагии ӯ роӈи дигар гирад. Абдулатифи маккор барои ӈасани беталриба ӈалқаи доми фиреб гардид. Абдулатиф мекӯшид, ки барои ӈасан дом гузорад. ӈасан ба ин дом афтид, зеро ба одамони худӣ, хоса тағояш Абдулатиф бовар дошт. Ин сабаб гардид, ки ӈасан шарикӣ макру риё ва ӈамкориӈои тағояш гардид.

ґаърамони кӯчаки нависанда мушоӈидакор ва орзупарвар аст. Ба ӈама чиз тавалъӯӈи хос дорад. Вай эъсос мекунад, ки коргарони Зарчашма на фақат ба Абдулатиф эътиром надоранд, балки ӯро бад ӈам мебинанд. Вале ӯ ба моӈияти ин бадбинӣ сарфаӈм намеравад. Дар натиљаи мушоӈидаӈо ва ґиёси муомилаи тағояш бо Шокиртарошаю ґосимљон ва наздики ба онон оӈиста-оӈиста ба таъи гап сарфаӈм мерафтагӣ шуд.

Шокиртароша, ґосимљон аз шахсиятӈое ӈастанд, ки ба ӈасан таъсири маънавӣ расонидаанд.

ґаърамони повест дар миёни воқеияти мураккаби замони ʎанг ба тасвир меояд. Воқеият ӯро бо одамони гуногун, робита бо одамони «худи» - тағояш ва ӈаммаслакони ӯ «бегонагон» - ґосимљон, Шокиртароша, ґарим чашми ӯро ба ӈақикати зиндагӣ мекӯшояд. Беш аз ин андешаи ӯро дар бораи

инсон таръ медиъад. Њасан бо таъсири робитае, ки бо одамон дошт, инсонъои нексириштро шинохта аз таѓояш Абдулатиф маънану ботинан људо мешавад ва рӯ ба одамони нексиришту поквильдон ва меънатдӯст меоварад. Бо њамин дастур «хеш» барои ў бегона гардид ва «бегонагон» хеш шуданд. Хонандаро концепсияи ахлоќии таръдодаи нависанда дар шинохти маќоми инсон мутвалъеъ медорад ва ин њодиса дар насри ин давра ба кудрат аст.

Чунончи дар боло ишора рафт таѓйироти нахустине, ки дар адабиёти ин давра рух дод, дигаргуниъои жанрї мебошад. Истифода аз жанръои хурд, мисли очерку њикоя, ангораъо ва махсусиятъои адабиёти ин давра буд. Дигаргунии дигари жанрї низ ба пайдоиши ёддошт, дром ва ѓайра вобаста мебошад. Маъз дар њамин давра муъимтарин асари устод Айнї «Ёддоштъо» ба майдон омад. Аз љониби Ѓанї Абдулло, Сотим Улуѓзода, Љалол Икромї, Мирзо Турсунзода, Муъаммадъон Косимов, Абдушукур Пирмуъаммадзода, Њаким Карим асаръои драмави навишта шуданд.

Кисме аз ин асаръо, аз љумла песаъои Љ. Икромї «Дили модар» ва «Хонаи Нодир», Сотим Улуѓзода «Дар оташ»-ро театръои драмави ба саъна гузоштанд. Вале асаръои нисбатан муъимми ин давра њамоно «Шоънома», «Лайли ва Мальнун», «Хусрав ва Ширин» буданд. Ин дромъо масоили муъимми ахлоќи, аз љумла ватанпарастї, собитќадами дар роъи муъаббати асил ва ва ѓайраро дар бар гирифта, аз љиъати бадеият низ бартариъо доштанд.

Ибтидои таърихи навини шеъри тољикиро муъакќикон ба иттифоќ соли 1918 шинохтаанд. Солъои 1922-1924 саъифаъои ин китоб холї мемонад. Ин солъое буд, ки дастгоъи расми ба иттифоќи пантуркистон халќи тољикро бе минбар сохт, яъне мардуми мо бематбуот монд. То нашри «Овози тољик» (15 августи соли 1924) шеъри тољики чоп нашудааст.

Муъакќикони таърихи назми ин солъо романтикаро аз хусусияти умдаи шеъри ин давра шинохтаанд. Ин равияро дар эљодиёти Айнї, Альзи ва баъдтар Лоъутї ба мушоъида гирифта, мусовї набудани онро таъкид кардаанд (96, 27). Ва ин романтизм то даралае аз романтизми маорифпарварї тафовут дошт, ки ин ба љанбаи инќилоби ва моъияти пурќуввати таблиѓоти дошт он дида

мешавад. Махсусан, шеърҳои ин давраи Лоҳутӣ дорои қувваи нави инқилобӣ буданд. Вале «Хаёлотӣ романтикӣ маорифпарваронаи Айнии шоир бо романтикаи инқилобии Лоҳутӣ як шуда, романтикаи адабиёти советии толиқро ба вуҷуд овард. Воқеияти инқилобӣ ва муборизаҳои қанҷрамононаи халқ заминаи ҳаётии ин романтикаро ташкил менамуд» (96,27).

Айни сарвари адабиёти нав ва нахустшоири гардишҳои нави инқилобӣ гардид. «Суруди озодӣ»-ро навишт. Ҳаёти пурфолҷаи аморати Бухоро, ки ўро қариб ба ҳалокат расонида буд, заминае гардид барои таронаҳои васфӣ ў дар бораи Инқилоб. Дар шеърҳои васфӣ ў агар тараннуми ҳавоҳои нави бебори ҳаводиси нави ҳаёти тасаллут дошта бошад, дар шеъри «Марисия»-и ў, ки дар марги бародараш Сиролддин гуфта шудааст, чеҳраи шахсияти пурқудрату қавиירוи пеши назар меояд. Эҳсос мешавад, ки «Ин шеър аз лиҳзати лўшу хурўши ҳиссиёт, андўши бепоён ва ғазабу кинаи фаровон бештарин намунаи лирикаи оташафрўзест, ки бо роњи исён ва инқилоб обёрӣ шудааст» (73, 77).

Дар эҷодиёти манзуми ин давраи Айни ин қабил шеърҳои, ки арзиши илтимои доштанд, аз бадеияти низ ҳолӣ нестанд, ба назар мерасанд. Вале умуман назми ин давра аз тараннуми хушк ва бемояи Инқилоб, мактабу маориф, озодии зан ва ғайра иборат буда, зиндагӣ ва воқеоти онро танҳо аз дидгоњи сиёсӣ ва табақоти тафсири мекунад. Дар бисёр мавридҳои ин қабил шеърҳо лўз тафсири манзуми воқеияти рўз чизи дигаре надоранд.

Дар радифи шеъри Айни мо аз матбуоти ин давра шеърҳои Т. Зеҳни, Ш. Нилми, А. Мунзим, А. Фитрат, Ҳамди ва дигаронро низ дучор меоем, ки воқеан ҳам «Дар бораи воқеаҳои муҳимми замон бо шеър фикру мулоҳиза баён кардаанд» (96, 32). Ин шеърҳо бештар хусусияти даъватӣ ва таблиғӣ дошта, аз лиҳози бадеият камарзишанд. Муҳаққиқони адабиёт ин давраи назми толиқро марҳалаи нахусти зуҳур ва инқишофи он донистаанд.

Марҳалаи дуюми он аз соли 1924 оғоз мешавад ва ин марҳала бо ташкили Ҷумҳурии мухтори Толиқистон ва таъсиси матбуоти толиқӣ - «Овози толиқ» алоқаманд аст. Дар ин давра инқилоби ноқомшудаи Эрон

Лоњуті барин шоирро ба Шўраві овард, ки баъд Тољикистонро дуввумин ватани хеш интихоб намуд. Пайки инќилобии Лоњуті дар ин давра шеъри «Инќилоби сурх» буд, ки шоирони тољик Айнї, Њамді, Мунзим, Фитрат, Авњадї ба он лавоб гуфта, Лоњутиро ба «Адиби сурх» мусаммо карданд.

Муњаќќикони шеъри Лоњуті, аз лумла Сипонлу Лоњутиро «Шоири дуњової» хонда, вуруди ўро ба Шўраві марњалаи заволи шоириаш донистааст. Донишманди тољик М. Шакурї низ бар ин аќида аст, ки «он гоњ, ки Абулќосим Лоњуті аз Эрон ба Шўраві паноњанда шуд (1922) бунёди фалсафии шеъраш ќавї буд. Дар кишвари Шўраві шеърњое аз ќабилеи ќасидаи «Кремл» (1922), як силсила рубоиву ғазалњо сурудааст, ки аз биниши фалсафии ў гувоњї медињанд. Аммо баъдтар ба вежа дар дањаи сијум шеъри иљтимоии Лоњуті аз њикматписандї дур рафтани гирифт ва мазмунан аз дастурњои дастгоњи идеологии рўз иборат асту бас. Дар солњои ланги зидди фашизми Олмон дар шеъри Лоњуті боз лямбабастњои амиќи умумиинсонї мавќењи бештар пайдо карданд. Чун худ муборизи ларрор буд, ланги озодихоњи боз чашмаи иљњоми моњиятљўии ўро ба лўш овард» (М. Шакурї. Нигоње ба адабиёти тољикии садаи бист, «Садои Шарќ», 1998, 1-6 сањ-116).

Фаъолияти шоири Айнї дар ин давра мусовї бо фаъолияти носириаш идома дошт. Бисёре аз шеърњои Айнї, Лоњуті ва њамсафони дигари онњо аз таъсири манфии лараёни идеологии ваќт, ки бар адабиёт ва муњити адабї нуфуз дошт, озод набуданд.

Дар ин давра танњо эљодиёти Пайрав Сулаймонї ба мо имкон медињад, ки дар бораи тамољњо, мавзељузинињо ва саргумињо дар шеъри ин давра сухан гўем. Дар ин боб муфассалу мушаххас дар эљодиёти Пайрав сухан хоњем гуфт. Алњол њамин ќадар метавон ишора кард, ки Пайрав ягона шоири ин давр буд ва ќурбони ќалбозинињои замон ва сиёсати давр гардид. Зарбу лате, ки ба ў ворид омад, ин ќаблан иќдоми боздоштани роњи нируњои солими адабиёт буд. Сарнавишти пурфолїаи њунари ва инсонии Пайрав бозѓўи њолати воќеии сиёсати адабии њизбу давлат дар ин солњост.

Дар давраи ланг низ назми тољик назми воќеагаро буд. Асосан хидмати

таблиғотиро адо мекард. Вале шоироне буданд чун Ҳабиб Юсуфӣ, ки барои шеъри асил мубориза доштанд ва нисбат ба шоирони дигар шеърҳои беътаре меғуфтанд.

Ҳабиб Юсуфӣ аз оғози фаъолияти шоириаш (1934) ба ғуфтани шеъри образнок майли тамом дошт. Бесабаб набуд, ки мафъуми «Ватан» дар шеъри ӯ тобиши хос пайдо карда, минбаъд дар ҷангномаҳои ӯ ба образи комили шеърӣ бадал мешавад. Шояд таъҷуди комили илтимои ва шоириаш буд, ки ин номи муқаддасро дар бисёре аз шеърҳои бо Ҳадафи амики Ҷоявӣ ва эълодӣ гузоштааст. «Таронаҳои Ватан» унвони маълуми шеърҳои ӯст, ки соли 1939 нашр гардидааст. Ва бо номи «Ватан» шеърҳои дигар низ ғуфтааст.

Мавзӯи Ватан ва муқаддасоти он паси ӯ сатри шеърҳои замони ҷангии Ҳабиб Юсуфӣ ҷорист. Дар ин замина шеърҳои «Таърих дидааст», «Интиқом», «Мо ба душман зарбаҳои душманафкан медиҳем», «Амон нест», «Муҳаббат ва ҳақиқат» ҷолибанд. Нируи халқ, ки соҳиби хоки обу Ватан аст, дар ин шеърҳо образи шеърӣ мафъум аст, ки бори амики шеърӣ мекашад ва шеъри шоирро ба назари хонанда ҷаззоб ҷилва медиҳад. Дар ин шеърҳо шоир адолатро бар разолат муқобил гузошта, озолии Ватанро муҳимтарин рӯи ҳақиқат хеш тафсир мекунад. Дар ин замина муҳаббати ӯ ба Ватан хеле амиқ меравад, ки хонандаро билкул фаро мегирад ва мутаассир месозад.

Тамоюли манфии, ки дар шеъри ин давра ба назар мерасад ҳамоно воқеанигории маъз аст, ки ин адабиётро аз асолати ӯнари дур бурдааст. Вақте илмолан бо эълодиҳои намояндагони шеъри ин давра, аз ҷумла Лоҳутӣ, Турсунзода, Раҳимӣ, Зуфархон Ҷавҳарӣ, Суҳайлӣ Ҷавҳаризода, Ноил Шерзода, Сарвар, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Мунзим, Лутфӣ Обидхӯла, Пайрав, Ҳабиб Юсуфӣ, Мирсаид Миршакар, Нодир Шанбезода, Муҳиддин Аминзода, Тилло Пӯлодӣ, Бокӣ Раҳимзода, Ғаффор Мирзо, Саидали Вализода, Ҳикмат Ризо ва дигарон назар афканем, равишҳои мусбату манфии шеъри ин давраи тоҷик комилан пеши назар меояд. Мебинем, ки дар ин миён шоироне будаанд, ки рисолати хешро дар назди ӯнару Ватан ба ҳубӣ дарк крада ба қадри истеъдод дар рушди шеъри тоҷикӣ саҳм гузоштаанд. Ғуруҳи дигар, ки

мутаассифона, бештаранд, шеърро барои нон ва ном гуфтаанд, ки якеро шомил шуда, дигареро бо фавти хеш аз даст додаанд. Ин гурӯҳро асосан сиёсати ғизб рӯи кор оварда, дастгирӣ карда ва аз онҳо барои таблиғ ва таъкими идеологияи ӯро истифода кардааст. Ин гурӯҳ маъз сиёсати ғизбро дар бораи адабиёт думбол мекарданд, ки оқибат онҳоро чун шахсияти ӯнари ноком сохт ва беш аз ин ба рушди адабиёти асил монетаҳои зиёде эълон кард.

Бисёр мавзӯҳои, ки ба шеъри ин давра ворид шуданд, заминаи сиёсӣ доштанд. То вақтҳои наздик тавалӣӯ ба мавзӯи байналмиллалӣ дар шеъри толиқӣ аз равишҳои тоза ва мусбат маънидор мешуд. Вале имрӯз гурӯҳе аз адабиётшиносон ба шеърҳои дар ин мавзӯ гуфтаи Пайрав ва Турсунзода барин шоирон эрод мегиранд ва ин равишро аз ӯодисаи каммои адаби таъбир мекунанд. Камбудии ӯиддӣ дар он буд, ки «шеъри сиёсии таблиғӣ дар даъаи сӣ ва чиъил аз ӯақиқати воқеӣ кам чизеро дар бар дошт» (117). Дар ӯамаи ин гуна шеърҳо ӯаёти халқӣ Шӯравӣ, хоса сокинони Шарқӣ Шӯравӣ пурмуболиға ба тавсир меомад.

Равиши номатлуби дигари шеъри ин давра фуру гузоштани ӯуввияти миллӣ буд. Назарияи халқӣ советӣ заминаи «ӯуқуқӣ»-ро барои чунин амал ба адабиёт, хоса ба муболиғони ин сиёсат муъаё сохт. Ин равиш космополитизми зиёновар буд, ки шоирони саршинос ба гузашта бо танаффур нигариста, барои мероси гузаштаи миллӣ арзиши лозимаро қоил намешуданд. Алайҳи жанру шаклҳои шеърӣ, аз ӯумла қасида ӯанг эълон карда, ӯатто рӯҳи ахлоқписанди шоирони чун Саъдию ӯофизро озор доданд.

Рӯ тофтан аз шеъри асили гузашта, офаридани шаклҳои сунӣ боиси ба вуҷуд омадани шеъру дostonҳои қолабӣ гардид. Дар наср ва назм пайравии бесуд ӯуз сирқот онро чизи дигаре наметавон шинохт, риволь ёфт ва ин гуна асарҳо аз асолати ӯунари бархурдор набуданд.

Мавзӯоти замона тақозо кард, ки насру назми камзарфу каммои ба истилои истеъсолӣ ба майдон ояд. Тақлид ба Горкий, тақлид ба Шолохов, ба Маяковский ифтихори адиб дониста шуд ва касе ӯақ надошт, ки моъияти ин

гуна лъустульўњоро тафсир кунад. Њамин гуна сиёсати нораво адабиёти аз њуввияти миллї марњумро рўи кор овард, ки боди ваќт бисёр сањифањои онро ба осорхонаи таърих тела дод.

Савол ва супоришот:

1. *Адабиёти давраи муборизањои ичтимой-сиёсї ва мафкуравї ва моњияти он*
2. *Доир ба муборизањои истиќлолиятхоњї дар адабиёти бадеї маълумот диҳед.*
3. *Адабиёти навини тољик ва оғози ташаккули он.*
4. *Доир ба марњилаи инкори суннат ва мерос дар адабиёти тољик маълумот диҳед.*

Мавзўи 5. Дарачаи ташаккули насри бадеии тоҷик аз солњои 60 қарни XX- то имрўз

Наќша:

1. *Даврони бозгашт ва эҳё. (Охири солњои 50 то имрўз).*
2. *Хусусиятњои хоси инкишофи адабиёти ин давра.*
3. *Равишњои асосии назму наср.*
4. *Хидматњои Мўъмин Қаноат, Лоиқ Шералї ва Бозор Собир дар инкишофи шеърӣ ин давра.*
5. *Инкишофи насри бадеии тоҷик ва хусусиятњои асосии он.*
6. *Падидањои тоза дар адабиёти марњилаи мавриди назар.*

Тағйироти нисбї дар њаёти сиёсиву маданияи мамлакати шўравї фаќат баъди анљумани XX њизби коммунистї рух дод. Тағйири дидгоњњои њизб ба адабиёт фазои муносиботро ба он њам дигар кард. Дар зинаи аввал њизб гирењи мушкилаи муносибат ба мероси гузаштаро боз кард. Дар ин замина тавалљўњ ба нашри мероси гузашта, омўзиши таърих ва таллили зодрўзи абармардони таърихи фарњанг афзуд. Бузургдошти солрўзи Рўдакї, Њофиз, Љомї ва Ањмади Дониш аз муњимтарин кўшишњо дар ин замина буд. Њамчунин ба таќозои вазъи ба амалода пайвандњои катъшудаи фаврњангї миёни кишварњои њамљавор як даралъа барќарор гардид. Ин њодиса, имконияти баърабардориро аз фарњангу адаби Эрон муњайё сохт.

Баъди анљумани њизб назар ба таърих, фарњанг, аз лумла, роњи таърихии инкишофи адабиёт ва сарнавишти адибон як андоза дигар шуд. Номи

сиёњи сарнавишти бисёре аз фарзандони намакњалоли халќ, ки ба тўњмат њабсу таќкиб шуда буданд, сафед гардид ва бегуноњии ононро њизбу њукумат эътироф карданд. Ин њама шароитеро фароњам овард, ки то даралае халќу кишвар аз садамаи сиёси ва маънавї рањои ёбад. Ин њолат табиист, ки боиси таѓйир пазируфтани диди адибон ба воќеият гардид ва ба меёрњои тасвир низ дигаргунї ворид кард.

Назари солим ба осори адабии гузаштагон ва мероси адибони кишварњои њамлаваор шароити нашри осори баъзе аз адибони саршиноси Эрону Покистон ва Афѓонистонро муъайё сохт. Дар ин замина аз љониби Мирсаид Миршакар ба чоп расидани баргузидаи осори Муњаммад Иќбол њодисаи муњимми фарњанѓи буд ва ба муњити шеърӣ тољикӣ, аз љумла, эљодиёти худи Миршакар бетаъсир набуд.

Охири солњои панљоњ ба майдони адабиёт гурўњи адибони љавоне ворид шуданд, ки вуќуфе аз гузашта ва имрўз доштанд. Ин гурўњ дар мактаби суннатњои адабии гузашта ва њам Айниву Лоњутӣ парвариш ёфта, вобаста ба фазои сиёсии мамлакат чашмандозиашон ба воќеият низ дигаргуна буд. Дар сари ин сарљўи сабз Мўъмин Каноат ќарор дошт. Гурўњи дигари шоирон аз ќабилӣ Лоик, Бозор Собир, Ѓоиб Сафарзода, Кабибулло Файзулло, Гулназар, Гулрухсор ва дигарон ба майдон ворид шуданд, ки њар кадоме дид ва концепсияи хоси эљодӣ доштанд.

Дар наср низ тозальї шурўњ гардид. Як навъ таърир ва фурўгузории дидгоњњои ќолабӣ воќењ шуд, ки натиљањои мусбат ба дунбол дошт. Дар раванди њамин дигаргунињо навиштањои Љ.Иќромӣ «Духтари оташ», «Дувоздањ дарвозаи Бухоро», «Тахти воѓун», «Хатлон», Рањим Љалил «Шўроб», Юсуф Ақобиров «Замини падарон», «Норак», «Водии муњаббат», «Дунё ба умед», Муњиддин Хољаев «Об - рўшноӣ» ва ѓайра ба вуљуд омад.

Зимнан бояд гуфт, ки арзиши бадеии ин асарњо яқсон набуданд. Дар њамаи инњо таъсири тамоюли манѓии воќеанигорӣ ва тобењият ба дархостњои иќтисодиву ахлоќии њизб равшан ба назар мерасад.

Яке аз тамоюлҳои дигари зиёновари насри ин давра Ӣамоно зоӢирнамоии воќеаӢои шигифтангез ва тасвирӢои парнографистӣ мебошад. Ин амалро баъзе нависандагон маъз барои шӯӢратталабӣ мекарданд, ки зиёни Ӣам ахлоқиву Ӣам маънавӣ дар пай дошт. Дар ин равиш асарӢои Юсуф Ақобиров «Замини падарон», «Норак», «Водии муӢаббат» ва «Дунё ба умед»-ро метавон зикр кард.

Мутаассифона, Юсуф Ақобиров концепсияи пешинаи худро дар тасвири чеӢраи зан аз даст дода. ЧеӢраи занони ишратпараст, сабуқпо ва бадахлоқ дар асарӢои ӯ мавқеъ пайдо мекунанд.

Қаблан Ақобиров ба образи характерӢои занону духтароне тавалълӯӢ дошт, ки ахлоқан зебо ва дар ишқу муӢаббат содиқу устуворанд. Ин гуна қаърамонони ӯ дорои «малоӢат, Ӣаёи шарқии ба занону духтарони тольик хос» (Л. Бақозода) буданд. Ин мавқеи ғоявии нависанда дар повестӢояш хеле қавӣ буд. Афсӯс, ки дар романӢои зикршуда назари нависанда ба чеӢраи қудсии зан дигар шуда, акнун «зан на Ӣамчун шахсияти комил, инсони озод, на Ӣамчун неруи фаъоли лъамбият, балки Ӣамчун фарде тасвир мешавад, ки дунёи тангу маъдуд дорад, зиндагии мешанӣ мельӯяд» **(Ниг.: 14,101-109)**.

Дар бисёре аз асарӢои ин давра нақли воқиа ва тасвири рӯяқии Ӣодисаву воќеаӢо нуфуз дошта, нависандагонро аз лъустулӯӢои амиқӣ бадеӣ боз доштааст. Бинобар ин Ӣам насри ин замони тольикӣ аз лъараёни лъустулӯӢои пуршитоби насри бадеии халқӢои ИттиӢоди собиқӣ Шӯравӣ хеле-хеле ақиб меистад. Ин навиштаӢоро бо асарӢои хуби нависандагони рус, латиш, гурлӣ ва арманӣ наметавонем муқоиса кард. Зимнан бояд гуфт, ки чунин муқоисаӢоро гоӢо адабиётшиносони тольик анълум додаанд, вале дар ин қиёс бештар мутавалълёеӢи мазмуну мундариља, ғоя ва образӢои асарӢо шуда, лъанбаи бадеӣ ва Ӣунари нависандагиро фурӯ гузоштаанд.

Баъдтар асарӢои Ӣрун ҚӯӢзод «Як рӯзи дароз, рӯзи бисёр дароз», «Ӣам қӯӢи баланд, Ӣам шаӢри азим», Сорбон «Ақтёр», «Зарафшон», Саттор Турсун «Се рӯзи баӢор», МуӢиддин Хољаев «Нанг ва номус» ба майдон омад, ки савия ва диди муаллифон дар шинохти Ӣақикати таърих то андозае дигар

шуда буд. Ин муаллифон воќеияти таърихи ва рӯзмарраро на аз дидгоњиои қолаби, балки аз мавќеи арзишњиои умуминсонї шарњу тасвир карда, образњиои қолиберо ба вуљуд оварданд. Сабаби ба душворї ва гоњи бо ихтисор чоп шудани ин асарњи низ дар тозаназарии муаллифон буд, ки ба сензураи ваќт писанд намеомад.

Дар рушди насри ин давра хидмати С. Улуѓзода бузург аст. Вай бо таълифи як силсила асарњиои таърихи ёди мардуми моро ба гузаштаи дуру наздик мутавалљеъ сохт. Таърихи бадеии кишвар ва сарнавишти беъин фарзандони онро ба воситаи асарњиои хубаш падида овард. Дар ин замина драмањиои ў бахшида ба Рӯдакї, Абўалї ибни Сино, Темурмалик ва Ањимади Дониш аз бисёр қолиб буда, як навъ худшиносии миллиро дар қомаеъаи мо таќвият бахшид.

Ба назари мо муъимтарини тамоюл дар эљодиёти С. Улуѓзода он аст, ки вай беш аз њама ќудрати тавоноии маънавии халќро, ки ба сурати ќаърамонї дар шароитњиои мураккаб ва мушкил зуњур кардааст, тасвир мекунад. Чун идроки бадеии инсонро дар эљодиёти адиб ба назар гирем, образњиои Рӯдакї, Сино, Ањимади Дониш, Темурмалик, Восеъ, Шивољї ва ғайра пеш аз њама талассуми зўрмандии маънавии халќ њастанд. Қои романи «Фирдавси» дар эљодиёти Улуѓзода хос аст. Ин роман њашамати таърих, маънавиёти миллатро пеш чашми мо зинда медорад ва тамоюли эљодиёти адиб – худшиносии миллиро таќвият мебахшад.

Баъди съезди ХХ-и њизби коммунистї тавалљўњи нависандагон ба масоили ахлоќ ва худшиносии фард бештар гардид. Дар ин замина хидматњиои Фазлиддин Муъаммадиев бузург аст. Романи «Палатаи кунљакї», ќиссањиои «Варта», «Шоњии япон», њикояњиои «Љага», «Рўзи дафни усто Оќил», «Роъ», «Сози мунаввар», «Даъво», «Хиёбони Нодир» ва ғайра дар насри тољикї њарфи тозаанд. Назари қоњиятљў ва ахлоќписанди нависанда арзиши ин асарњиои ўро афзудаанд. Зимнан бояд таъкид кард, ки Фазлиддин Муъаммадиев аз нависандагонест, ки шеваи равоншиносии тасвирро дар насри мо талдида кард. Дар ин замина романи «Палатаи кунљакї» асари қолиб ва

пандомўзест. Нависанда аз аввалин навиштањояш ба маънавиёти инсон тавалљўњи хос дошт. Њатто сарнавишти «одамони кўњна» барои ў омўзанда ва барои љомеа беарзиш набуд. Чунин концепсияи идроки бадеї дар асарњои минбаъдаи ў инкишоф ёфт. Дар ин равиш романи «Палатаи кунљакї» дар эљодиёти адиб маќоми хос дорад.

Дар раванди љустуљўњои маънавию ахлоќии насри имрўзай тољик Љумба Одина ва романи ў «Гузашти айём» љойгоњи хос дорад. Љумба Одина аз љумлаи нависнадагони тозаназар буд. Аввалин њякояњо ва повестњои «Авроќи рангин», «Иншо дар мавзўи озод» гувоњи чашмандозии хоси ў дар шинохти њаќиќати зиндагї ва сарнавишти инсон буданд.

Романи «Гузашти айём» љасоратмандии ўро дар роњи тањќиќ воќеият, сарфи назар аз тамоми бандњои расмиву ғайрирасмї собит кард. Нависанда аввал романро дар маљаллаи «Садои Шарќ» ба чоп расонд ва ба муќовимати сахти кормандони њизбу давлат дучор гардид. Сензураи давлатї нусхањои онро мусодира кард. Бисёре аз масъулони њизбї ва баъзе мунаќќидон (А. Сайфуллоев) романро аз љињати ғоявї зиёновар эљон карданд ва он њама талошњои бемањнї оќибат сари навсиандаро хўрд.

Вале замона худ барои адиби танњо фатвои наљот баровард. «Гузашти айём» сафед шуд ва дар шакли китоби алоњида ба чоп расид. Љумба Одинаев дар ин асар манзараи вусъатнокеро аз воќеияти солњои 30-40 ба тасвир мегирад. Роман як марњалаи муњимми њастии халќи тољикро аз пањлуњои наваш, аз назари идеявию ахлоќї фаро мегирад. Дар ин асар нависанда бори аввал дар насри тољикї ќолабњои маъмулиро дар тасвири симои коммунист шикаст, моњияти амалу кирдори инсони фармонравоеро, ки бунёди ахлоќї ва маънавияш хароб аст, падида овард ва мањз њамин нуќтаи ғоявии асар муќобилати дастгоњњои расмиро ба вуљуд овард.

Мунаќќид А.Набиев романи «Гузашти айём»-ро романи андешањо, аќидаву принсињо шинохта буд (65, 41), ки воќеан дуруст аст. Ин асар њам аз љињати ғоявї ва њам бадеї асари навоварона эљтироф шудааст. «Гузашти айём» арзиши фаровони ахлоќї дошта, дар ташаккули љонфидої,

инсондўстї, вафодорию муњаббат барин хислатњо ба хонанда кўмак мекунад. Арзиши дигар ва бисёр муњимми роман дар он аст, ки мо доир ба бисёр пањуљои воќеияти солњои сї, ибтидои љанги љањонї њарфи тозаро аз забони нависанда мешунавем. Дар тасвир ва тањлили воќеањо адиб ќабл аз њама ба арзишњои умуминсонї арљи бештар медињад.

Абдуљамид Самадов, Бахманёр ва Сайф Рањим дар рушди насри ин давра њар кадоме ба ќадри имкониятњои худ сањм гузоштаанд. Љустуљўњои А. Самад бо дигаргунињое, ки дар насри воќеанигор ва ахлоќписанди солњои охир ба вуљуд омад, алоќаманд аст. Дар навиштањояш ў бештар ба масоили ахлоќї, хилќати муосирон ва тамоюљои манфии ахлоќие, ки дар даври Шўравї тайи солњо рушд кард, тавалљўњ кардааст. Дар ин радиф навиштањои ў «Баъд аз сари падар», «Аспи бобом», «Косаи давр» аз бисёр љињатњо љолиби диќќатанд.

А. Самадов дар повести аввалинаш «Баъд аз сари падар» амалу кирдори ќањрамонашро дар зиндагии њаррўза, њаёти соддаи орому хонаводагї ба мушоњида мегирад ва дар ин замина ба масоили муњим, монанди идеали ќањрамон, суннатњои ахлоќиву маънавї, бузургиву пастии афрод ва ғайра тавалљўњ мекунад. Ин тамоюли эљодии ў дар навиштањои баъдиаш, аз љумла «Косаи давр» ва баъзе њикояњои ў аз ќабиле «Њазл» риволь ёфтааст.

Бисёр муњаќќикон зуњури тамоюли навро дар роњи дарки бадии воќеият ба эљодиёти Бањманёр ва Сайф Рањимзод алоќаманд медонанд, ки аз воќеият дур нест. Дар навиштањои ин гурўњ хоса Бањманёр тафаккури тахайюлї афзалият дошта, шакљои щартиву рамзї ифодагари усули бадии нависандаанд. Дар ин замина аз нахустин навиштањояш Бањманёр ба мавзўњои њифзи табиат, пайванди инсону муњит, набототу љамод, пайванди олами кабиру саѓир ва ғайра диќќат мекард ва ин равия дар навиштањои баъдиаш инкишоф ёфт. Мальмўаи аввали ў «Ишќи сайёд» (1984) асосан њамин масъалањоро дар бар гирифта, нависанда кўшидааст, ки њадал имкон аз усули воќењанигории мањз, ки дар насри тољик маќом дошт иљтиноб кунад.

Усули тасвири шартиву рамзї дар маълумоти охири ў «Аспи обї» (1988) ва «Дуди ӯасрат» (1993) такмил ёфта, нависанда кӯшидааст, ки бекадрї ва хориву зории инсон, азоби алиме, ки инсон гаравгони он шудааст ва саргумии мардумро дар гиру дори дунё, ӯамчунин сияҳрӯїи одамону замонро нишон дињед. Навиштањои Бањманёр аз лїњати бадеият сабаќате доранд, суханаш хос аст.

Сайфи Рањимзод низ аз нависандагони лўянда ва тозанигори имрӯз аст. Вай бо наشري нахустин маълумаш «Ситорањои сари танўр» (1984) сабит кард, ки пайгири роњи тайшуда нест ва ӯарфи худашро дар адабиёт арза карданист. Аз наشري маълуми аввал то маълумоти «Аз ёдњо, аз ёдњо...» (1988), «Доғистон» (1993) ў пайгири ӯамин мароми эљодист. Сайф Рањим дар мавзў ва биниши бадеї «истиќлол»-и комил дорад. Ў дар ӯель навиштааш ба воќеанигорї тамољоле зоњир накардааст ва ин аз фазилати эљодии ўст. Ў дар навиштањояш аз бемаънавиятї, фасоди ахлоќ, ноинсофї, худбинї, поймол гардидани адолат ва мусоват дар лўмеа урён ӯарф намезанад, балки зимни тасвир ин ӯама масоилро матрањ сохта, хонандаро сари андеша ва натиљагирї танњо меѓузорад.

Тозакорињои солњои шаст ва ибтидои солњои ӯафтодро дар шењи тољикї муњаќќикон ба иттифоќ ба кӯшишњои Мўмин Каноат, Лоик ва Бозор Собир алоќаманд донистаанд, ки воќеият аст.

Муњимтарин таѓйироте, ки дар шењи ин давра ба назар мерасад, дигар шудани усули тасвир аст. Дигар аз таѓйиротњо тавалљўњ ба мавзўњои муњимми зиндагии инсон ва таърих аст. Худшиносии миллї ӯадафи асосии андешаи шоиронаи ин гурўњ ќарор гирифт. Дар шењр ба тасвир омадани сарнавишти инсонї ва маънавии абармардони таърих, монанди Рўдакї, Ибни Сино, Оли Сомон, Айни ва ғаира ӯадафњои амиќи ғаоявї дошт.

шоирон дар боби таърих, дар боби мавќеияти ашхоси барљастаи таърих, сарнавишти миллат ва забону фарњанги вай лїддан ба андеша рафтанд.

Ба ифодаи М.Шакурї ин гуна дигаргунињо дар шеъри дањаи шасту њафтод зиёд ба вуљуд омаданд. Беш аз ин «дар шеър силсилаи афкор – андешањои мураккаби пайдарњам, андешапарвари и пурњиссиёт, ки аксаран мўњтавои иљтимої ва гоњ мундариљаи фалсафї дошт, риволь ёфт. Андеша дигар бо диди синфи мањдуд набуд, яњне на фаќат бар синфиятгаронї, ки кам-кам коњиш меёфт, балки бар чашмандози густурдатаре бунёд дошта, арзишнои башариро њар чи бештар дарбар меоварад» (116,119).

Шеър акнун ифодагари њиссу андеша, тўѓени дил гардида ба њудудњои жанрї низ рахна андохт. Таѓйироте дар сохтмони шеър, истифодаи арўз ба миён омад, ки на њама ваќт муфид ва натиљанок буд. Дар њамин равиш шеъри озод бо шеъри тољикї омехт ва баъзе намунањои хубе низ ба миён омад.

Мўњмин Каноат, Лоик, Бозор Собир пайванди шеъри тољикиву форсиро тањким бахшида, шеъри моро ба асл њам шаклан ва њам мањнан хеле наздик бурданд. Шеър аз назари њунар низ то даралѓае ба камол расид.

Мутаассифона дром дар адабиёти ин давра маќоми шоён надорад. Драманависоне чун С.Сафаров, М.Бахтї, К.Киром асарњои сањнавї навиштаанд. Дромњои инќилобии Ѓанї Абдулло ба ваљњи мавзў асосан рўи сањна буданд.

Фазлиддин Муњаммадиев низ бо номи «Охири арўсии амир-ал-мўњминин» драмае навишт. Вале бењтарин асарњои ин давра њамон «Темурмалик», «Восеъ», «Алломаи Адњам ва дигарон»-и С. Улуѓзода шинохта шудаанд. Ин асарњо бо муњиммиятии мавзў ва арзиши бадеї дар таърихи адабиёти мо маќоми хос доранд. Нависандаи бузург таърихро ба хидмати имрўз кашида, хонандаи хешро дар баробари фольањои таърихи халќ ба андеша мебарад. Киссу ифтихори инсонї ва миллиро ба љунбиш меорад ва масъулиятро бар дўши муосирон мегузорад, ки ин њам шинохти њаќиќати таърих ва софкори ахлоќ аст. Масъулиятшиносии инсонї ва тањаддуди иљтимої муњимтарин рукни фикри бадеи нависанда аст.

Аз охири солњои њаштод ба баъд даврони тозатар дар таърихи адабиёти тољик оѓоз меёбад. Ин тозакорињо, бешак ба бозсозии иљтимоию сиёсии давр

сахт марбут аст. бозсози муњити комилан озодеро дар љомеъа ба вуљуд овард. Дар ин раванд фошгўиву озодандешї риволь ёфт ва ин њодиса, бешак, таъсири амиќе ба муњити маънавї гузошт ва фаъолиятмандии иљтимоиву граждании адибонро зиёд кард. Бисёре аз адибон, њам шоиру нависандагон ва њам муњаќќикони таъриху адабиёт ба воќеият ва таърих талдидї назар карданд. Њамаи ин дигаргунињо ба он овард, ки адабиёт то њадде аз сиёсатфурўшии маъз ва иљтимоигарони дурушт рањои ёфт.

Бешак, ба рушди ин раванди мусбат матбуоти рўз мусоидат кард. Бисёр рўзномаву маљаллањо дар чопи асарњои адабиву маќолањои нављўёна иќдомњои љиддиро ба роњ монданд. Дар ин равиш ашњор ва маќолањои Мўъмин Қаноат, Лоиќ, Бозор Собир, Гулназар, Гулрухсор, Фарзона, Камол Насрулло, Низом Қосим, Сиёвуш ва дигарон ба чоп расид, ки муњити озодандеширо дар љомеъа тавсия бахшид ва чашми мардумро ба шеъри асил кушод.

Дар наср ин гуна раванди «истиќлолхоњї» нисбатан сусттар ба назар мерасад. Вале чењрањое чун Љ. Одина, Ў. Кўњзод, Саттор Турсун, Абдуљамиди Самад, Баъманёр, Сайф Рањим ва К. Мирзо дар ин замина хидмате кардаанд. Муњимтарин иќдоми онњо насрро аз воќеагаароии маъз як даралъа берун овардан ва арзишњои њунариро боло бурдан буд.

Савол ва супоришот:

- 1. Муаммоњои адабиёти навин дар даврони бозгашт ва эҳё. (Охири солњои 50 то имрўз).*
- 2. Хусусиятњои хоси инкишофи адабиёти ин давраро дар асоси эҷодиёти адибони давр нишон диҳед.*
- 3. Хидматњои Мўъмин Қаноат, Лоиќ Шералї ва Бозор Собир дар инкишофи шеъри ин давра муайян кунед.*
- 4. Инкишофи насри бадеии тоҷик ва хусусиятњои асосии он дар осони нависандагони давраи мазкур.*

III. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ

1. Трилогияи Чалол Икромӣ 2-соат

“Духтари оташ”, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”, “Тахти вожгун” ва проблемаи таҳаввули сегонанависӣ дар адабиёти тоҷик

Адабиёт:

Муқимов Р. Чалол Икромӣ-драматург. -Д.: Адиб, 1988, 96с

Худойдодов Б. Се очерк дар бораи се адиб. -Д.: Ирфон, 1984

Икромӣ Ч. Романҳо: “Шодӣ”, “Ман гунаҳкорам”, “Духтари оташ”, “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”, “Тахти вожгун”

Ҳамроев Ч. Таърихи адабиёти навини тоҷик. –Тошканд: Тамаддун, 2015

2. Мавқеи дoston дар эҷодиёти М.Турсунзода. 2-соат

Дostonҳои “Садои Осие”, “Чароғи абадӣ” ва “Чони ширин”, мавзӯ ва моҳияти онҳо.

Адабиёт:

Бобоев Ю. Синаҳсолори назм. -Д.: Ирфон, 1971

Бобоев Ю. Эстетика ва қадамҳои назму насри тоҷик. -Д.: Адиб, 1988

Маҳорати эҷодии М. Турсунзода (мачмӯи мақолаҳо). -Д.: УДТ, 1981

Ҳамроев Ч. Таърихи адабиёти навини тоҷик. –Тошканд: Тамаддун, 2015

3. Сотим Улуғзода ва таърихият дар осори ӯ. 2-соат

Офариниши образҳои таърихӣ.

Адабиёт:

Улуғзода С. Асарҳои мунтахаб, иборат аз 4 ҷилд. -Д.: Ирфон, 1967-1976

Улуғзода С. Фирдавсӣ. -Д.: Адиб, 1988

Ҳамроев Ч. Таърихи адабиёти навини тоҷик. –Тошканд: Тамаддун, 2015

4. Инкишофи жанри дostonи манзум дар эҷодиёти М. Қаноат. 2-соат

Масъалаи анъана ва навоарӣ дар дostonи муосир. Таҳаввул ва таҷдиди жанри дoston дар эҷодиёти М.Қаноат.

Адабиёт:

Қаноат М. Осори мунтахаб, ҷ.2. Дostonҳо. -Д.: Ирфон, 1982

Ҳамроев Ч. Таърихи адабиёти навини тоҷик. –Тошканд: Тамаддун, 2015

5. Тасвири проблемаҳои ахлоқи иҷтимоӣ, қувватгирифтани психологизми тасвир, вусъати монологи ботинӣ. 2-соат

Майл ба рӯйдодҳои таърихӣ дар насри Саттор Турсун.

Адабиёт:

Набиев А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон. -Д.: Ирфон, 1987

Турсун С. “Пайванд”, “Се рӯзи як баҳор” –Д.:

Ҳамроев Ч. Таърихи адабиёти навини тоҷик. –Тошканд: Тамаддун, 2015

ГЛОССАРИЙ

Термин	Шарх
Автобиографизм (юноні)	инъикоси лаъзаъои њаёти муаллиф дар асараш.
Лирикаи автопсихологӣ	ашъори лирикие, ки дар он њолатъои рӯъии худи муаллиф ифода ёфтааст.
Анахронизм (юноні)	ѓайритаърихӣ; саъван ё ќасдан нодуруст ва хато тасвир кардани воќеа, замон ва корномаи шахсони гузаштаи таърихӣ дар асари бадеӣ; асаръо дар бораи Искандари Македонӣ, Абӯмуслим ва ѓайра.
Апсихологизм	инкори тасвири њолатъои рӯъӣ дар эълоди бадеӣ.
Архетип (лотинӣ)	1) нахустобраз; нусхаи аслии асари ќадим; 2) «идея»-ро асоси системаи образ номидан дар эстетикаи К.Г.Юнг.
Герменевтика (юноні)	тафсирот, ташреъот; навъи илми матншиносӣ, ки назария ва хусусиятъои асаръои ќадими меомӯзад ва матнъои онъоро барќарор мекунад.
Глосса (юноні)	калимаи нодир; калимаи мушкилмаънои архаистие, ки маъною мазмуни онро котиб, муъаррир, хонанда дар њошияи асар шаръ медиъанд
Глоссарий (юноні)	луѓат; шаръу тафсири калимаъои архаистӣ, камистеъмол ва номафъум; њошия, иловаъо дар њошия ва вараќи асар.
Подтекст	маънои ниъонӣ, таътулматн; матни тамсилӣ, матни маъозӣ, матни иъоммаъно.
Психоанализ	усули таълили психологӣ; яке аз лъараёнъои субъективӣ- идеалистӣ дар соъаи эълоди бадеӣ, ки ба омӯзишу таълили азобу машакќат ва њолати рӯъии персонажъо диќќати асосӣ дода, маќоми лъамбиятӣ ва иълтимоии персонажъоро аз эътибор соќит мекунал.
Психологизм (юноні)	ба фаъолияти рӯъӣ иснод овардани нависанда; майли амиќ тасвир кардани рӯъия, олами ботинӣ ва ноаёни инсон.

<p>Мактаби психологі</p>	<p>яке аз мактабъои илмӣ-эстетикӣ, ки дар чоряки охири асри XIX ба вуљуд омада ба фаъолият ва ӯлати рӯнии санъаткорон мақоми калон меод ва фолклору адабиётро дар асоси «оғози иродаи нахустин» тадқиқ мекард.</p>
<p>Омӯзиши статистикӣ шеър</p>	<p>таълили шуморавии ашъор, тадқиқи ӯисобии шеър, ки дар методи статистикӣ (усули риёзӣ-ӯисобкунӣ) дида мешавад.</p>
<p>Адабиётшиносӣ структуралӣ</p>	<p>адабиётшиносӣ, ки соҳти асаръои бадеиро меомӯзад.</p>
<p>Семиотика</p>	<p>илм дар бораи аломат ва системаи аломатъои забон ва услуб мебошад. Семиотикаро услуби аломатию шартӣ дар эълони бадеӣ нам меноманд.</p>

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 488 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – Т.: “Ўзбекистон”. 2017. – 592 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

3. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сонли Фармони.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сонли Қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармони.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июндаги “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетиде талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

III. Махсус адабиётлар

13. Дастури таълимии забони тоҷикӣ, (с. 5-9). Тошкент, 2003.

14. Мутолиа қардан: Таълим методлари. Тошкент, 2004, 2 бўлим.

15. Хўчақулов С. Технологияи нави таълим ва методикаи таълими адабиёти тоҷик. Вasoити таълимӣ-услугӣ. Самарқанд. СамДУ: 2012.
16. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. Самарқанд. –2003.
17. Истамова М., Адашуллоева Г. Методикаи таълими забони тоҷикӣ Дар асоси технологияи нави таълим. –Самарқанд, 2015.

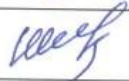

IV. Интернет сайтлар

18. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги:
www.edu.uz.
  19. <http://bimm.uz>
  20. <http://ziyonet.uz>
-

**Samarqand davlat universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mintaqaviy markazida 2022 yil aprel-may oylarida o'tkaziladigan Tojik tili yo'nalishi o'quv-uslubiy majmualari bo'yicha
EKSPERT XULOSASI**

Samarqand davlat universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mintaqaviy markazida 2022 yil aprel-may oylarida oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining "Tojik tili" yo'nalishi qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi mutaxassislik fanlaridan tuzilgan o'quv-uslubiy majmualar va chiqish testi savollari maxsus fanlar blokidagi modullarning o'quv dasturiga mos va uni to'liq qamrab olgan holda tuzilgan. Test savolari 4 ta muqobil javobda tuzilib, 1 ta to'g'ri javobni o'z ichiga oladi. O'quv-uslubiy majmua va test savollari qo'yilgan talablarga javob beradi.

Ekspertlar

Xamroyev Jumaqul	SamDU, Tojik filologiyasi va xorijiy sharq tillari kafedrası mudiri, f.f.d.	
Shernazarov Akmal	SamDU, Tojik filologiyasi va xorijiy sharq tillari kafedrası dotsenti, f.f.n.	
Meliyev Baxtiyor Abduxomidovich	SamDU mintaqaviy markaz bo'lim boshlig'i, g.f.f.d.	

**Mintaqaviy markaz direktori,
geografiya fanlari doktori, professor:**

S.B.Abbasov

ЭКСПЕРТНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Об учебно-методических комплексах по направлению истории Узбекистана, которые пройдут в апреле 2022 года в Региональном центре переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров при Самаркандском государственном университете

В апреле 2022 года Региональном центре переподготовки и повышения квалификации педагогических кадров при Самаркандском государственном университете проведет курс переподготовки и повышения квалификации преподавателей высших учебных заведений по направлению «Родной язык и литература: Таджикский язык». Учебно-методические комплексы соответствуют с учебным планом модулей специального научного блока и полностью охватить его. Учебно-методические комплексы соответствуют современным требованиям.

Зарубежный эксперты:

1. Сироджиддини Эмомали,
доктор филологических наук,
профессор факультета филологии ТНУ

2. Хомидов Дилмурод Раджабович,
доктор филологических наук,
профессор факультета филологии ТНУ

Акт
Чтой